

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Hardsyssels Årbog

1994

Historisk Samfund for Ringkøbing Amt

Hardsyssels Årbog

1994

ANDEN RÆKKE - BIND 28

UDGIVET AF

Historisk Samfund for Ringkøbing Amt

ROUNBORGS GRAFISKE HUS
HOLSTEBRO

OMSLAGSBILLEDE:

En drift stude på vej ned gennem Jylland i forrige århundrede. Tegnet af Holstebro-maleren Karl Jensen.

INDHOLD

<i>Arne Lind: En fremsynet redaktør - om Carl Lind og livet i Ringkøbing i 1880erne</i>	5
<i>Sv. Ebbe Jakobsen: Kirkebyggeri i Bølling-Nørre Horne Herreder omkring 1900</i>	31
<i>Esben Graugaard: Niels Lauritz Buch (1809-72) - en vestjysk studehandler og hans virke</i>	65
<i>Ejner G. Pedersen: Vadesteder - broer - færgefart - over åerne i Vestjylland (1. del)</i>	79
<i>Svend Aage Nielsen: Skæbner fra en gård i Vedersø Kirkeby</i>	119
<i>Palle Eriksen: Alfred Kaae som arkæolog</i>	123
<i>Johannes Sønderby: Flyvergravene på Idom kirkegård - et 50års minde</i>	133
<i>Meddelelser fra Historisk Samfund for Ringkøbing Amt</i>	139
<i>Regnskab</i>	145
<i>Register</i>	147

ISBN 87-87358-15-8

ISSN 0046 6840

Hardsyssels Årbog 1994

Redaktør: Esben Graugaard

Redaktionskomité: Holger Villadsen og Jørgen Østergaard

Gengivelse af årbogens artikler må kun ske med forfatterens tilladelse og med angivelse af, at artiklen tidligere har været offentliggjort i Hardsyssels Årbog

De reproducerede kort publiceres med Geodætisk Instituts tilladelse nr. A 403/85

En fremsynet redaktør

- om Carl Lind og livet i Ringkøbing i 1880'erne

Af Arne Lind

Ringkøbings første avis grundlagdes 2.4. 1839 under navnet Ringkjøbing Amts-Tidende, som byens og den vidtstrakte omegns første og i mange år eneste avis. I 1862 blev avisen overtaget af bogtrykker og redaktør Jørgen Jørgensen, der i årene fremover stod som avisens udgiver, og som dengang havde adresse i Østergade 16.

I 1864 var Jørgensen så heldig at vinde et 1/4 lod af en lotterigevinst på 15.000 rigsdaler, hvilket på den tid var en betydelig sum penge. Han byggede nu et hus i Nygade 23, efter den tids målestok en pragtfuld ejendom og indrettede den til bladet og privat bolig. Jørgensen var sønderjyde, født i Haderslev og blev læreruddannet, og efter flere huslærerpladser var han lærer i København og Kolding og endte til sidst som overlærer i Åbenrå. I sin læretid var han forfatter til en hel række af tidens skolebøger, hvoraf nogle blev så populære, at de udkom i flere udgaver,⁽¹⁾ men antagelig har han haft mere lyst til bladudgivelse, og blev kendt som en dygtig og respekteret udgiver af amtsavisen, som i hans tid fik større udbredelse ved at indeholde oplysende og underholdende stof.

I 1868 havde en kreds af Ringkøbing bys borgere stiftet en selskabelig forening under navnet »Løverdagsklubben«, hvor de kunne samles, styrke og vedligeholde den

bestående fordragelighed og enighed. Disse formålsparagraffer fortsattes en halv snes år, men i 1878 var toldinspektør Walther blevet overfaldet med fornærmende og grove skældsord af redaktør J. J. Jørgensen fra Amtsavisen, ja, der taltes endog om håndgribeligt overfald. Toldinspektøren sekunderes bravt af kaptajn Oester, der også fremfører en klage over redaktørens opførsel, som han mener, var helt grundløs og røber samtidig en mulig årsag til orduellen, idet redaktøren påstås i al for upassende vendinger at have omtalt Højremænd i almindelighed og ham selv i særdeleshed. Episoden har vakt røre i den lille forenings bestyrelse og rystede hele dens formål. Redaktør Jørgensen erklærer overfor bestyrelsen, at han er parat til at gøre d'herren en undskyldning for sin opførsel. Sagen ender med, at toldinspektør Walther modtager en skriftlig undskyldning med underskrift: Ærbødigst J. Jørgensen, og miseren betragtedes som ude af verden.⁽²⁾ Spørgsmålet er så, om den nu også var det, for som vi så, årsagen var politisk uenighed, en for sin tid revolutionær mands skud for boven af det enevældige Højre. Avisen var netop i Jørgensens tid begyndt at hælde mod Venstre, som åbnede mulighed for at ekspandere i den langt talrigere landbefolkning, men det skabte uvilje

Redaktør Jørgen J. Jørgensen.

Efter Ringkøbingtiden slog redaktør Jørgensen sig ned i Jægersborg ved København, men købte allerede 1882 den gamle herregård Søvigsgård øst for Filso ved Varde. Her blev hans virke dog af kort varighed, idet han solgte gården igen allerede 1885¹⁾. Han kunne alligevel ikke undvære det friske og udfordrende liv som bladmand og købte det lille Nyborg Dagblad, som han stod for udgivelsen af ca. 1884-86 og gjorde til en rigtig Venstreavis. Efter tiden i Nyborg flyttede han til København, hvor han døde i 1892.

blandt byens borgerskab. Postyret var måske en medvirkende årsag til, at redaktør Jørgensen snart efter episoden flyttede fra byen og bosatte sig i København.

SØNNEN TOG OVER

Jørgensen havde to sønner, der uddannede sig indenfor pressen og blev dygtige bladmænd. Den ene, Oluf H. Jørgensen, blev kendt som politiker og udgiver af Skanderborg Amts Avis og Agrarbladet. Den anden, Valdemar Jørgensen, var også bladmand og overtog Ringkøbing-avisen efter faderen den 2.4. 1879.⁽⁴⁾

I nær tilknytning til overtagelsen fandt et efterspil sted i hovedstaden, idet redaktør og ungarl Hans Damkjær Valdemar Jørgensen, 30 år (ikke korrekt) og frøken Caroline Henriette Vorndran Cøln, 24 år og boddende i Badstuestræde 13 viedes den 1. maj 1879. Helliggeist kirkes klokke kom dog ikke ved den lejlighed til at bimle lystigt udover den indre bys irgrønne kobberspir og skidenrøde tegltage, da vielsen og brylluppet efter bevilling fandt sted i huset hos dr. Kolthoff. Forlovere ved begivenheden var rentier Cøln og redaktør J. J. Jørgensen, brudeparrets fædre.⁽⁵⁾ Om der lå nogen dybere ateistisk eller politisk holdning bag brylluppet, skal lades usagt, men skæbnen velsignede ikke ægteskabet, idet såvel det som Valdemar Jørgensens virksomhed som bladudgiver i Ringkøbing blev af ret kort varighed, da han pludselig afgik ved døden natten til den 21. januar 1880 kun 26 år gammel.

Det pludselige dødsfald satte den unge enke i en penibel situation med hensyn til bladets fremtid, men allerede 26. januar ses følgende indrykket i avisen: *”At jeg efter min Mands Død fortsætter Udgivelsen af ”Ringkøbing Amts-Avis” og ”Holstebro Folkeblad”, undlader jeg ikke at meddele Læserne. Samtidig har Typograf S. Hansen - Trykkeriets hidtil værende Faktor - overtaget Redaktionen af de nævnte Blade og bedes man i Redaktionsanliggende og Alt Bladene vedkommende at henvende sig til Hr. Hansen. Ringkøbing den 23. Januar. Caroline Jørgensen, født Vorndran-Cøln”.*

ET HASTIGT ÆGTESKAB

Selv sagt kunne ovennævnte kun blive en midlertidig ordning, idet enken på længere sigt måtte se sig om efter en kompetent bladmand til at forestå udgivelsen af aviserne. Dette lykkedes til fulde og ses af den omstændighed, at der inden længe optræ-

der en vis Carl Lind i avisens spalter, som ad skæbnens uransagelige veje har bosat sig i byen. Hvorledes han har haft den fornødne baggrund til at forestå bladudgivelsen, vides ikke, for født for Ringkøbing-tiden benævnes han proprietær, altså landmand og ejer af en større gård i Dalbyover mellem Randers og Hadsund, men denne omstændighed har åbenbart ikke været nogen hindring for at slå sig ned som bladmand i Ringkøbing. Skulle læseren også tvivle på den nye redaktørs faglige kvalifikationer, kan denne gøres til skamme, da han åbenbart på andre felter har haft gode egenskaber og har evnet at udfolde initiativrigdom og sprudlende virketrang i harmoni med den unge enke, idet hun havde været så heldig at slå to fluer med et smæk, da forbindelse allerede 6. august, året efter mandens død, resulterede i et nyt ægteskab med cand. phil. Rasmus Carl Lind.

Denne disposition har været velbegrunnet, idet ægteskabet snart berigedes af ægteparrets første barn, en dreng der fødtes den 23. 3. 1882, og yderligere med passende mellemrum af adskillige børn, ja, man kan ikke undlade den tanke, at der var tale om et hastigt ægteskab, idet første barn fødtes under 8 måneder efter ægteskabets indgåelse. At det hastede understreges af, at vielsen fandt sted i hjemmet efter kongelig bevilling. I Ringkøbingpræstens fravær forrettedes vielsen af sognepræsten fra nabosognet Velling. Dette var til nogen fortrydelse for byens præst, der forarget fraskriver sig ansvaret for lovligheden af ægteskabets indgåelse og eventuelle problemer i den forbindelse.⁽⁶⁾ Måske var der også tale om en bevidst manifestering fra redaktørens side af, at der skulle komme til at blæse nye vinde i den stillestående provinsby. Man kan heller ikke være blind for den 35-årige

Forlovelses- eller bryllupsbillede ca. 1881. Rasmus Carl Lind og enke efter redaktør Valdemar Jørgensen i Ringkøbing Caroline Henriette født Vorndran Cohn. Damen tv. er antagelig den udkårnes mor Friederikke Christiane Hansen. Efter visitkortfoto af fotograf V. E. Svendsen, Århus.

grandvoksne mand og ungkarls lykke ved at opnå den kønne og rimeligvis velstående enkes gunst.

Hvorledes Carl Linds virke som bladudgiver i Ringkøbing formede sig, skal det efterfølgende hovedsageligt beskæftige sig med. Gennem tiderne har byen haft en tendens til at fostre eller tiltrække særprægede personligheder, der i kraft af deres virksomhed og øvrige gøren og laden, i vore dages øjne er blevet betragtede som originaler eller i det mindste folk, der appellerede til medborgernes smil og humoristiske sans, og i så henseende blev Carl Lind ingen undtagelse. »Livsens ondskab« udfoldede sig i bedste velgående i den lille købstad.

PERSONALIA

Først og fremmest må det være på sin plads at meddele lidt om Rasmus Carl Linds tidligere skæbne, idet den er knyttet til Nordvestjylland, især med hensyn til barndoms-årene.

Han fødtes i Flensborg den 21.8. 1845 som søn af købmand Rasmus Lind og hustru Eleonora Charlotte Wilhelmine Lind, født Schmidt-Tychsen. Han døbttes i Skt. Marie kirke den 5.9. og blev navngivet Rasmus efter faderen og Carl efter onklen Carl Callsen, skipper i Flensborg og en af fadderne ved barnedåben.⁽⁷⁾ Rasmus Lind var præstesøn fra Jylland, født i Naur præstegård ved Holstebro, senere flyttede familien til Hygum ved Lemvig, og her fik han sin uddannelse hos sin ældste bror Christian Øllgaard Lind som var købmand i byen. Familien i Flensborg var bosiddende i Nørregade 182, byens hovedgade og på dennes nordside en halv snes huse før Nørreport.⁽⁸⁾ Det var kun kort tid, familien fik sammen, idet ulykkerne snart begyndte at hemsøge den.

FLUGT OG FAMILIEBESØG

I foråret 1848 var den politiske situation mellem hertugdømmerne og kongeriget blevet meget tilspidset, og til sidst nåedes kogepunktet, krigen blev en kendsgerning.

På grund af krigsforholdene i Flensborg og omegn flygtede byens borgerskab til fredeligere egne. I købmandshjemmet i Nørregade pakkede fru en sine fornødenheder og drog afsted mod kongeriget til mandens hjemstavn i Nordvestjylland. Med sig bragte hun sine 4 mindreårige drenge, 2-årige Carl var en af dem. I følget var også frk. Charlotte Møller, børnenes guvernante. Der var yderligere en god grund til at drage i sikkerhed hos mandens fjerntboende fa-

milie i det nørrejske, idet familien ventede sit femte barn.

I Tim vandmølle nord for Ringkøbing havde Flensborgkøbmanden familie, selvom der også i dette hjem var sket store omvæltninger i de forudgående år. I 1838 havde broderen, daværende gæstgiver og strandingskommissionær i Lemvig, Christian Øllgaard Lind, købt møllen for 12.000 rigsdaler, men han var allerede afgået ved døden året efter, efterladende sin hustru med en flok mindreårige børn. Møllen ejedes af pensioneret livjægerkorpskaptajn Mathias Rahr, der efter sin pensionering i 1845 gifter sig med enken, påtager sig stedfaderværdigheden over børnene og slår sig ned som møller. Enken Caroline Wilhelmine, kaldet Mine var Rahrs kusine.⁽⁹⁾ Endvidere opholdt købmandens gamle mor sig i møllen som enke, idet hun efter mandens død i 1833 i en årrække havde slået sig ned i fødebyen Ribe, men efter sin ældste søns død i Tim Mølle, var hun flyttet dertil som hjælp og til trøst for svigerdatteren og var blevet boende efter hendes nye ægteskab med Rahr. Den flygtede Flensborgfamilie har givet opholdt sig i møllen kortere eller længere tid, og den gamle enke har ved den lejlighed haft en sjælden mulighed for samvær med de fjerntboende børnebørn.

Senere på sommeren er turen gået til gården Ulvsund i Nees omkring en halv dags hestevognskørsel fra Tim Mølle. Gården ejedes af Flensborgkøbmandens yngste bror, Poul Ulrik Lind, og familien bestod af en flok mindreårige børn, der således en tid suppleredes af de 4 tysktalende drenge, og man får indtryk af et forfærdeligt hurlumhej.⁽¹⁰⁾

Efter opholdet i Ulvsund er det gået videre til den fredeligere Nørre Nissum præstegård ved Lemvig. Her boede det barnløse præsteægtespar Dines Peter Lind og

Rasmus Carl Lind ca. 1880 i en alder af 35 år, lige før han flyttede til Ringkøbing. Efter visitkortfoto af Georg Kruse i Randers.

hans kone Sofie Amalie, født Lund, bror og svigerinde til Rasmus Lind i Flensborg. I præstegården hos det barnløse ægtepar mødte Flensborgfamiliens næst yngste dreng Carl sin skæbne, idet han til stadighed forblev hos den barnløse familie i Nørre Nissum.

Den flugtignende rejse eller familiebesøgene fortsatte i sensommeren til Vejrum præstegård i nabolaget, hvor købmandens bror, Jens Lind, var præst.

Efter det oplyste fødtes købmandsfamiliens femte barn, også en dreng, her i Vejrum præstegård den 9. august 1848. 18. september var der røre i præstegården, der skulle være barnedåb.⁽¹¹⁾ Følget gik fra gården ad den stejle trappe til kirken lige ovenfor skrånningen kun få minutters gang fra præ-

stehjemmet. Familiens yngste døbtes samtidig med at Kong Frederik holdt tropperevy på godset Lerbæks marker lige nord for Vejle som en passende afslutning på årets krigshandlinger.⁽¹²⁾

Den egentlige årsag til at 2-årige Carl blev efterladt i Nørre Nissum præstegård kendes ikke, men var måske, at præsteparret selv var barnløst. Den 26.12. 1850 hændte det, som i al fald har været medvirkende årsag til, at han adopteredes af præstægteparret, nemlig at faderen døde i Flensborg i en alder af kun 46 år. Her i præstehjemmet fik drengen så sine barndomsår hos onkel Peter og tante Fie under trygge og beskyttende kår og blev i særdeleshed forkælet af det aldrende ægtepar.

FRA STUDERENDE TIL LANDMAND

Drengen nød sagtens adoptivfaderens undervisning og nåede efterhånden latinsko-lealderen. Det er sikkert i lyset af den omstændighed, at præstens forflyttelse skal ses, idet han søgte og fik kaldet i Skødstrup og Elsted udenfor Århus, et bedre kald i nærheden af en skole. Adoptiv sønnen kom i Århus Katedralskole, som han frekventerede i årene 1856-1862, i øvrigt samme skole hvorfra den aldrende præst selv i sin tid var blevet student. I de første år klarede eleven sig strålende og var i den bedste halvdel af klassen, men dette ændrede sig med årene, og han ses ikke at have fået studentereksamen fra skolen, som han forlod i 1862.⁽¹³⁾ Han fik i stedet sin eksamen privat, muligvis i Flensborg, for i 1863 finder vi ham som studerende ved Københavns Universitet, en kort tid bl. a. logerende hos den ældre fætter Hans Øllgaard Lind, og efter et års tid i København har han bestået filosofikum.⁽¹⁴⁾ Titlen cand. phil. fulgte ham, og hvad mere behøver man her i livet.

Den fortsatte universitetsuddannelse blev afbrudt, og en medvirkende årsag her til var måske den omstændighed, at moderen døde i Flensborg i sommeren 1864 og den arv, der i den forbindelse tilfaldt ham. Efter overleveringen har han haft ophold på Stensballegård ved Horsens, hvor hans ældste bror var forvalter, men fik i tiden 1868-70 en landbrugsuddannelse på Daugården ved Vejle. Værnepligten aftjentes i marinen, hvor han var skriver på et logskib i København. På et tidspunkt har han vist opholdt sig i Århus igen, hos adoptivforældrene, der var flyttet dertil efter præstens pensionering. Her fik han et alvorligt tyfus-tilfælde, som legemligt og psykisk påvirkede ham i meget lang tid.

I 1870 kom han til Dalbygård i Dalbyover ved Hadsund som forvalter. Medens han var her, købte han en større gård i Skavtrup ved Århus ca. 1872, men efter tilskyndelse fra sin læge sprang han i sidste øjeblik fra handelen, idet han spekulerede så meget over købet af gården, at han mente sig skør i hovedet og forsøgte selvmord. Senere købte han Dalbygård, men afhændede den i 1880, da han flyttede til Ringkøbing og blev redaktør.⁽¹⁵⁾

AMTSAVISEN I RINGKØBING

Ringkjøbing Amts-Avis eller Amtsavisen som den betegnedes i folkemunde, udkom i begyndelsen af perioden 4 gange ugentlig, men fra midt i 1882 udvidedes den og udkom derefter på alle hverdage som aftenavis til samme pris som tidligere. Avisformatet var 5-spaltet folio, der i begyndelsen af årtiet undtagelsesvis kunne bestå af en dobbeltside, men almindeligvis to dobbeltsider. Senere udvidedes avisen yderligere. Uden tvivl har avisen ekspanderet i Skjern-Tarm-Vardeområdet, idet der kan iagttages

en tiltagende mængde lokalstof fra egnen. Hvad bragte avisen i sine spalter?

Sad Rigsdagen og Folketinget inde refereredes de endeløse forhandlinger. I det hele taget var det politiske stof fremherskende. Dog, avisen bringer også en romanføljeton, der ses specielt at appellere til kvindeskønnet, - så var både mænd og kvinder rimeligt tilgodeset. Stort set halvdelen af avisen var annoncer.

1880'erne var et levende årti i teknikken og industrialiseringens tidsalder. Jernbanenettet bredte sig støt over landet og blev bundet sammen af havneanlæg med færgeruter og dampskibsforbindelser til ind- og udland. Midt i årtiet sammenlægges de jysk/fynske og de sjællandske jernbaner, og Danske Stats Baner er en realitet. Vi er midt i kong Christian den 9.'s lange regeringsperiode, Europas svigerfar kaldes han, da alle hans børn er indgiftet i verdensdelens fornemste fyrstehuse. Politisk var landet splittet af Højre og Venstre. Den politiske kamp kulminerede midt i årtiet, men det var ikke bare inden for landbefolkningen der herskede uenighed, i byerne ulmede socialismen og arbejderklassen valgte sine to første repræsentanter til Folketinget. Estrup sad som urolig regeringsleder, og hans tyske modstykke, jernkansleren, fyrst Otto von Bismarck, havde grundlagt og hævdede Tysklands stormagtsstilling, herunder i forholdet til Danmark i Nordslesvig-spørgsmålet.

Med dette tidsbillede er en stor del af avisens inden- og udenrigske stofkilder berørt. I særdeleshed har de tekniske fremskridt, de ulykker og menneskelige tragedier de kunne medføre, kongehuset og dets medlemmer, spredt over det meste af Europa og infiltreret i politiske begivenheder i nær og fjern avisens bevågenhed. De kon-

Holstebro Svineslagteri

betaler for prima lange halvfede Svin, 140—180 Pund, leverede paa Slagteriet, 36 Kr. pr. 100 Pund eller 12 Kr. mere pr. 100 Pund for Slagtevægten. Kortere og mindre prima Svin notere vi 33 til 34 Kr. pr. 100 Pund.

De i Ringkjøbing og Omegn, der ønske at levere Svin til Slagteriet, bedes henvende sig til vor Dpfjober Chr. Dalgaard i Ringkjøbing.

En Duce af den ægte lange Yorkshire-Race staar til Bedækning hos Hr. Dalgaard.

Holstebro Svineslagteri.

Indenfor landbruget genindførtes sælleskabet, men nu bed det bare andelsbevægelsen og skabte den hidtil største revolution i erhvervet. Vestjylland viste som i mange andre sammenhænge vejen ved at oprette landets første andelsmejeri i 1882, allerede tre år efter var der 60 mejerier landet over. Det danske bondesmør konkurrerede nu på lige fod med herregårdsmørret i England. Slangen i paradiset bliver det omdiskuterede kunstmør, margarine. I hurtigt tempo organiseredes andre områder af landbrugsproduktionen på andelsbasis. Efter Tysklands lukning for indførsel af levende svin oprettes i 1887 det første andels-slagteri ved Horsens. I det hele taget afstedkommer landbrugs krisen med stærkt faldende priser en omlægning af landbruget fra korn til animalsk produktion med primært sigte på det umættelige engelske marked. Svineannoncen fra Ringkjøbing Amts-Avis 1880 er et slående bevis på, at landsdelen var langt tidligere fremme end hidtil antaget i bestræbelserne på at frem-avle det ideelle baconsvin ved krydsninger mellem den danske landrace og det engelske Yorkshire-svin. Senere opnåede slagteriet i Holstebro de højeste slæskepriser i England⁶⁾.

gelige følges fra fødsel til død til de mere eller mindre kongetro nordvestjyske avislæseres fornøjelse.

Avisen brillerer ved at bringe friske markedsberetninger og -priser fra de store kvægmærkede i Newcastle on Tyne og Hamburgs svinemarked. Jernbanen er ikke nogen decideret flittig annoncør, derimod florerer annoncerne for en lang række in-

den- og udenrigsdampskibsforbindelser med priser, afgangs- og ankomsttider. Alt inden for landbrug, særlig svineproduktion og alskens nymodens udstyr. En meget stor del af annoncerne relaterer sig til menneskets helbredstilstand. Forskellige former for livselixirer, mavepulvere, kinesologi, brokbælter, bandagister, m. m. Reiersens & Co's elektriske apparater for syge og svage

Det forenede Dampskibsselskab.
Esbjerg-London.
 „Riberhus“
 afgaar til London (Parkeston) hver Onsdag.
 medtagende Passagerer, Kreaturer og Gods.
Esbjerg-Newcastle.
 „Esbern Snare“
 afgaar til Newcastle hver **Torsdag.**
 medtagende Passagerer, Kreaturer og Gods.
 Kreaturer og Gods maa være i Esbjerg
 henholdsvis Tirsdag og Onsdag.

Vestjydernes vindue til den store verden gik over Esbjerg havn. Foruden de to nævnte ruter var der også ruten Esbjerg-Hull. Annonce 6/2 1886.

anbefales af redaktøren selv. Behandlingen har fuldstændig afhjulpet hans lændehold og reumatisme. De fleste af disse annoncer henvender sig til det svage køn.

Avisens lokalstof er ikke særligt omfattende.

TOG OG POST TIL TIDEN

Byens forbindelser til og fra omverdenen gik oprindeligt ad søvejen via fjorden eller ad de gamle sandede hedespor, senere chausséen ved hjælp af hestevogne, hvis det ikke ligefrem var apostlenes heste, der var i brug.

Disse traditionelle samfærdselsmidler revolutioneredes i 1875, da først jernbanen Holstebro-Ringkøbing åbnedes og senere på året strækningen Ringkøbing-Varde. Denne trafikåre med damphesten som drivkraft, var derefter den lille provinskøbstads fremtidige tunge åndedrag. Ret hurtigt efter

åbningen havde man 3 daglige tog i hver retning.⁽¹⁷⁾ I 1880'erne var det blevet til fem, idet Ringkøbing blev en slags udgangsstation midt på strækningen med et morgentog i hver retning med afgang ved 6-tiden om morgenen. Ved 19-tiden ankom et tog sydfra og ved 22.30-tiden et nordfra. På den måde gik kabalen op, de to tog var på stationen natten over og klargjort til næste dags trafik.

Jernbanedriften var en af Amtsavisens kæpheste, og man fornemmer et snævert samarbejde imellem de to institutioner i stationsinspektør Henrik Voss' tid fra 1882 til 1887. I det store og hele forløb driften tilfredsstillende, men tilbagevendende strenge sne- og isvintre i årtiet med forsinkelser, omlægninger af togene og kortere eller længerevarende indstilling af driften får redaktionen på dupperne.

I februar-marts 1886 er det helt galt, og vejrliget og den indstillede jernbanedrift begynder for alvor at mærkes i byen. I slutningen af februar var det byens bagere, der var læns for gær. I yderste øjeblik tilvebragte en postslæde den nødvendige forsyning. Endnu værre, byens ølforsyning slap op, og havde bryggeriet i Holstebro ikke været så forudseende at afsende en slæde med forsyninger, ville byen have været fuldstændig tørlagt for øl. Forsyningen nåede dog først frem efter en del besværligheder. Undervejs var slæden væltet flere gange og kom først frem næste dags formiddag efter overnatning i Hee kro.

Postslæden væltede ikke mindre end 7 gange på strækningen mellem Ringkøbing og Hee, så man kan se, at forbindelsen til omverdenen var mere end besværlig, og fortsat stærkt snefald ville komme til at forlænge perioden yderligere. 19. marts kan man køre over fjordisen.

DE FØRSTE TURISTER

At begrebet turisme var af ny dato, og af en anden art end vi kender det fra senere er selvsagt. Såkaldte vesterhavsbadere var dog begyndt at hjemsoge egnen, og man er opmærksom på disse aktiviteters fremtid og eventuelle betydning for egnen i økonomisk henseende. På initiativ af gæstgiver Olesen i Ringkøbing arbejdes i 1882 på etableringen af dampbådsfart på fjorden med daglig forbindelse til Nørre Bork, Nymindegab, Bjerregård og Haurvig. Man er ikke i tvivl om en sådan routes betydning for beboerne de nævnte steder og for byen. Desuden ville en sådan dampbådsfart give en let adgang for lystrejsende til havet hvor som helst på hele Holmsland klit i Klegod, Nørre- og Sønder Lyngvig, Aargab og Haurvig, hvor der findes muligheder for at logere. Hidtil havde vesterhavsbaderne været henvist til området omkring Søndervig nordligst på Holmsland klit. Først året efter ankommer den længe ventede dampbåd, »Svanen«, der indsættes i rutefart på fjorden, hvilket annonceringen for bådens fartplan vidner om.

Et andet initiativ er opførelsen af en badeanstalt, et badeetablisement eller badehotel ved Søndervig. Den usikre betegnelse skyldes helt givet, at der var tale om noget nyt. Ringkøbingborgerne var ikke ukendt med begrebet badeanstalt, idet byen havde en sådan for både mænd og kvinder beliggende ved fjorden. Hvert køn havde dog at indfinde sig til de annoncerede tidspunkter, så de hver især kunne bade ugeneret af hinanden. Et interessentselskab dannedes i slutningen af 1883, bestående af flere af Ringkøbings kendte borgere. Man ønsker at tilgodese det stadig stigende antal af vesterhavsbadere ikke bare fra byen og omeg-

Betjendtgjørelser.

Danske Statsbaner i Jylland og Fyen.

Forsendelse af Hornkvæg til England via Esbjerg.

Anmeldelser om Hornkvæg, der ønskes forsendt til England via Esbjerg, modtages paa de jydsk-fynske Statsbanestationer indtil hver Torsdag Aften, og ville Anmelderne i Reglen kunne erholde Oplysning paa vedkommende Jernbanestation den påfølgende Lørdag om hvorvidt Dampskibet fra Esbjerg kan modtage de anmeldte Kreaturer eller ikke.

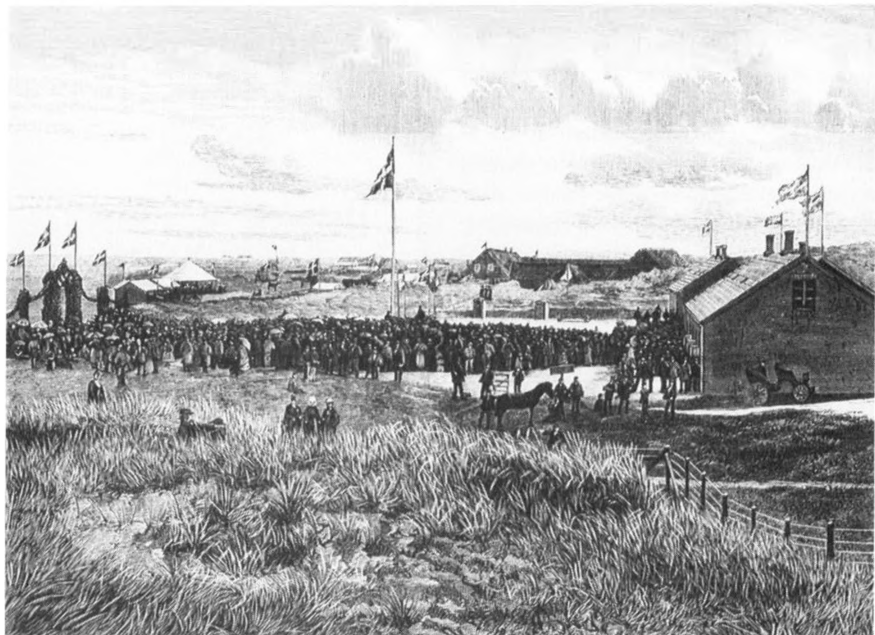
For at lette Forsendelsen af enkelte Stykker Hornkvæg ad omhandlede Rute, ere Stationerne paa de jydsk-fynske Statsbaner blevne instruerede om at behandle alle Sendinger, der ikke udgjøre hele Vognladninger, naar de dem vedrørende Fragtbreve bære Paategningen „**Til samlet Ekspedition**“, som en samlet Forsendelse og at beregne den dertil svarende billigste Takst.

Direktoratet for de danske Statsbaner i Jylland og Fyen; Aarhus, i Januar 1882.

N. Holst.

Jernbaneannonce 20/1 1882 inden sammenlægningen af de jydsk-fynske baner med det sjællandske jernbaneselskab. Lokomotivsilbuetten over annoncen er vist et fantasifoster.

nen, men i særdeleshed fra andre byer og landsdele, for selv om klittens beboere har gjort sig umage for at tilfredsstille badegæsternes bekvemmelighed, kan enhver se, at disse stillede øgede krav til service og komfort. Resultatet blev opførelsen af et badehotel med badehuse og restauration på en grund i Søndervig mellem P. Hansen Lodbergs og Anders Hansens gårde, idet stedet her havde den mest bekvemme adgang til havet. Hele herligheden skulle koste 26.000

Teksten til dette billede fra Illustreret Tidende den 29/6 1884 lyder: Sønderjydernes besøg ved Ringkøbing Badehotel. Her kan tilføjes, det nye hotel blev hermed indviet med maner, da det netop var blevet færdigt. Billedet giver et udmærket indtryk af Holmsland klit mod Ringkøbing fjord til venstre. Hans Lodbergs store gård ses bag badehotellet. Her havde festkomiteen lejet laden og dækket et langt bord med bænke, hvor der serveredes kaffe for alle deltagere i udflugten med grønt bånd i knapbullet. Denne del af arrangementet var kommet i stand på grund af frygt for regnvejr på dagen. Heldigvis blev det godt vejr med varme, så det ligefrem var bebageligt at opbolde sig i den kølige lade^{sm}). Billedet gengivet efter fotografi af Andreas Beiter, Ringkøbing.

kr. og stå færdigt til den kommende badesæson 1. juni. Prisen for et værelse med fuld pension blev 4 kr. i døgnet, og gæsterne var overvældede af den styrkende luft for ånderdrættet og de forfriskende bade med kraftigt bølgeslag og den deraf følgende gode appetit, for selsagt var dagens 3 måltider upåklagelige. Hotellet roses for sin komfort og beliggenhed, med muligheder for ekskursioner i den storladne natur.

Oven i al overdådigheden dukker kritikken dog op. Man fremhæver, at badehotellet hovedsageligt søges af aristokratiet og

ikke sært, for vi må ikke glemme, at en almindelig årsløn på den tid kun var få hundrede kroner. Det ses ydermere at der annonceres privat sommerophold på Holmsland Klit for 25 kr. for kost og bolig for en hel måned. Avisen kan også snart fortælle om den første drukneulykke, og man anbefaler de badende såvel frisvømmere som ikke-svømmere at holde fast i de forankrede reb, der til samme formål ligger langs stranden, når der bades i brændingen.

En hel speciel form for turisme oplevede byen og egnen i dagene 16.-20. juni 1884 i

forbindelse med sønderjydernes venskabsbesøg. Man anslår gæsternes antal til 2.000, i Ringkøbing by privatindlogeredes 130 personer. De festklædte gæster ankom med toget lørdag aften klokken 18.30 med stor menneskevrimmel på stationen til følge. Efter velkomstfestlighederne indlogeredes deltagerne hos deres respektive værter. Søndag morgen klokken 7.30 vækkedes byen af musik, om formiddagen var der kirkegang og om eftermiddagen klokken 14 koncert i anlægget. Mandag havudflugt til Søndervig, avisen anslår hestevognenes antal til 1.000 og menneskemængden til 9-10.000. Redningsstationen forevises og raketudstyret demonstreres. Klokken 12 er der frokost og klokken 14 en lang række taler fra talerstolen på pladsen foran det nye badehotel i Søndervig. I det hele taget forløb arrangementet under udfoldelse af stor festivitas med musik, flagning og stort opbud af mennesker og køretøjer. Tirsdag morgen klokken 7.30 festlig afrejse fra stationen efter at mange varige venskaber var blevet sluttet.

I den forbindelse blev stationsinspektør Henrik Voss ved jernbanen et særtilfælde. Selv var han sønderjyde og gift med en svensk dame, og da indkvarteringskomiteen var rundt i byen for at optegne antallet af logerende i forbindelse med besøget, noterede fru Voss sig for én dame, og da der på listen var en rubrik med specielle ønsker, havde hun tilføjet *»husk hun skal være musikalsk»*, hvilket var blevet noteret. Inden besøget blev fru Voss syg og afgik ved en hastig død, så da gæsterne indfandt sig, var Voss enkemand. Han havde ikke villet volde komiteen ulejlighed ved at afsige indkvarteringen, og fik så en sønderjysk musikalsk dame som gæst, og hun blev senere hans nye hustru.⁽¹⁸⁾ Sorgen blev vendt til en solstrålehistorie.

Forandret
Fartplan
for
Dampbaaden „Svanen“

fra Søndag den 15de Juli indtil videre:

Hver Søndag Kl. 2 og 4 Eftermiddag til Lyngvig; derfra Kl. 3½ og 9 Eftermd.

Hver Tirsdag Eftermd. Kl. 2 til Lyngvig; Kl. 3 fra Lyngvig til Hørgab; Kl. 8 fra Hørgab til Lyngvig; Kl. 9 fra Lyngvig til Ringkøbing.

Hver Onsdag Eftermd. Kl. 4 til Lyngvig; derfra Kl. 8½.

Hver Torsdag Eftermd. Kl. 4 til Lyngvig; derfra Kl. 8½.

Hver Fredag Morgen Kl. 6½ til Hørgab; derfra Kl. 8 til Lyngvig; derfra Kl. 9½ til Ringkøbing.

Hver Fredag Eftermd. Kl. 4 til Lyngvig; derfra Kl. 5 til Hørgab; Kl. 8 fra Hørgab til Lyngvig; Kl. 9 fra Lyngvig til Ringkøbing.

Hver Lørdag Morgen Kl. 5½ til N. Bork; Kl. 8½ fra Bork til Ringkøbing.

Hver Lørdag Eftermd. Kl. 4 til Bork; derfra Kl. 7 til Ringkøbing.

Onsdag og Torsdag, udenfor Farttid, kan Baaden lejes af Selskabet til Udflugter.

Efter Diefen.

Ringkøbing Amts-Avis 16/5 1882.

ORIENTALSK INVASION

Det vidtstrakte oplands land- og kystboere havde den storladne natur for øje og inde på kroppen, det være sig til lands og vands. Ikke sært at avisen fokuserer på emnet af hensyn til sin jagt- og fiskeriglade læser-skare, men set med nutidsmenneskets øjne går avisen videre ved at formidle en umiddelbar glæde over naturfænomener, naturens bevarelse og forøgelse.

Badeanstalten
i Ringkjøbing Fjord

er aaben for Publikum:

fra Kl. 6 til 8 Formiddag for Herrer,
fra Kl. 8 til 2 Eftermiddag for Damer,
fra Kl. 2 til 8 do. for Herrer,
fra Kl. 8 til 10 do. for Damer.

25 Billetter 6 Kr.
1 enkelt Billet 30 Ø.

2 Børn kan bade paa 1 Billet.

Billetterne faas hos
Hr. Kjøbmand B. Glistrup,
— do. J. Schou,
samt paa „Hotel Ringkjøbing“.

Nøglerne til Badeværelserne afhentes og
afleveres hos Opsynsmanden Bune i Gl.
Toldbod mod Aflevering af Billet.

Annonce 23/7 1883.

Redaktionen er helt overstadig i sin glæde over, at en behjertet person har ladet opsætte et stort antal stærekasser i byens lystanlæg, for der har åbenbart været brug for dem, så hurtigt de var blevet beboet. I første omgang har avisen rettet sin påskønnelse til et forkert sted, men det giver intet skår i glæden, at man må omdressere den til dr. med. Holst. Samtidig anbefaler man ophængning af flere kasser, og selveste borgmesteren bekoster yderligere et antal stærekasser ophængt, så der i alt bliver omkring 50 kasser i anlægget. Meningen er at skabe fugleliv og -sang. Visse ungdommelige elementer kan desværre ikke lade fuglene i fred, hvilket får avisen til at fremkomme med følgende: *„Sangfugle og Fugleæg. Det bør erindres, at Enhver, som borttager vilde Fugles Æg og Yngel eller giver sig af med Fangst af mindre Fugle, navnlig Sangfugle, straffes med Bøder fra 2 til 40 Kr.“*

Redaktionen behøvede blot at kaste blikket ud af vinduet for at lade sig inspirere til en notits i avisen: *„En stor fuldvoksen Størkeunge spadserede i Gaar Eftermiddags helt ge-*

mytligt ned ad Nygade ledsaget af en hel Skare smaa Børn, og lod det til at de gjensidigt syntes svært godt om hinanden, hvad der ikke er saa underligt, naar vi betænke det intime Forhold, der er imellem Storke og Smaabørnene. Den saa imellem helt opmærksom op til Vinduerne ligesom den vilde notere sig de Steder, den agtede at gjæste ad Aare, særlig lagde vi Mærke til, at den havde specielle Opmærksomhed henvendt paa Borgmesterens Bopæl.“

Midt i maj 1888 fanger opmærksomheden en lille notits om en sjælden fugl, der havde slået sig ihjel ved at ramme mod telegraftråden ud for Brejning Kro, lige ved Frederik den 7.'s mindestøtte og samlet op af kroejer Lynderup. Fuglen betegnes steppehøne. Havde avisen bragt een af sine ikke ukendte ænder til torvs? Nej, den første meddelelse suppleres snart af flere, og der var virkelig tale om en sjælden invasion fra Fjernøsten, fra de kasakstanske og kirgisiske stepper i Mongoliet og Vestkina. Fuglen var en agerhønestor sandhøne, med smuk spraglet fjerdragt som kom hertil i stort antal og slog sig ned i hederne og havklitterne langs vestkysten, hvor de ynglede, men næppe fik flyvefærdigt afkom på vingerne takket være den fugtige sommer. Fuglenes skæbne blev telegraftrådene og regnvejret.

Når fuglene var våde, kunne de fanges med hænderne. Jagtforeningen anmoder alle brave jægere om at skåne steppehønsene og henholder sig til jagtloven, og senere kan avisen dokumentere fuglenes uskadethed, idet man gennem undersøgelse af maveindholdet har konstateret, at føden hovedsagelig bestod af skadedyr og ukrudtsfrø, og begge dele har til formål at bevare den nyttilkomne og smukke fugl i landskabet. Inden den zoologiske fagkundskab begynder at interessere sig for naturfænomenet, er det for sent, steppehønen er atter forsvundet.

Sympatien lyser ud af avisen i vintertiden, når den faste notits »Tænk på fuglene« forkommer med anvisning på, hvorledes man kan hjælpe dem gennem den strenge tid. Der tænkes også på jægerfolket: »Landboerne! Strø lidt Føde for de stakkels Agerhøns, de sulte ihjel».

Som det gik steppehønen, gik det med andre fuglearter f.eks. storken, urfuglen, hjejlen og rørdrummen. Sidstnævnte fugl var dengang så almindelig på egnen, at avisen opgiver rapportererne om dem, og med hensyn til storken går avisen skarpt i rette med en natlig praksis gående ud på at plyndre storkereder for flyvefærdige unger til levering til zoologiske haver.

SPORTEN

Disse linier kan desværre ikke få læseren til at spærre øjnene op ved at rapportere om glimrende holdsportspræstationer eller idrætsrekordsættere, og det af gode grunde. Sportsudøvelse var endnu ikke kommet på mode. Skytte- og gymnastikforeninger fandtes, men de var af ret ny dato. Cyklen begynder at blive almindelig, men koster 300 kr., og det er mere end en hel årsløn for en håndværker. Den teknologiske udvikling kræver sin ret, muligvis i kraft af avisens mange notitser om bl. a. »Væddeløb paa Ridehjul«, bliver Ringkøbing Cycle-Klub en realitet i foråret 1892, næsten samtidig med at den første fodboldkamp spilles i byen 2. maj. I skytteforeningen og fugleskydnings-selskabet plejedes de politiske interesser. En sportslig enkeltmandspræstation når frem til avisens spalter den 17.2. 1885, der på glimrende måde antyder idrættens fremtid med aktive og passive udøvere, for ikke at tale om mediernes bevågenhed:

»Hurtigløb. Det ber i Bladet averterede Hurtigløb fandt efter Bestemmelsen Sted i Søndags Morges i det

Ekspor- og Wildtforretning.
Wildt kjøbes til Ekspor af Undertegnede til følgende Priser:

Hare over 7 Pd. pr. Stk	240 Øre.
Unge Agerhøns	100 —
Gamle —	80 —
Wender fra	60—125 —
Hjester	30— 35 —
Kæmpøve	125 —
Sovinepøve	150 —

Alt maa være i frisk Tilstand og ikke forstuet.
Lønborg den 21. November 1887.
R. Wederfen,
Brugsforeningen.

I jagttiden annonceres jagtforbud, udstyr, klappjager på ræve, og senere oplyses udbyttet m. m. At udbyttet har været betydeligt ses også af annoncerne. Byens bedre borgerskab har haft rig lejlighed til at indtage delikate og lækker tilberedte vildtretter til rimelige priser.

prægtige Vejr. Kl. 5.57 begyndte Løbet og skulle tilendebringes i 35 Minuter (Vejlængden var 1 Mil). Væddemålet — der var indgaaet af Dbr. Madsen og Petersen ber af Byen — gjaldt 10 Kr. og en »bedre« Frokost efter løbets Tilendebringelse. Skjønt det var tidligt paa Morgenstunden, havde der dog forsamlet sig en Del Mennesker, der med »spændt« Interesse overværede Løbets Begyndelse, — Endel begav sig med 6-Toget til Hee, hvor Modparten med to Kampdommere ligeledes begav sig til Kl. 6.27 — altsaa 5 Minutter før den fastsatte Tid — indkom Hr. Madsen, og modtog et Hurra af det ved Hee Kro forsamlede Publikum. Han havde saaledes vundet Væddemaalet. Ved 8-Togets Ankomst ber til Byen havde der samlet sig endel Mennesker, der vare nysgerrige efter at erfare Resultatet.

PÅSKEKRISEN 1885

Datidens underholdningsniveau var et helt andet end vi kender det fra vor tid. Man

hyggede sig om søndagen i den lille provinsby og det på den bedst mulige måde. Efter kirketiden samledes byens mandfolk på beværtningerne og ordnede ved sådanne lejligheder verdenssituationen, d.v.s. man diskuterede bl. a. politik. Påskesøndag 1885 var i den forbindelse unormal, idet regeringen den 1. april havde udstedt provisoriet (de foreløbige love), og lige før påske havde hjemsendt Rigsdagen. Disse omstændigheder havde allerede afstedkommet en aftrykning af nogle paragraffer af Danmarks riges grundlov i Amtsavisen:

§ 7 *»Forinden Kongen tiltræder Regeringen afgiver han skriftlig i Statsraadet den edelige Forsikring, ubrødelig at holde rigets grundlov»*

§ 25 *»I særdeles paastrængende tilfælde kan Kongen, naar Rigsdagen ikke er samlet, udstede foreløbige love, der dog ikke maa stride mod Grundloven og altid bør forelægges den følgende Rigsdag».*

§ 49 *»Forinden Finansloven er vedtaget, maa skatterne ej opkræves. Ingen udgift maa afholdes, som ikke har hjemmel i Finansloven eller i en tillægsbevillingslov».*

Om Rigsdagens hjemsendelse i strid med grundloven handlede redaktør Linds og to andre mænds samtale i en af byens barberstuer. Bagefter fortsatte det i en overfor beliggende beværtning, og diskussionen udartede, efter at hver af deltagerne havde indtaget 2-3 kaffepuncher, idet han henviste til grundlovsparagrafferne i sin avis, som lå på bordet, beskyldte Hans Majestæt Kongen for meneder, og han var parat til at tage vidner på påstanden, da der var andre gæster i beværtningen. Udtalelserne var blevet gentaget flere gange. Over middag fortsattes diskussionen med samme indhold i 3. classes ventesal på jernbanestationen.

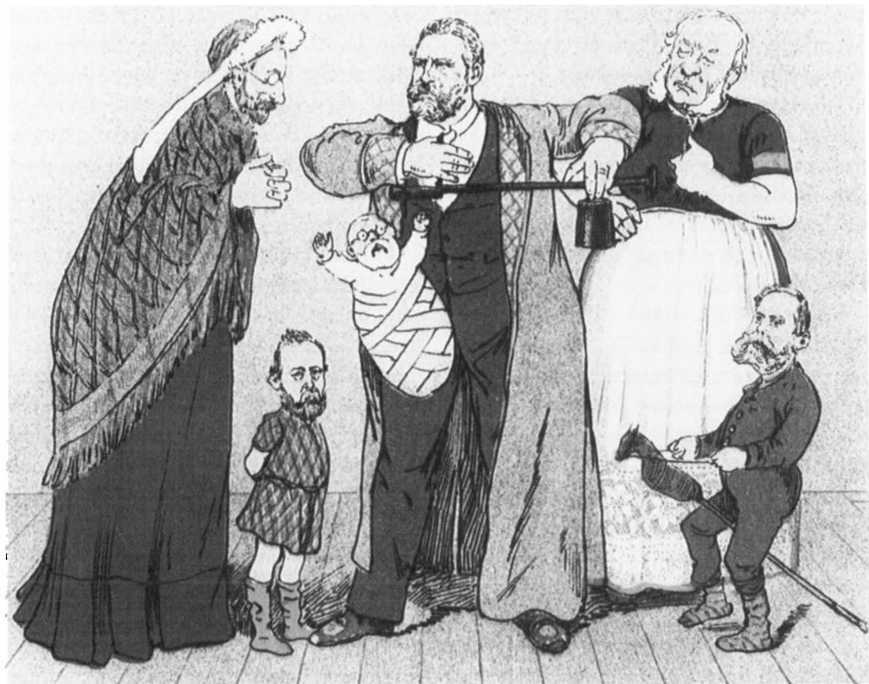
Senere kulminerede det på Jernbanehotellet, og man fornemmer, at deltagerne her

efterhånden var blevet en del beskænkede, og samtalen foregår højlydt. Konsejlspræsidenten (Estrup) skal dømmes ved Rigsretten, kongen var en meneder, og når folk var så tykhovede, at de ikke af sig selv kunne tolke de aftrykte grundlovsparagraffer, ville han næste dag som overskrift lade trykke *»Er Kongen en Meneder»*.

Nu ville de uheldige omstændigheder, at en vis annonceagent Jensen fra Jyllands-Posten, opholdt sig i et tilstødende lokale, og havde hørt postyret og den højroastede samtale, og nu indfandt sig og blandede sig i mændenes diskussion. Det ene ord tog det andet. Lind tilbyder annonceagenten 100 kr. for at indberette det passerede til Jyllands-Posten, hvilket han afviser. Under ordduellen kommer agenten til at spørge Lind, om han ikke blev Højremand, hvis han kunne tjene 1.000 kr. mere om året, hvorover Lind blev så forbitret, at han slog agenten over armen med sin stok.

Endelig havde redaktøren ved 4-tiden om eftermiddagen igen opholdt sig i 3. classes ventesal på jernbanestationen og ytret de samme ord om kongen og talt nedladende om ministeriet.

En retslig tiltale blev resultatet af de famøse udtalelser, men inden da har retten indhentet flere erklæringer fra offentlige sundhedsmyndigheder til belysning af redaktørens mentale tilstand. Det Kgl. Sundhedskollegium fremkommer med een, hvori det bl. a. hedder, at tiltalte ikke kan anses at være af en sjælesund familie og ikke tilregnelig den dag, han begik forbrydelsen, ophidset af spiritus og personlig krænkelser som han var. Kollegiet konkluderer, at han i gerningsøjeblikket må antages at have manglet den tilregnelighed, der findes hos voksne og sjælssunde personer. Tiltaltes huslæge og genbo i Nygade, dr.

Dette billede har sin baggrund i det politiske skandalemøde i Holstebro den 16. juni 1885, hvor Venstres ubestridte leder folketingsmand Christen Berg udtalte de i datiden kendte ord: 'jeg vil ikke tale'. Årsagen var byens politimester, der i benhold til regeringens indskærpelse om overvågelse af politiske møder, havde indfundet sig og taget plads på tribunen. Det endte med, at to af de tilstedeværende lokale mødeledere Thomas Nielsen og Peder Noes lempede politimesteren ned fra podiet. Alle tre idømtes som bekendt 6 måneders fængsel.

Den bedende person til venstre må være Edvard Brandes og manden med bismervægen Viggo Hørup. Identificeringen af husmoderskikkelsen yderst til højre er mere usikker i forhold til de to bladmands og politikeres velkendte kontrastejer, men der gættes på en person i nær tilknytning til Venstres dannelse eller grundlæggelsen af den københavnske Venstreavis Politiken i 1884, som hurtigt distancerede den bergske gruppes københavneravis Morgenbladet. Som det fremgår af teksten til tegningen er babyen Berg, der flankeres til venstre af gæstgiver og redaktør Thomas Nielsen fra Holstebro og gårdmand Peder Noes fra Vejrum og den underforståede tolkning af billedet ligger ikke i, at man er bange for Bergs vægtag i fængslet, men snarere er et udtryk for det splittede Venstre og deres respektive aviser og bekymring over hvorledes det nu skal gå med provinsens Venstre-presse i forhold til den københavnske, efter de slemme børns opførsel i Holstebro²².

Holst, var også blevet afkrævet en erklæring, og i den forbindelse var følgende overlevering opstået: *'Kan De ikke give mig en attest på, at jeg ikke er rigtig klog? hvortil dr. Holst svarede: Jo, det tror jeg sandelig, at jeg kunne med en god samvittighed!'*, men kilden betragter denne som en opdigtet historie.⁽¹⁹⁾ Sagen ender med, at re-

daktør Lind ved byretten idømmes 4 måneders simpelt fængsel for majestætsfornærmelse og til at betale sagens omkostninger. Senere stadfæstes dommen ved Højesteret.

I dag forekommer de daværende centrale sundhedsmyndigheders udtalelser om folks helbred og i særdeleshed psykiske til-

stand i en given situation at være temmelig inkompetente, baseret på en mere eller mindre tilfældig korrespondance.

Tilfældet i Ringkøbing var ingen undtagelse. I forbindelse med de provisoriske love opstod der landet over en revolutionsagtig stemning, med stribevis af afskedigelser og arrestationer til følge. Man nægtede at betale skat og modtage statsstøtte på den lovstridige finanslov.

Ved et politisk møde i Holstebro skal bladmanden og politikeren, populært kaldet »overfolketingsmanden« i kraft af sin egenskab af formand for Folketinget, Christen Berg, holde tale. Politimesteren insisterer på at opholde sig på tribunen, men fjernes lempeligt. Berg og to mødeledere idømmes efter episoden 6 måneders fængsel på simpel fangekost, og uanset Bergs immunitet som folketingsmand indsættes han alligevel til afsoning.

Over for enkeltpersoner kunne myndighederne hovere med afskedigelser og straffe. Gjaldt det datidens massemedie dagspressen, for slet ikke at tale om folkeviddet var de forsvarsløse, hvilket et par eksempler fra avisen ikke uden humor og ironi kan illustrere.

På et politisk møde ærgrer en godsejer sig over det evindelige »ned med Estrup«, »hvordan fa'en skal man vænne Folk af med det. En Mand af folket svarer: De skal lade Estrup forsøge sig som Lufskipper. Er han først gaaet op med Ballonen, saa er der ingen, der raaber »ned med Estrup«.

En mand kom ind på en »idiotanstalt« for at tale med inspektøren, og spurgte, om han kunne komme til at tale med »hr. Overidioten«. Der er næppe tvivl om, at avisen med disse ord sigter til ministeriet og konsjlspræsidenten.

Årets uroligheder kulminerede med at en ung typograf, Julius Rasmussen, den 21.

oktober ud for Toldbodvej 26 i København, affyrede to pistolskud mod Estrup, dog uden at såre ham. Begivenheden benyttedes af regeringen til en udvidelse af politiet, oprettelsen af et gendarmerikorps, populært kaldet »de lyseblå« og til en genoprettelse af livjægerkorpset til beskyttelse af kongens person.

Erhvervsfiskeriet på fjorden var af vital betydning for byen, og derfor interesserede Lind sig også for det. Efter dommen mener han at have gjort en epokegørende opfindelse til brug ved natfiskeri, – en undersøisk lampe. Han håber på, at opfindelsen ved patentering i ind- og udland kan give ham oprejsning for den tort han måtte lide i forbindelse med majestætsforærmelsessagen, og han håber også at profitere på lampen.⁽²⁰⁾ Har han mon fået tid til at udtænke opfindelsen, medens han sad i spjældet?

KAMPEN OM ABONNENTERNE

En polemik omkring nytåret 1885 kulminerede med et indlæg i Amtsavisen den 1. januar med titlen: »Mere om Højskolehjemmet og andre dertil knyttede forhold« underskrevet af en abonnent. At avisen har været betænkelig ved at bringe indlægget på grund af dets vidtløftige ordvalg antyder en tilføjelse: »Paa gentagen Henvendelse til Forfatteren om at moderere sine Udtryk noget, har Redaktionen kun opnaaet Betegnelsen »rene Krystere« og derfor »en fin« er den gaaet af.

Den lokale konkurrent var først og fremmest Ringkjøbing Avis, opstået som Højreblad på grund af borgerskabets utilfredshed med Amts Avisens Venstretendens, og tanken var, at den skulle lukrere på byens annoncer af såvel offentlig som privat art. Byen var dog for lille til, at en sådan avis kunne eksistere uden tilslutning fra landbefolkningen, og annonceindtægterne svig-

Bogtrykker Henrik Andreas Rasmussen. (1845-1908) Rasmussen kom til Ringkjøbing i 1874 for at forestå trykningen af det nye blad Ringkjøbing Amts Folkeblad, udgivet af byens Højrefløj som svar på Ringkjøbing Amts-Avis' tilslutning til Det forenede Venstre. Avisen kunne imidlertid ikke klare sig, og ophørte med udgangen af 1881. Rasmussen startede derefter et nyt blad, Ringkjøbing Avis, der appellerede til såvel venstre- som Højremænd, idet det strengt holdt sig udenfor al politik²¹. Det var denne avis' mildt talt ubeldige titel, der skabte modsætningsforholdet til Ringkjøbing Amts-Avis eller Amtsavisen, idet de to aviser uafsladeligt forveksledes med hinanden. Efter 6 år opgav avisen og Rasmussen belligede sig sin bogtrykkervirksomhed med liv og sjæl, ubyrre interesseret i fagets teknik.

tede også, så til sidst gav avisen op i 1881. Avisens tidligere forpagter, bogtrykker A. Rasmussen, videreførte dog denne som et upolitisk nyheds- og annonceorgan. Bladet udkom 3 gange ugentlig, og oplaget var beskedent. Ringkjøbing Amts Avis havde i en årrække under redaktør J. J. Jørgensen haft navnet Ringkjøbing Avis, og dette gav anledning til, at folk gennem tiden forvekslede de to aviser, hvilket følgende fast forekommende notits i Amtsavisen understre-

ger: *»For at forebygge Fejltagelser og Misforståelser, maa vi ret indstændig – da vi desværre har begrundet Anledning dertil – anmode de Ærede, der gennem Postvæsenet og privat tilsende »Ringkjøbing Amts Avis» Breve, at paaskrive disse Bladets fulde Navn».*

De to blade gav hver især spaltepads til at kommentere hverandres adfærd, bl.a. i nytårsindlægget om højskolehjemmet, hvori det bl.a. hedder: *»den lille forjagede Redaktør af Højres hverandendags Krønikeblad, med den ranede titel, han skal nok tie, han plejer at være saa stum som en Fisk».* Dette ordvalg blev Rasmussen for meget, idet han mente, at det pegede på ham. Den såkaldte forligskommission mellem de to mænd, der begge var tilstede, har åbenbart ikke været effektiv nok, for 3 timer efter modtager Lind en stævning for de fornærmende ord.

I retten erkender Lind, at der med ordene sigtes til konkurrenten, men påstår sig samtidig frifundet for tiltale og omkostninger, da han ikke har haft til hensigt at fornærme modparten, at udtrykkene ikke er fornærmende, og at han har været i sin gode ret til at anvende dem, da de er sandfærdige. Rasmussen var nemlig lille af vækst og bevægede sig efter indstævnedes påstand altid med stor hastværk, så man med god grund kunne kalde ham forjaget. Da Rasmussens blad desuden var upolitisk og kun meddelte nyheder, kunne det med god grund kaldes et krønikeblad og stum som en fisk, nemlig med hensyn til politiske anliggender. Endelig fremfører den anklagede, at avisens titel med føje kan kaldes ranet, idet titlen Ringkjøbing Avis er den samme, som hans blad, Ringkjøbing Amts Avis, tidligere har haft, så der er tilføjet avisens tab og andre ulemper, da den meget ofte forveksles med hans. Sagen afsluttes med en bøde til Lind på 75 kr. og betaling af sagsomkostninger 25 kr., betydelige udgif-

ter, da de i mangel af betaling kan erstattes med simpelt fængsel i 6 dage.

Konkurrencen fra Ringkjøbing Avis var minimal, men i Ringkjøbing Amts Dagblad og det tilsvarende i nabokøbstaden Holstebro var konkurrenter af en hel anden kaliber og i sidstnævnte by også til Amtsavisens ikke særlig stærke aflægger Holstebro Folkeblad.

Da Ringkjøbing Amts Avis var moderat, ønskede Venstre et kraftigere lokalt organ til egnen. Politikeren og bladmanden Christen Berg lagde en række aflæggere af Kolding Folkeblad til Vestjylland, som langsomt vandt tilslutning i landbefolkningen, der hidtil kun i ringe grad havde været avislæsere. Specielt havde avisen vundet tilhængere i kraft af sin stærke harme over regeringens lovbrud, og gendarmerikorpsets oprettelse. Det lokale stof var ikke omfat-

tende, og redaktør for aviserne var forhenværende gårdejer og nuværende gæstgiver i Holstebro, Thomas Nielsen. Ikke sært at de mange aviser i den tyndt befolkede egn, til dels med samme politiske holdninger gav anledning til gnidninger, som i sidste ende bundede i kampen om abonnenterne.

I foran nævnte artikel om højskolehjemmet har Lind også riven ude efter konkurrenten i Holstebro, og i den forbindelse forlanger Th. Nielsen i henhold til presseloven en stævning indrykket i amtsavisen.

At der også har været andre uoverensstemmelser imellem de to mænd fremgår af, at Lind beskylder Th. Nielsen for at have udbredt rygter i Holstebro og omegn, der i høj grad er ærekrænkende for Linds gode navn, men hvad disse går ud på, oplyses ikke. Først har Lind dog besvaret stævningen: » *Hvis Dinglevandsleverandøren (underforstået værtshusholderen og ikke redaktøren) fra Holstebro haaber at kunne slippe nogenlunde for Følgerne af denne Stævning vil jeg raade ham til at tilbagekalde den, førend den er bleven forkyndt for mig.* »

I artiklen hed det bl. a.: » *Paa den anden side har han Gæstgiveren fra Holstebro, der plejer at tale som en Pølse, der er aaben i begge Ender, han vil nemlig gaa og gælde for Redaktør af 2 Aviser (nemlig Holstebro- og Ringkjøbing Amts Dagblad) og tilmed ansvarshavende, men det har enhver med almindelig Røgtørforstand kunnet indse er ren Humbug, da han ikke har den fjerneste Anelse eller Begreb om hvad der staar i hans egne Aviser førend han har modtaget dem fuldt færdige fra Fabriken.* », og videre hedder det: » *Saa maa han (Berg) ogsaa være saa tolerant, at han kan taale at høre, at hans Bladforetagende på Vestkysten med 4 blade, der ere eet og det samme Blad, med 3 ansvarshavende Redaktører, der ikke have den fjerneste Anelse om, hvad der staar i deres egne blade, førend de modtage den fra Fabriken som andre abonnenter, er et foretagende, der er stemplet af ren Humbug.* »

Da redaktør og gæstgiver Th. Nielsen i Holstebro er den eneste person i byen, som de to betegnelser kan hæftes på, har han anset det for givet, at det er ham, artiklen sigter til og mener, at ordvalget omtaler ham på en så hånende og ringeagtende måde, at den gør ham uværdig i medborgernes agtelse, ligeledes ved at beskyldte ham for humbug i forbindelse med bladvirksomhed.

Mærkeligt nok finder retssagen for de famøse udtalelser i artiklen først sted på et langt senere tidspunkt. I retten erkender Lind, at han i artiklen har sigtet til de konkurrerende blade, og betegnelsen humbug er anvendt i den mening, at avisernes læsere indbildes noget, der ikke stemmer med sandheden, nemlig den kendsgerning, at aviserne sammen med moderbladet, Kolding Folkeblad og Ribe Folkeblad, Lemvig Folkeblad og Viborg Stifts Folkeblad, alle har samme indhold, bortset fra annoncer, og at bladenes forskellige benævnelse med navne fra de steder, hvor de ikke udkommer, og ikke har nogen ansvarlig redaktør, er ensbetydende med at stikke blå i øjnene på folk.

I avisen er Lind ellers fremkommet med en anden forklaring på ordet humbug, idet en datter spurgte sin far: *»Hvad er Humbug, hvortil denne svarede: »Ja, det skal jeg sige Dig. I glemmer altid at sy knapper i min Skjorte, og endda gaar I hver Dag og paastaar, at I holder saa græsselig meget af mig. Ser du, det er Humbug.»*

Redaktør Lind må endnu engang bide i det sure æble i forbindelse med den famøse artikel og modtage et bødeforlæg på 50 kr. plus omkostninger ved sagen 20 kr. eller ved manglende betaling 7 dages simpelt fængsel. De to redaktører konkurrerede rent ud sagt med hinanden om at komme i spjældet.

Redaktør Thomas Nielsen var nemlig den ene af de to mødeledere, der arresteredes i Holstebro i forbindelse med fjernelsen af politimester Borup fra talerpodiet, da Christen Berg skulle holde politisk tale. De to eskorteres under omfattende mediebevågenhed til København og indsættes i ar-resten på det gamle rådhus under forløbet af sagen.

Først den 10. oktober 1885 kan Amtsavisen fremkomme med følgende glædelige meddelelse: *»Ærede Meningsfællers - Opmærksomhed benledes paa, at Dhr. P. Noes og Th. Nielsen komme fra Kjøbenhavn til Holstebro i Morgen (Søndag) og ere i Ringkjøbing Kl. 8 Aften. Vi anmode derfor ærede Meningsfæller om at frembære deres Sympati for Dhr., hvilken de i saa høj Grad have gjort sig fortjent til.»*

De to mænd havde hver modtaget en dom på 6 måneders simpelt fængsel, og i

den forbindelse overgik Holstebro Ringkøbing, der måtte nøjes med 4 måneder i majestætsfornærmelsessagen. Dommen var dog først faldet ved Højesteret, der havde skærpet underrettens dom på 4 måneders simpelt fængsel til 4 måneder på almindelig fangekost. Eftet eget udsagn havde Lind anket dommen til højeste instans for at undgå at sidde inde nytårsaften.

Efter dommene svømmer avisen over med beretninger om fængslede rettigheder, forordninger om arrestens indretning, kosten, fangens helbredstilstand og ret til at modtage besøg. Da Christen Berg løslades i København udløser det en revolutionsagtig feststemning, og endelig kan Amtsavisen 4. august 1886 meddele: *»Redaktør Tb. Nielsen er i Søndags (1.8.) Aftes Kl. 6 løsladt af Arresten i Holstebro. Mandag Aften Kl. 6 kommer Hr. Noes ud»*. Forskydningen i løsladelsestidspunktet skyldes, at Noes ulykkeligtvis havde et barn, som afgik ved døden under fængselsopholdet, og at han i den anledning havde været ude til begravelsen. Det forlængede ophold vakte med den baggrund stor forargelse. Efter det foreliggende slap Lind ud af arresten den 16. august kl. 9.00, men avisen er tavs i så henseende.

Selv i landets satirepresse lykkedes det de vestjyske brushaner at optræde under titlen: Et »lovkjært« Folk.

*Med Noes og Nielsen og med Lind
Var ogsaa mange Ting i Vejen,
Paa »Lovens Grund« de sattes ind
Formedelst de gik over Stregen.
Ja, mange suldtro Venstremænd
Paa »Lovens Grund« har dojet Pinen,
Selv førend Julius Rasmussen
i Venstres Pølse blev Rosinen.⁽²³⁾*

I det hele taget havde den bergske aflægger i Ringkøbing, Ringkøbing Amts Dagblad, med sine 260 abonnenter det ikke særligt godt. Thomas Nielsen fra den tilsvarende Holstebroavis varetog avisens interesser ved at rejse mellem Holstebro og Ringkøbing flere gange om ugen. Avisen havde et beskedent kontor på 1. sal i gæstgiver Lassons ejendom på hjørnet Bredgade og Østergade. Efter Thomas Nielsens arrestering i forbindelse med Holstebro-affæren med den langvarige varetægtsfængsling og efterfølgende dom på 6 måneders fængsling kunne den lille avis' skæbne synes beseglet, men de bergske blade sendte en yngre dygtig journalist fra Kolding Folkeblad ved navn Hans Henriksen til Ringkøbing. Herfra skulle han bestride de to aviser indtil Thomas Nielsen kom ud af fængslet. Efter Thomas Nielsens løsladelse 1. august 1886 kunne Henriksen samle kræfterne om Ringkøbing Amts Dagblad og tage konkurrencen op med Amtsavisen.

Et af Dagbladets største aktiver i den forbindelse blev den senere journalist og grønlandsforsker L. Mylius Erichsen, der var ansat på herredsfogedens kontor og leverede politistof og meget andet af lokal interesse.⁽²⁴⁾

FOLKETINGSKANDIDAT

Med hvilken opbakning i vælgerskaren og personlige ambitioner redaktør Lind har ladet sig opstille til Venstre til folketingsvalget i 1887 er dunkelt, men kendsgerningen er, at det skete. Stor var Linds overraskelse, da han finder sit navn slettet af valglisten i overensstemmelse med en dom af byrådet. Årsagen til slettelsen var naturligvis straffen i majestætsfornærmelsessagen, men dette har byrådet næppe været berettiget til i henhold til almindelig praksis idet domme

og straffe, der var resultatet af politiske forseelser ikke betragtedes som vanærende, men byrådet har åbenbart haft en anden opfattelse. Avisen skriver i sit forsvar om det rette og rigtige contra det berettigede. Man henviser til byrådets anlæggelse af havnemolen forrige år, der er skyld i, at havnen er fyldt med tang i stedet for vand, »en Slags pontinsk Sump, et Arnested for al Slags Malaria». I dette tilfælde var det fordi molen var anlagt til venstre. Havde byrådet dog bare optrådt som vanligt, altså konservativt, og anlagt molen til højre, havde hele miseren været undgået. Kort og godt, sagen var politisk. Det konservative byråd havde med den baggrund slettet en politisk modstander af valglisten. Avisen er af den opfattelse, at byrådet over for den almindelige mening vil komme til at stå lige så isoleret som i forbindelse med havneprojektet. Alle telegrammer taler til fordel for redaktøren.

Sagen ender for domstolene. Besynderligt nok er det underretten i Herning, der taler. Dommen går Lind imod, men han fritages for at betale omkostningerne. Aktor i sagen var herredsfoged Krarup, næppe nogen uvildig dommer. Sagen ankes til landsoverretten i Viborg, der gav Lind fuldstændig medhold, men Højres fanatisme og forfølgelsesmani mod politiske modstandere var stor. Glæden over den vundne sejr blev af kort varighed, idet byrådet søgte og fik bevilget fri proces mod redaktøren ved Højesteret. Byrådet havde med den ene hånd genoptaget Lind på valglisten i overensstemmelse med landsretsdommen og samtidig med den anden hånd anket sagen ved en højere instans. Ved Højesteret fradømmes Lind sin valgbarhed til den samlede venstrepresses store bestyrtelse.

Ved en tidligere lejlighed havde der været et stykke i avisen om majestætsfornær-

melse og demokrati i Grækenland, uden tvivl er dette land inde i billedet, da det som bekendt er demokratiets hjemland. Særlig iøjnefaldende var stykkets overskrift: »Kongens Fader, Kongen og Kongens Søn. Kongens Fader var Hertug, men han var en Frisindet Mand, han har efterladt nogle Optegnelser, i hvilke det bl. a. bedder, at det er umuligt for en Fyrste at regere i vor Tid uden at imødekomme sit Folks Ønsker. Kommer en Fyrste i nogen Fortræd, da er det hans egen Skyld. Og vor Konges Søn, Kongen af Grækenland, har ingen Estrup, men der gaar det meget godt. Der var en Mand, som havde fornærmet Kongen personlig, men denne Mand fik Folkets flertal paa sin Side, og bam overlod Kongen Dannelsen af et nyt Ministerium. Naar baade vor Konges Fader og Søn er saaledes, da skulle det være mærkeligt, om ikke Kong Christian er lige saadan. Vilde Estrup blot give Kongen en korrekt Fremstilling af Forholdene, som de er, da vilde Kongen sikkert nok tage hensyn til Folkets Ønsker.» Umuligt er det ikke, at redaktør Lind havde set sig selv i den græske demokrats sted. Udtalelserne var fremkommet ved et politisk møde på Mors og citeret efter Morsø Folkeblad.

Lind får i 1891 efter indsendt ansøgning æresoprejsning og generhverver sin valget, men da var han forlængst ophørt som redaktør.

BLADETS ØKONOMI OG PRODUKTION

I Linds redaktørtid forbedredes Ringkjøbings Amts-Avis betydeligt to gange. Fra begyndelsen udkom avisen 4 gange om ugen, men fra midten af 1882 på alle hverdage. Fra først i 1888 udvidedes avisen yderligere. Aflæggeravisen Holstebro Folkeblad udkom oprindeligt 3 gange ugentlig, men fra 1883 alle hverdage. Da forbedringerne ikke medførte prisforhøjelser, kan man med rette stille spørgsmålet, hvor kom pengene fra. Spørgsmålet kan besvares enkelt. Ny tek-

nik, organisation og økonomi førte på alle områder til faldende omkostninger og priser, og avislæserne fik mere for de samme penge, og dette satte skub i oplagstallene, der samtidig banede vej for flere annoncer. Avisen øgede sit oplag med over 30%. Af-læggeren Holstebro Folkeblad klarede sig derimod ikke så godt i konkurrencen med De bergske Blade (Holstebro Dagblad), som bønderne der på egnen sluttede op om, og denne omstændighed er sikkert årsagen til de to blades indbyrdes skærmydsler, som vi har set. En anden målestok til belysning af avisernes økonomi er redaktørens indtægtsforhold. Selv om ligningsmyndighedernes skattegrundlag dengang var mere tilfældigt og skønsmæssigt ansat, end vi er vant til i dag, er der næppe tvivl om, at oplysningerne giver et godt indblik i folks indtjening. Når Lind f. eks. i 1882 er angivet med en indtægt på 7.000 kr. og byens 7. højeste, og han i 1888 er anført med 5.000 kr. og med en plads som nr. 15, må der konstateres en meget betydelig indtægstilbagegang og konklusionen må blive, at bladene ikke blev drevet med det formål at give størst muligt afkast til udgiveren. Der verserer i øvrigt en skattesag mellem bladet og byens skattemyndigheder, hvor Lind anker over sine ugunstige skattebetingelser i forhold til konkurrenten, De bergske Blade i Holstebro.

Det er kun i meget begrænset omfang, man får indblik i arbejdet på bladets redaktion og trykkeri. Værd at bemærke er, at avisen havde egen telegrafstation til modtagelse af friske nyheder fra ind- og udland. Postvæsenet var af vital betydning for bladet, i særdeleshed med hensyn til Københavns-posten, da der gang på gang klages over dens forsinkelse. Den journalistiske bearbejdning har været meget enkel,

selvom vi har set adskillige eksempler på senere tiders så almindelige revolverjournalistik. I begyndelsen forestod S. Hansen⁽²³⁾ redigeringen, senere var det sammen med Lind. I 1883 rejste Hansen, og han afløses af den unge redaktionssekretær Peter Ceder, der kun blev ved bladet i kort tid. Derefter står Lind selv for redigeringen, men senere optræder redaktionssekretær M. Mortensen. I trykkeriet har man givet anvendt en automatisk sætte- og aflæggemaskine, en maskine som samlede bogstaver og tal til linier, og bagefter sorterede dem igen. Maskinen var konstrueret i 1844 af den danske typograf Christian Sørensen, og gik sin sejrs-gang verden over, idet den også blev forebillede for alle senere maskiner af samme art. En af de allersidste dage Lind havde avisen, røbes hvorledes trykningen fandt sted, idet nemlig avisen var blevet forsinket af et uheld med trykkeriets hurtigpresse. En sådan maskine var en dampdrevet dobbelt-presse med fire cylindre, der var i stand til at trykke papirarkene på begge sider samtidig, så hele avisen kunne på den måde trykkes i een arbejds-gang. Maskinen var enmandsbe-tjent og kunne antagelig trykke avisens oplag på ca. 1 time, så der var for den tid tale om en betydelig effektivitet. Der tales om Ringkjøbing Amts Bogtrykkeri, som må være identisk med avisens trykkeri, og ledere-n af dette er Linds tidligere medredaktør S. Hansen, der er kommet tilbage til avisen. Muligvis skal hans tilbagevendende ses i lyset af anskaffelsen af den nye teknik og opret-telsen af det nye trykkeri, der påtog sig bog-trykkeropgaver af enhver art og på den måde optog konkurrencen med A. Rasmus-sen trykkeri i byen. Foruden Hansen har der været et antal typografer og lærlinge an-sat i trykkeriet, hvor mange lader sig ikke umiddelbart besvare, men da Rasmussens

trykkeri havde 6 ansatte foruden ham selv, tager vi nok ikke meget fejl ved at gætte på, at Amtsavisen har haft mindst lige så mange. Hansens årsindtægt var på 900 kr. og en typografs ca. en trediedel eller mindre. Den tidligere redaktionssekretær på bladet, Peter Ceder, dukker ved en enkelt lejlighed atter op i avisens spalter. Omtalen forekommer noget hemmelighedsfuld, idet Ceder havde foretaget sig noget, »der i nogen tid tvang ham til et mere stille liv, end han var vant til eller holdt af«, og han var nu atter dukket frem i den journalistiske verden hinsides Atlanterhavet i New York som redaktør af et nordisk blad »Skandinavisk Leder«.

REDAKTØREN TRÆKKER SIG

Med udgangen af årtiet kunne Carl Lind se tilbage på en årrække, hvor sejre og nederlag havde vekslet, unægtelig de sidste i overtal. Af venner og fjender kaldtes han eksentrisk, f. eks. kom denne betegnelse til udtryk, når han kom ridende gennem byen på en af sine rideheste, som han havde til rådighed. Mærkeligt nok har en sådan befordring været usædvanlig blandt byens borgere.

Gennem årene bragte avisen trofast omtaler af byens teaterforestillinger og om alt fra omrejsende menagerier, Cirkus Kronemanns årlige tilbagevenden til byen til trommekunstneren hr. Charles Schenstrøms og zulukafferen Umagogowas optræden, og nu var tiden inde til, at redaktøren selv forlod manegen. Fra 1. juli 1889 forpagtedes avisen til et aktieselskab med bladmanden J. J. Jensen Farstrup som redaktør.

Den egentlige årsag til avisens afhængelse lader sig vanskeligt dokumentere, men muligheden foreligger i højesteretsdommen i valgretssagen, efter hvilken Lind

Forsikring
mod
Uheld.

„Det svenske Uheldsforsikringselskab“ (svenska Olycksfallförsäkrings-Aktiëbolag) i Stochholm vinder ifølge det sidste Nummer af „Svensk Assurans-Tidning“ megen Udbredelse. Det har saaledes fornylig afsluttet en saakaldt K lloktivforsikring, som omfatter en betydelig Del af de svenske Jernbaners Personale, ligesom flere af Sveriges største Arbejdsgivere netop nu har forsikret samtlige deres Arbejdere i dette Selskab.

Forsikringsøgende kan indtøges med faeste og lave Præmier hos Selskabets Hoved-Agent for Vestjylland

Redaktør, cand. phil. **Carl Lind.**
Ringkjøbing.

Efter bortforpagtningen af avisen beskæftigede den forhenværende redaktør sig som assurandør for et livsforsikringselskab og et lignende meget betegnende mod uheld, senere tiders ulykkesforsikring. Efter styrtningen fra Ringkøbing blev begge agenturer overladt til dyrlæge Hammelev.

har besluttet at resignere. Det har næppe været bladets økonomi, der var årsagen, for det var ikke noget fallitbo, der blev overladt selskabet. Linds dynamiske redaktørtid var forbi, hans største fejl havde været, at han var forud for sin tid.

Til familiens omgangskreds i Ringkøbing kan først og fremmest regnes medarbejderne ved bladet, bogtrykker S. Hansen og sekretær M. Mortensen, desuden prokurator Christian Bagge fra Rindom Kærgård, stationsinspektør Henrik Voss ved jernbanen, dyrlæge Hammelev og enkefru Heymann. Voss og Hammelev var sønderjyder, sidstnævnte fik bestalling som byens første dyrlæge efter at være blevet udvist af det stortyske rige. I kulissen optræder jernba-

neassistent Johannes Ancher, søn af løjtnant Ancher, der udmærkede sig under forsvaret af Dybbøllstillingens skanse 2 i krigen 1864 og blev taget til fange under stormen på stillingen 18. april. Personer hvis skæbne var kædet sammen med redaktørens. Af udenbys bekendte nævnes proprietær Pabst fra Dalbyover og en ellers ikke nærmere kendt tømremester Pedersen fra København.

SIDSTE DUEL I BYRETTEN

Inden Lind flyttede fra byen, skulle han endnu engang krydse klinge i retten med sagfører Janus Balthazar Krarup,⁽²⁶⁾ men denne gang med sagføreren som den ene part i sagen. Gennem hele sin tid i Ringkøbing havde Lind benyttet sig af prokurator Christian Bagge⁽²⁷⁾ og med Krarup som modpart. Egentlig forekommer dette mærkeligt, da de to mænds familieforhold efter den tids normer må betragtes som snævre, idet Carl Linds afdøde farbrødre, præsten Jens Lind i Struer, tidligere Hvidbjerg og Vejrum, og Poul Ulrik Lind på Ulvsund, begge var onkler til Janus Krarup, så set af udenforstående havde det været mere rationelt, om de to tilflyttere gensidigt havde støttet hinanden, men forhåbentlig har de to kombattanter hver især kunnet sige: i øvrigt kender vi ikke noget til hinanden, idet ellers det gamle ord »frænde er frænde værst« passende kunne finde anvendelse i relation til de to mænd.

Hvis en senere tids noget nedsættende omtale af Carl Lind skulle hidrøre fra Krarup, forekommer den i hvert fald uberettiget i forbindelse med den sidste sag, idet sympatien her samler sig om redaktøren.

Årsagen til mødet i retten mellem de to er en regning på et betragteligt beløb, som sagføreren har præsenteret for redaktøren

Sagfører i Ringkøbing Janus Balthazar Krarup (1847-1939). Han var født på Skibildgård i Nøvling sogn, som faderen justitsråd og branddirektør Hans Helmuth Krarup ejede. Det militære antræk skyldes Krarups ansættelse som afdelingsintendant under hæren i Viborg umiddelbart før Ringkøbingtiden. Billedet efter visitkortfotoграфи af Chr. Neubaus, Store Kjøbmagergade 14, Kjøbenhavn.

på udlæg, renter og salær i forbindelse med opgørelsen af redaktør Valdemar Jørgensens dødsbo i 1881, så da dommen afsiges, er kravet mere end 10 år gammelt, desuden havde sagføreren beregnet sig renter af det beløb, han havde til gode. Når sagen i det hele taget kunne opstå, skyldes dette rimeligvis forvirring i forbindelse med Jørgensens død og Linds uvidenhed i den forbindelse, idet han jo først kom til byen på et senere tidspunkt. Redaktør Jørgensen havde nemlig benyttet Krarup som sagfører, og han var dagen efter redaktørens død blevet kontaktet af enkens far og anmodet om at

Prokurator BAGGE

paa Rindom Kjørgaard paatager sig alle til Sagføreriet henhørende Forretninger; navnlig udføres alle Arter af Retsager med særdeles Omhyggelighed, ligesom og Skjøder, Panteobligationer, Testamenter og lignende Dokumenter udfærdiges nøjagtig imod en rimelig Betaling.

Prokurator Bagge, Rindom Kjørgård var Amtsavisens sekundant i byretten, og det bar været en guldgrube for ham. Annonce 6/2 1886.

yde hende den samme juridiske assistance som tidligere manden. Hverken redaktør Lind eller hustruen har haft noget kendskab til en sådan overenskomst, og efter forskellige erklæringer fra svigerfaderen afvises eksistensen af en sådan aftale, idet svigerfaderen som juridisk kyndig selv havde varetaget datterens interesser efter mandens død. Sagfører Krarup havde derimod bistået den gamle redaktør Jørgensen i forbindelse med skiftet efter sønnen, men til forældrenes store overraskelse havde det unge ægtepar oprettet et gensidigt testamente, der tilsidesatte deres efter loven tilkommende arv efter sønnen. Selv om tanken forekommer amatøragtig, fristes man til at antage, at sagfører Krarup kan have haft den opfattelse, at redaktør Linds svigerfar var død, idet svigermoderen tilsyneladende har haft ophold hos familien i Ringkøbing gennem længere tid, medens svigerfaderen stadig og uvist af hvilken grund trods høj alder boede alene i bedste velgående i København. Konklusionen af ovennævnte bliver den, at sagføreren ukaldet har indfundet sig hos enken.

Ingen tvivl om at Krarup har haft penge til gode, men hvorfor først opkræve dem på så sent et tidspunkt, efter at beløbet havde antaget en betydelig størrelse. Disse om-

stændigheder tyder ikke på noget redeligt forhold, men snarest på en noget fjendsk indstilling de to parter imellem. Dommen byder Lind at betale lidt under halvdelen af sagførerens oprindelige krav, altså i sidste ende en halv sejr trods alt.

FAMILIEN FLYTTER

I slutningen af året 1892 flyttede familien til København og bosatte sig på adressen »Villa Monplaisir«, Kongensvej 29 på Frederiksberg. Familien har åbenbart følt sig noget rodløs i hovedstaden, da den i løbet af de kommende år var bosiddende ikke mindre end 6 forskellige steder, alle på Frederiksberg.⁽²⁸⁾ Inden familien forlod Ringkøbing, var avisen 1. februar 1891 overgået til aktieselskab, men Lind ejede stadig halvparten af avisen og fortsatte med det indtil 1916. I København beskæftigede redaktøren sig med ejendomshandel, men da han allerede i Ringkøbingtiden kalder sig partikulier, en der lever af sin formue, så er tanken nærliggende, at dette også har haft betydning for familiens økonomi.

I København var hans hjem et gæstfrit tilflugtssted for hans jyske nevøer under af-tjening af værnepligten og senere langvarige indkaldelse til sikringsstyrkerne under 1. verdenskrig. Nevøerne betragtede ham ikke som familiens sorte får, men meget havde også ændret sig siden 1880'erne og systemskiftet i 1901. Med familiens unge generation var »Den gamle Redaktør« i hel og fuld politisk overensstemmelse. Under disse omstændigheder levede han sammen med sin familie i mange år, inden han efter 30 års forløb afgik ved døden den 5. oktober 1922, 77 år gammel.⁽²⁹⁾

NOTER:

Kb = kirkebog, () = specielle oplysninger i tekst og noter.

- 1) »Supplement til Almindeligt Forfatter Lexicon for Kongeriget Danmark med tilhørende Bilande 1841 til efter 1858«, Thomas Hansen Erslev, bind 1.
- 2) Bennedsen, s. 67-68.
- 3) »Større danske Landbrug«, J. J. Hansen, s. 293.
- 4) »Foreningen af Venstreblade i Danmark 1887-1932«, Silkeborg 1932, s. 65-66.
- 5) Kb, Helliggeist kirke København.
- 6) Kb, Ringkøbing og Velling kirker.
- 7) Kb, Skt. Marie kirke Flensborg.
- 8) Adressbuch der Stadt Flensburg, 1847.
- 9) Hardsyssels årbog 1993, »Minas sten og familien på Tim Mølle« (Bent Østergaard) s. 85-87.
- 10) »Poul Ulrik Linds Virksomhed 9. September 1808 til 18. Juli 1858«, Hans Øllgaard Lind, s. 15.
- 11) Kb, Vejrum kirke.
- 12) »Felttogene 1848-49-50«, Vilhelm Holst, s. 102.
- 13) »Efterretninger om Aarhus Katedralskole 1863«, s. 64-65.
- 14) Lind, bind III s. 68.
- 15) »Professor, Rektor Hans Jørgen Hansen og hans slægt«, Sofus Elvius. København 1909, s. 48.
- 16) »Analyse af egenskaber hos svin af Dansk Landrace«, Per Jonsson. 1965, s. 38.
- 17) »Danmarks Jernbaner«, Martin Buch & C. I. Comard, København 1933, s. 259-60.
- 18) Ellerbæk, s. 74.
- 19) Erlang, s. 146.
- 20) Rigsarkivet: Privatarkiver (A. Feddersen).
- 21) »A. Rasmussens Bogtrykkeri i Ringkøbing«, 1924 (Kgl. Bibliotek).
- 22) Punch nr. 3, 21.1. 1886.
- 23) Punch nr. 37, 16.9. 1886.

- 24) »Det blev De Bergske Blade«, Chr. P. Fogtman. Holstebro 1990, s. 189-90.
- 25) Erlang, s. 127.
- 26) »Danske Sagførere u. loven af 26. Maj 1868«, H. Hjorth-Nielsen, s. 228.
- 27) »Danske prokuratorer 1660-1869«, H. Hjorth-Nielsen, s. 22.
- 28) Krak 1892-1922 (vejviser for København).
- 29) Personallistorisk tidsskrift. Dødsfald i Danmark 1922 (H. Hjorth-Nielsen). Ringkøbing Amts Avis 7.10. 1922.

KILDER:

- Bennedsen, B.: »En vestjysk by dens mennesker og gader«, Ringkøbing 1978.
- Ellerbæk, Poul: »Ringkøbing set fra Østergade«, Ringkøbing 1889.
- Erlang, F. K.: »Ringkøbing Haandværkerforening 1861-1936«, 1936.
- Frederiksberg kommunebibliotek: Fra Tipoldefars tid 1848-1927 (slægtsbilleder).
- H. P. Hansen: »Kaptajn Rahr og Tim Vandmølle«. 1942. Hardsyssels Årbog.
- Kiilerich Ole, »Politikeren Estrup og hans Konge«, 1975.
- Bent Østergaard: »En vestjysk præste- og degneslægt«. 1987. Hardsyssels Årbog.
- Lind, Arne: »En vestjysk Students oplevelser. Udtog af Hans Øllgaard Linds erindringer« (Frederiksberg kommunebibliotek).
- Ringkøbing Amts-Avis 1880-1889.
- Søllinge, Jette D. & Niels Thomsen: »De Danske Aviser 1634-1989«

Landsarkivet i Viborg

Ringkøbing købstads dom- og politiprotokoller (B 80).

Arne Lind
Født 1941 i Fredericia
Trafikkontrollør
Klevekær 4
Svogerslev
4000 Roskilde

Kirkebyggeri i Bølling - Nørre Horne Herreder omkring 1900

Af Sv. Ebbe Jakobsen

Der blev skrevet kirkehistorie i Bølling-Nørre Horne herreder i årene umiddelbart før og lige efter 1900, og det var ægte folkelige græsrodsbevægelser, der skrev historien, mens de fik rejst syv nye kirker. Stædig indsats og - med støtte af egnens rigsdagsmænd - vedholdende banken på myndighedernes døre, enestående offervilje, vanskeligheder af mange slags, utålmodig venten på bevillinger, interne stridigheder om kirkens eller præstegårdens beliggenhed, uenighed om sognegrænser og - midt i det hele - en fast tro på, at det tilsidst ville lykkes - er nogle af de ingredienser, der tegner billedet af en kirkelig og folkelig rejsning, hvor kirkehistorien flettes sammen med et stykke spændende egnshistorie.⁽¹⁾

Da biskop Gabriel Koch 15. december 1912 indviede Tarm kirke, oplyste han, at det var hans kirkeindvielse nummer 30 (!), siden han 11 år tidligere var tiltrådt som biskop over Ribe stift. Kirkeindvielsen i Tarm var forøvrigt den sjette i Bølling-Nørre Horne herreders provsti ⁽²⁾ siden 1899, og i 1914 fulgte endnu en, således at syv kirkeindvielser i løbet af 15 år fra 1899 forøgede antallet af kirker i området fra 20 til 27. I samme periode forøgedes antallet af præster i de berørte pastorater med seks fra

11 til 17. Altså en betydelig kirkelig ekspansion.

Bølling-Nørre Horne herreders provsti var imidlertid ikke i så henseende noget særtilfælde. Netop i de sidste 10-20 år før 1900 og i en lige så kort periode efter århundredskiftet udfoldedes i hele landet en kirkelig byggeaktivitet, der - i hvert fald, hvad angår Jylland vest for den jyske højderyg - kun overgås af 1100- og 1200-tallets opførelse af de mange kampestenkirker. De to byggeperioder har forøvrigt det til fælles, at hovedparten af kirkerne opførtes i landområder.

Betragter vi Ribe stift alene, var Gabriel Koch ikke den eneste, der kunne tale om mange kirkeindvielser. Da biskop C. F. Balslev døde i 1895 som 90-årig - det var, før begrebet pensionsalder var opfundet - havde han, siden han blev biskop i 1867 indviet ialt 36 kirker i Ribe stift, langt de fleste efter midten af 1880'erne. Også i C. V. Gøtzsches korte bispetid 1895-1901 blev der foretaget en del kirkeindvielser, så alt i alt nåede man blot i Ribe stift op på over 80 kirkeindvielser i løbet af en 30-årig periode omkring århundredskiftet. Tyngdepunktet for stiftets imponerende kirkebyggeri lå i stiftets nordvestlige område, idet Ringkøbing amt, der indtil 1923 i sin helhed indgik

i Ribe stift,⁽³⁾ alene tegner sig for 51 nye kirker i denne periode.

Det var først og fremmest en markant stigning i befolkningstallet, der skabte behov for de mange nye kirker. Den opdyrking af store midt- og vestjyske hedestrækninger, som så småt kom i gang i de første årtier af 1800-tallet, og som intensiveredes efter Hedeselskabets oprettelse i 1866, førte til dannelse af mange hundrede nye landbohjem.

Langt de fleste af disse hedebebyggelser opstod i delvis »kirketomme« egne. Det var ikke ualmindeligt, at mange nybyggere havde 8-10 km eller mere til nærmeste kirke og - hvis denne var en annekskirke - måske det dobbelte til nærmeste præstegård. Der til kom, at vejene langt op i 1800-tallet kun var et par hjulspor i heden. For de fleste hedeboere var hestetrukne køretøjer en luksus, man måtte nøjes med at drømme om. Og selv om den, der ager med stude, som bekendt også kommer frem, så var det en langsommelig og besværlig færd at age til kirke, så kirkegang blev en forholdsvis sjældnen begivenhed. Man måtte også tage i betragtning, at studene - og folkene med - skulle have tilstrækkelig søndagshvile for at klare de strenge hverdage med hedekultivering.

Der var imidlertid familiebegivenheder, som jævnligt gjorde de »lange rejser« til kirke og præstegård nødvendige. De årlige fødsler skulle meldes hos præsten, og konfirmanderne skulle møde en dag i ugen i præstegården. Det var bestemt ikke uden problemer, når de små skulle bringes til dåb. I al slags vejr måtte de køres i åben vogn eller bæres de lange veje. For slet ikke at tale om ligfærd, der kunne føles dobbelt knugende, når man - for at få sine døde begravet langt af led - skumplede ad de

ujævne hedeveje med kisten på en stiv arbejdsvogn med et par stude som forspand.

Mand og mand imellem drøftedes jævnligt det ønskelige i at få egen kirke, et ønske, der forstærkedes, efterhånden som det i større samlede bebyggelser var en selvfølge, at man havde en eller anden form for egen skole. Fra midten af 1800-tallet nåede mange vidt forskellige religiøse strømninger - både kirkeligt funderede og sekteriske - frem til disse egne og fik tag i befolkningen. Unge rejste ud og kom hjem med nye tanker og - inspireret af de begyndende højskoler - med initiativer til folkeoplysning. Allerede fra 1860'erne rejstes missionshuse og forsamlingshuse mange steder både i de udprægede hedebebyggelser og i de stationsbyer, der var ved at dannes, hvor de nye jernbaner nåede frem.

Der var altså i sidste halvdel af århundredet betydelig grøde i det midt- og vestjyske. Både hvad angår den jord, hedeboerne tønde land for tønde land tog livtag med for at skaffe sig det daglige brød. Og hvad angår det åndelige og folkelige liv, og behovet for nye kirker og flere præster blev stadig mere påtrængende. Det var imidlertid en fattig befolkning, der havde mere end nok at gøre med at skaffe det daglige udkomme. Ganske vist havde de ved stor offervilje og ved udpræget selvbyggeri formået at rejse de førømtalte missionshuse og forsamlingshuse, men her stilledes heller ikke særlige myndighedskrav til materialer, stil og indretning m.v.

Ganske anderledes stillede det sig, når der blev tale om en kirke eller en præstegård og hertil aflønning af en præst - enten alene eller sammen med et nabosogn. De beløb, der kunne indsamles hertil, måtte i sagens natur være meget beskedne og forslog langt fra til kirkebyggeri.

Herborg. Kirken og Skolen.

Herborg kirke med skolen til højre.

Nogle hedeboender i det vidtstrakte Sønder Omme - Hoven pastorat havde imidlertid frimodighed til sammen med sognepræsten og bakket op af provst og biskop at henvende sig til regeringen med ansøgning om midler til to kirker. Henvendelsen bar frugt, og i 1877 indviedes Blåhøj og Filskov kirker, opført udelukkende for statsmidler. Opførelsen af kirkerne efterfulgtes af ansættelse af en kapellan i Sønder Omme-Hoven pastorat, der dermed havde to præster.

Dermed var vejen vist for de mange steder, hvor man havde behov for en kirke. Fra hurtigt dannede komiteer fulgte i de kommende år en stadig større strøm af ansøgninger til kirke- og undervisningsministeriet om midler til kirkebyggeri. Fra 1879 var tilskud til nye kirker og præstegårde samt til oprettelse af nye præsteembeder⁽⁴⁾ faste poster på de årlige finanslove. Der ydedes til hver kirke 18.500 kr. og til en præstegård

normalt 8.000 kr. Det måtte man klare sig med, og det klarede man sig med de allerfleste steder.

Med det stigende antal ansøgninger til kirke- og undervisningsministeriet blev det hurtigt klart for både ministeren og Rigsdagen, at der måtte tilvejebringes en oversigt over behovet for kirker i de forskellige sogne, således at kirkebyggerierne og bevilning af midler hertil ikke blev alt for tilfældige. Ministeriet nedsatte derfor 21. august 1882 en »Commission til at undersøge og indgive Forslag til en Omordning af de kirkelige Forhold i en deel Sogne i Hammerum og omliggende Herreder i Ribe og Aarhus Stifter«.

Allerede 14 dage efter nedsættelsen af kommissionen, der som formand fik sognepræsten i Aulum-Hodsager, den 34-årige nyudnævnte provst for Hammerum herreds provsti J. A. Heiberg, holdt den sit før-

ste møde i Herning. Det fulgtes op af en serie møder med lokale sognepræster og kirkekomiteer, der fik til opgave at bruge de kommende måneder til at søge en lang række forhold nærmere belyst til brug for kommissionens overvejelser. I maj 1883 genoptog kommissionen sin mødevirksomhed, og efter i løbet af 14 hektiske dage i juli måned at have foretaget omfattende og krævende besigtigelsesrejser, indgav kommissionen 5. september 1883 indstilling til ministeriet – kun ét år efter dens første møde. Hurtigt og probert arbejde. Der skulle dog gå endnu en årrække, inden dens arbejde og indstilling til ministeren resulterede i nye kirker i Bølling-Nørre Horne herreders provsti. Men tre af de senere kirkebyggerier i provstiet var med på kommissionens dagsorden.

HERBORG OG FJELSTERVANG

Mest påtrængende var problemerne i det store Vorgod-Nørre Vium pastorat, der dækkede et areal på ca. 200 km². Tilbage i middelalderen havde området været betjent af fire kirker – foruden kirkerne i Vorgod og Nørre Vium tillige kirkerne i Vester Herborg og i Fjølstervang. Under den sorte død i 1300-tallet blev store strækninger i disse egne lagt øde, og i Herborg-området og i Fjølstervang-området forsvandt stort set hele befolkningen. Kirkerne blev ødekirker og gik efterhånden i forfald. Hver ny generation hentede i de følgende 500 år sten fra kirkerne og kirkegårdsdigerne – de fine kvadersten var fortrinlige som trappe- og syldesten, og de mindre sten gjorde god fyldest i landbrugsbyggeriet. De bedste tilbageværende sten fra Herborg kirke blev ved etableringen af den nye landevej mellem Herning og Ringkøbing midt i 1850'erne

anvendt i en bro over Barde å, mens en stor del af resten blev slået i skærver til vejbefæstning.

Under ombygningen af nævnte bro for godt en halv snes år siden blev en del af stene leveret tilbage til Herborg med tak for lån, og nogle af disse sten er meget passende anvendt i forbindelse med en renovering af den tidligere etablerede mindeplads på kirketomten ved vejen mellem Herborg og Sædding. I Lille Fjølstervang er en gård bygget hen over den gamle kirkegård, og også her er der for nogle år siden rejst en mindesten.

Med de nye bosættelser på heden opstod der påny behov for kirker i disse to områder. Særlig stærkt følte behovet i Herborg, hvor dengang fem annekssogne mødtes, nemlig Nørre Vium, Brejning, Hanning, Sædding og Faster. Uagtet der var nærmere til Nørre Vium kirke, hørte Herborg til Vorgod sogn og havde således langt til de nærmeste præstegårde i Vorgod, Nørre Omme, Dejbjerg, Bølling og Borris. Også beboerne i Fjølstervang, der ligeledes hørte til Vorgod sogn, havde et anseligt stykke vej til kirke.

Begge steder opstod fra midten af 1870'erne et stort ønske om at få en kirke. Der blev da også lige fra indsendelsen af de første ansøgninger i 1879 og frem til indvielsen af nye kirker i Fjølstervang og Herborg tale om et regulært parløb. Det ses bl. a. deraf, at de allerfleste skrivelser fra ministerium, biskop og provst er fællesskrivelser til de to komiteer. Det har for eftertiden den heldige virkning, at man – uanset meget sparsomme arkivalier hvad angår Fjølstervang-sagen – dog i betydelig grad kan følge også denne byggesag gennem den ret omfattende korrespondance, der er opbevaret i Herborg-arkivet.

Fjølstervang kirke.

Fjølstervang var først på færde. Omkring 1. marts 1879 havde sognefoged Mads Jakobsen og skolelærer P. Mikkelsen foretræde for biskop Balslev i Ribe for at aflevere dels en ansøgning fra 56 familier i Fjølstervang-området og dels en støtteerklæring fra beboere i Snejbjerg Bjerger, der viste interesse for en kirke i Fjølstervang.

Ved et møde i Herborg skole 7. april 1879 vedtog 75 familiefædre at søge ministeriet om tilskud dels til en kirke i Herborg og dels til en præstegård samt løn til den nye præst, som måtte forventes ansat. En komite bestående af gårdmændene Kr. Jakobsen, Therkel Nielsen, Jens Chr. Eriksen og Niels Christensen udfærdigede ansøgningen, der er dateret 27. april 1879. For at fremme sagen anmodede komiteen i et samtidig brev »Højvelbaarne Højærverdige

Hrr. Biskop Balslev, Ridder af Dannebrog« om foretræde på »en Dag, da vi kunne træffe Dem hjemme og vi uden al for stor Ulejlighed for Dem kunne faa Dem i Tale«. Jo, de Herborg-gårdmænd forstod nok, hvordan man fører sig frem.

Med ansøgningen fulgte som bilag en interessant tegningsliste. Man var blevet bekendt med, at der ville blive krævet indbetalt et beløb - normalt 2.000 kr. - i stiftsmidlerne som en vedligeholdelseskapital for kirken, så man tog straks højde herfor. De 75 familiefædre tegnede sig på mødet for foreløbig 700 kr. i beløb fra 50 øre til 60 kr. Men så ville man også have nogle garantier. Tegningslisten forsynedes med en påtegning om, at »Ved Mødet 7. April i Herborg tegnede man sig for Bidrag paa den Betingelse, at den forventede nye Kirke

ikke bliver lagt vestligere end Mads Nielsen Storgaards og ikke østligere end Jesper Jørgensens«.

Provst og biskop medgav ansøgningerne de varmeste anbefalinger og understregede betydningen af, at der blev bygget kirker både i Herborg og i Fjølstervang, og at der ansættes en præst mere i dette vidtstrakte område med dårlige samfærdselsmidler. Hvad angår Herborg-ansøgningen nøjedes provst H. S. Vilstrup, Borris, imidlertid ikke med at begrunde ansøgningen med de lange afstande til kirke og præstegård. Han har også et åndeligt argument til sagens fremme: »Naar der ogsaa i den sidste Snes Aar, navnlig i Fiskbæk og Finnerup har vist sig ukirkelige Bevægelser - de saakaldte »Dømmere« og de saakaldte »Bornholmere«⁽⁵⁾, er jeg ikke tilbøjelig til at antage, at Tilstedeværelse af en Præst i Nærheden vilde, om ikke have forebygget Saadant, saa dog i al Fald have formindsket Ondets haradnakkede Karakter«.

Ministeriet svarede hurtigt på de to ansøgninger. I en skrivelse af juni 1879 erkender ministeriet, at der er trang både til de ønskede kirker og til en præst mere, men man må beklage, at der ikke for tiden findes midler hertil. Ministeriet vil dog i forbindelse med den forestående ledighed i præsteembedet i Vorgod-Nørre Vium anføre i opslaget, at den, der udnævnes, skal være villig til at finde sig i ændringer i pastoratets omfang.

1879-ansøgningerne følges op af nye ansøgninger i 1880, 1881 og 1882. Efter modtagelsen af den sidste ansøgning meddelte ministeriet, at sagerne var overgivet til den omtalte kirkekommission for Hammerum og tilstødende herreder.

Kirkekommissionen havde Herborg-Fjølstervang-sagerne på dagsordenen ved et

møde i Herning 27. september 1882, hvortil var indkaldt provst Vilstrup, sognepræst Hammer, Vorgod, en sognerådsvalgt repræsentant samt 3 komiteemedlemmer fra Herborg og 2 komiteemedlemmer fra Fjølstervang. Der var enighed om, at den ønskede omordning af den kirkelige struktur med et nyt præsteembede og to nye kirker var stærkt påkrævet.

På besigtelsesrejsen i sommeren 1883 aflagde kirkekommissionen besøg i Vorgod-Nørre Vium pastorat 18. juli. Der indledtes i Herborg, hvor man uden vanskeligheder enedes om den nye kirkes placering - svarende til betingelserne i den tidligere omtalte indsamlingsliste. To af den lokale kirkekomites medlemmer, Therkel Nielsen og Jens Chr. Eriksen stillede i fællesskab og uden vederlag de fornødne arealer til kirke og kirkegård til rådighed.

Naturligvis havde man strejft muligheden for at opføre den nye kirke på den gamle kirketomt, men muligheden afvistes, idet denne placering ville være alt for vestlig i forhold til de nye bebyggelser. Præstegårdens placering blev der ikke taget endelig stilling til, men det lå i luften, at den burde opføres i nærheden af den nye kirke, idet provst og biskop fandt det rimeligt, at Herborg blev hovedsogn i det nye pastorat med Nørre Vium som anneksogn.⁽⁶⁾

Da kirkekommissionen samme dag om eftermiddagen nåede til Fjølstervang, måtte man også her konstatere, at det ikke ville være hensigtsmæssigt at opføre den nye kirke på den gamle kirketomt, der ligger et stykke vej øst for den nye ret samlede bebyggelse. Den lokale komite havde udset sig en højtliggende grund, og selv om kommissionen foretrak en anden - også højtliggende - grund en smule østligere, erhvervede komiteen straks efter den grund, den

havde set sig glad på. Det kom der senere problemer ud af.

Da kirkekommissionen 5. september 1883 indsendte sit »Forslag til Omordning af de kirkelige Forhold i Hammerum m.fl. Herreder i Ribe og Aarhus Stifter«, var både Herborg og Fjølstervang med, men på hver sit niveau. Kirkekommissionen havde måttet erkende, at behovet for nye kirker og flere præster var så stort, at der - ikke mindst af økonomiske grunde - måtte foretages en prioritering, og man opererede derfor med en tre-trins-indstilling.

Herborg er med i 1. trin, altså til snarlig løsning, fordi »Kirkenøden der er særlig stor«, og man er enig med provst og biskop om, at Herborg må være hovedsogn i det nye pastorat. Fjølstervang placeredes i 3. trin, og som en midlertidig løsning foreslog kommissionen, at det pålægges sognepræst Hammer i Vorgod at holde jævnlige gudstjenester i en skolestue i Fjølstervang. Endvidere fandt kommissionen, at det ikke var bydende nødvendigt med en kirke i Fjølstervang. Man kunne udmærket klare sig med et langt billigere kapel, således som det var tilfældet flere andre steder. Det har næppe vakt ubetinget glæde i Fjølstervang. Og det blev altså heller ikke den endelige løsning.

Kommissionens indstillinger fik ikke nogen umiddelbar effekt. 1880'ernes dårlige politiske klima på tinge med en ret udstrakt anvendelse af provisoriske love gjorde det bl.a. svært at komme igennem med nye, store kirkelige bevillinger. Og dét altså netop i de år, hvor ansøgninger om tilskud til kirkebyggeri strømmede ind til ministeriet ikke kun fra Midt- og Vestjylland, men fra hele landet. Kirke- og kultusminister Jakob Fr. Scavenius var velvillig, men havde ingen midler at gøre godt med. Og da der endelig

begyndte at ske noget, gik de årlige finanslovbevillinger længe Herborg og Fjølstervang forbi, selv om de lokale rigsdagsmænd⁽⁷⁾ søgte at holde sagerne varme.

Endelig i begyndelsen af 1890'erne begyndte de mest optimiske at øjne en løsning på de nu mere end ti år gamle ansøgninger. Biskop Balslev havde rørt på sig i foråret 1892, og 21. september samme år meddelte ministeriet ham, at der ikke på finansloven 1893/94 kunne afsættes beløb til de to byggerier. Ministeriet foreslog samtidig, at der allerede nu (!) blev dannet kirkekomiteer, som kunne henvende sig til en kyndig kirkearkitekt. Det ville iøvrigt være en absolut forudsætning for ydelse af statstilskud, at hver komite lokalt skaffede 2.000 kr. til indbetaling i stiftsmidlerne som vedligeholdelsesfond. Ministeriet udbad sig sluttelig en ny indstilling fra biskoppen i april 1893.

Da ministeriets skrivelse nåede frem til Herborg og Fjølstervang, skabte den selv sagt ny aktivitet. Det er usikkert, hvornår kirkekomiteerne fra 1879 ophørte at fungere, men nye komiteer var hurtigt i arbejde begge steder.

I Herborg kom komiteen til at bestå af gårdmændene Niels Birkmose (formand), Jens Dyrvig og Niels Abildtrup fra Herborg samt Jacob Frederiksen og P. Kr. Pedersen fra det hastigt voksende Videbæk. Allerede i begyndelsen af oktober 1892 var de fem herrer rundt hos alle husstande i Herborg-Videbæk-området med tegningslister til vedligeholdelseskapitalen. Af de omhyggeligt førte tegningslister fremgår, at stort set alle husstande var med efter formåen. Denne første massive indsats resulterede i et beløb på 13-1400 kr., et ikke ringe beløb fra en befolkning, der endnu var i opdyknings- og konsolideringsfasen på de magre hedejorder.

I Fjølstervang måtte komiteen, der kom til at bestå af gårdmændene Jac. Larsen, Eskild Nørgaard Gravesen, Jens Chr. Clausen, Niels Meldgaard Pedersen og Chr. Dalager Christensen, erkende, at det var overordentligt vanskeligt at samle de 2.000 kr. I stedet tilbød man, at distriktets beboere ved personligt arbejde ville påtage sig vedligeholdelsen, hvilket biskoppen bakkede op med en bemærkning om, at »det er en meget fattig Egn«.

Som det var at vente, kunne ministeriet ikke acceptere en så utraditionel ordning, så også i Fjølstervang måtte man i de følgende måneder lægge krone på krone. Provst Vilstrup foranstaltede en kollekt optaget til formålet i alle provstiets kirker i begyndelsen af 1893, og det indsamlede beløb på 670,72 kr. fordeltes ligeligt mellem de to komiteer. Dermed havde Herborg nået målet, mens man i det »fattige« Fjølstervang manglede endnu et par hundrede kroner, da byggetilladelsen endelig kom nogle år senere.

Straks efter modtagelsen af ministeriets skrivelse af september 1892 henvendte begge komiteer sig til Århus-arkitekten Hans Vilhelm Ahlmann,⁽⁶⁾ der i årene omkring århundredskiftet kom til at sætte et markant præg på kirkebyggeriet i Vest- og Midtjylland. Han stod således for opførelsen af seks af de i denne artikel beskrevne syv kirker.

De først indsendte tegninger kom i 1894 tilbage til komiteer og arkitekt med krav fra den kgl. bygningsinspektør om en række ændringer, men 11. maj 1895 godkendte ministeriet tegningerne til begge kirker. Godkendelsen omfattede tillige aksept af kirken og kirkegårdens beliggenhed i Herborg. Derimod kunne ministeriet af hygiejniske grunde ikke godkende den foreslåede

beliggenhed for kirkegården i Fjølstervang, idet den ikke respekterede de gældende afstandsbestemmelser til nærmeste nabo, skolen og dens brønde.

I Fjølstervang handlede man hurtigt. Skulle nemlig begge kirker med på finansloven for 1896/97 var der ingen tid at spille. Det lykkedes komiteen at erhverve en anden grund – så vidt det kan ses just den, som den store kirkekommission havde pegt på i 1883, men som den lokale komite havde vraget.

16. september 1895 godkendtes Fjølstervang-grunden. MEN: »Det tilkendes gives, at der ikke paa Forslaget til Finanslov for 1896-97 vil kunne søges Bevilling af Tilskud til nogen af de to Kirker, men at Ministeriet i et senere Aar, naar Tilskud, som alt gentagne Gange have været søgt til Kirker, hvis Opførelse ere paaatrængende nødvendig, ere bevilgede, vil bestræbe sig for at skaffe Tilskud til Herborg og Fjølstervang Kirker!«

Netop den begrundelse for afslag måtte give anledning til megen undren i Herborg og Fjølstervang. Var ikke netop opførelse af disse to kirker paaatrængende nødvendig? Havde man ikke gentagne gange – i perioder én gang årligt – gennem 16 år indsendt ansøgning om tilskud? De af ministeriet opstillede forudsætninger for tilskud var opfyldt: Byggegrunde, kirkegårdsarealer og tegninger var godkendt, og de krævede vedligeholdelseskapitaler var – på nær 200 kr. i Fjølstervang – indsamlet. Man forstod simpelthen ikke afslaget.

Skuffelsen lyser stærkt ud af et brev, som komiteformand Niels Birkmose i Herborg sendte de øvrige komiteemedlemmer sammen med ministeriets skrivelse. Han konstaterede mismodigt, at der næppe var mere at gøre i denne omgang, men at han da gerne ville indkalde til et møde, hvis de øv-

rige komitede medlemmer havde nogle gode forslag.

Folketingsmand J. P. Ovesen, der ofte havde talt Herborgs og Fjølstervangs sag i ministeriet og i Folketinget, og netop dette år havde ivret stærkt for, at nu måtte disse to kirker stå for tur, gav i Folketinget udtryk for skuffelse over, at beboerne i de to sogne endnu engang fik afslag. Om det nu var Ovesens fortsatte pres på kirkeminister Vilh. Bardenfleth efter finanslovens vedtagelse, eller om ministeren uventet hurtigt fik ryddet op i køen af kirker, hvis opførelse var påtrængende nødvendig, får stå hen. Nok er det, at allerede på det efterfølgende finanslovsforslag havde ministeren de to kirker med. Og 19. juni 1897 kunne ministeriet så meddele, at der på finansloven for 1897/98 var bevilget et statstilskud på 18.500 kr. til hver af kirkerne og tillige 8.000 kr. til en præstebolig i Nørre Vium sogn.

Denne meddelelse vakte selvsagt stor glæde både i Herborg og i Fjølstervang, og begge komiteer bad straks arkitekten om at gå i gang med detailprojekteringen og andre forberedelser, herunder træffe aftale med håndværkerne.

For Herborgs vedkommende blev der dog dryppet noget malurt i glæden. Som før nævnt havde provsten og biskoppen sammen med den af kirkeministeriet nedsatte kirkekommission i 1883 indstillet, at Herborg, hvor en kraftig befolkningsudvikling var i gang, skulle være hovedsogn i et nyt Herborg-Nørre Vium pastorat med præstebolig i forbindelse med kirken i Herborg.

Denne indstilling fulgtes ikke af ministeriet, som må have anset det for helt selvfølgelig, at det gamle sogn med den gamle kirke skulle være hovedsogn, og at præsteboligen derfor skulle opføres om ikke ved Nørre Vium kirke så dog i Nørre Vium

sogn. Men stadig med kirkekomiteen i Herborg som bygherre. Det gav anledning til en kedelig og til tider bitter strid mellem Herborg-folkene og Nørre Vium-folkene. Vi har her et karakteristisk eksempel på, hvordan bølgerne kunne gå højt, når der skulle træffes bestemmelse om placeringen af en ny præstebolig i forhold til pastoratets kirker og dets bebyggelser. Andre har som Herborg og Nørre Vium erfaringer herom.

Komiteen fandt hurtigt frem til et passende areal beliggende »nogle hundrede Al. i Øst fra den ny grundforbedrede Landevej fra Videbæk til Skjern St. og ligeledes nogle hundrede Al. i Syd fra den paatænkte ny Kirkevej fra Herborg til Vium Kirke«. De gode Herborg-folk vidste nok, hvad de gjorde. Den nævnte landevej skulle over en strækning danne grænse mellem de to sogne. Præsteboligen foresloges altså nok placeret i Nørre Vium sogn, som ministeriet forlangte, men dog lige på kanten af Herborg sogn!

Komiteen havde gode og - synes det - saglige argumenter for denne placering: »Det er en Behagelighed og af stor Betydning for en Præst at bo umiddelbart op til en Vej, hvorfra der daglig gaar Dagvogn fra Videbæk til Skjern og altsaa paa en let tilgængelig Maade kan benytte Dagvognen ikke alene naar det gjælder Udflugter, men ogsaa til at forskaaffe sig daglige Livsforødenheder«.

Det blev videre fremført, at den overvejende del af befolkningen boede i Herborg og i den vestlige del af Nørre Vium sogn, og at stedet omtrent er midtpunktet i pastoratet (det sidste skal man nu have Herborg-briller på for at kunne se, men ordet »omtrent« bøder lidt på påstanden!). Endelig havde man et lidt søgt argument, nemlig at de beboere, der i de tilstødende anneks-

sogne (Brejning, Hanning, Sædding, Faster) ville få nærmere til Herborg sogn end til deres respektive sognepræster »kunne afbenytte Præsten ved for Ex. at lade Børnene gaa til Konfirmationsforberedelse hos ham«. Man tænkte altså alvorligt på at »gå på rov« i andre pastorater for at fremme sin egen sag! Eller var det blot tænkt som et yderligere pres på ministeriet, hvis der nu fremkom andre forslag.

Hvad der naturligvis gjorde. Aldrig så snart rygtedes det i Nørre Vium sogn, hvilken placering af præsteboligen, Herborgkomiteen gik ind for, før balladen brød ud. En del beboere i den østlige del af Nørre Vium sogn og i Troldhede-området gjorde allerede 5. juli 1897 - få dage efter kirkekomiteens ansøgning til ministeriet - indsigelse over for ministeriet mod komiteens planer og anførte, at navnlig beboerne i Troldhede-området med en voksende stationsby ville få urimeligt langt til præsteboligen.

Straks man i Herborg-området fik nys om Nørre Vium-initiativet, kørte man de store kanoner i stilling. I løbet af få dage lykkedes det i Herborg at samle 135 underskrifter⁽⁹⁾ på en skrivelse, som 10. juli 1897 sendtes til ministeriet. Ud over at gentage dele af kirkekomiteens argumentation for præsteboligens beliggenhed udtrykkes der bl.a. stor skuffelse over, at den oprindelige plan om en præstebolig umiddelbart ved Herborg kirke ikke havde vundet gehør i ministeriet. Det er man villige til akceptere, men »forventer nu som Gengæld, at den af Kirkekomiteen anbefalede Plads antages«.

Nu bragtes også Videbæk-området for første gang ind i billedet. Det blev i en henvendelse til ministeriet fremført, at hvis præsteboligen flyttes længere mod øst af hensyn til de få beboere i Troldhede, så vil

»Videbæk, der er den største By i Pastoratet, og som efter alt at dømme vil vokse betydeligt stærkere end Troldhede Stationsby, faa kortere Vej til Præstegaarden i Vorgod end til den nye Præstebolig, hvortil den dog skulle høre«. Og så konkluderes med stillfærdig jysk skarphed, at »dette synes os ikke ganske retfærdigt«. Denne skrivelse bakkes fire dage senere - 14. juli 1897 - op af en adresse med underskrifter af 30 beboere i selve Videbæk.

Nu lå der altså på ministeriets bord tre skrivelser, der pegede på placeringen ved Videbæk-Skjern-landevejen, og én skrivelse med ønske om østligere placering. Ministeriet gav sig god tid, men i september 1897 blev provst Vilstrup bedt om at gå ind i sagen som mægler. Han fik imidlertid et delvis bundet mandat, idet ministeriet overfor ham tilkendegav, at det anerkendte berettigelsen af en del Vium-boeres indsigelse mod kirkekomiteens forslag.

Det lykkedes provsten ved et møde 24. september 1897 at bøjede interesserne mod hinanden og at vinde tilslutning fra både Herborg-komiteen og Vium-boerne, der for første gang var i stue sammen om dette spørgsmål, til en af ham udpeget placering ved Høgdal Huse små 2 km øst for Skjern-Videbæk-vejen med adgang ad den planlagte ny vej mellem Herborg og Nørre Vium kirker. Ministeriets godkendelse heraf kom 1. november, og en alvorlig hurdle var dermed ryddet af vejen.

Mens alt dette gik for sig, havde de to komiteer sammen med arkitekten klaret de sidste forberedelser til kirkebyggerierne. Straks i begyndelsen af 1898 gik man i gang, i Fjeldstervang med muremester B. Eriksen, Herning, som bygmester, og i Herborg med tømrermester Ormstrup, Tarm, som bygmester. Der kørtes stadig parløb mellem de

to kirkesager, men nu med Fjølstervang en lille kirkeskibslængde foran Herborg.

Den 3. maj 1898 kunne provst Vilstrup nedlægge grundstenen til Fjølstervang kirke. Foruden af provsten blev der talt af sognepræst A. E. Hammer, Vorgod, og af sognepræst J. Hansen, Rind, der på foranledning af en grundtvigsk kreds jævnligt holdt møder i skolen.

Tre uger senere - 24. maj - fulgte Herborg kirke efter. Også her nedlagde provst Vilstrup grundstenen. Efter ham talte sognepræst Hammer og den grundtvigske sognepræst S. C. Sandvad, Stauning.

Sommeren igennem kunne nu beboerne de to steder følge, hvordan sten blev lagt på sten på deres kirke. Ventetiden havde været lang, men nu var glæden over byggeriet stor, og den frydefulde forventning om snart at kunne samles til gudstjeneste i deres nye kirke voksede uge for uge omkap med kirkens mure.

Arkitektonisk fremtræder tidens nye kirker som en nyskabelse i det vestjyske landskab. De middelalderlige tunge kvaderstenskirkker med blytag fik selskab af en række rødstenskirker med skifertag. Og hvor de vestjyske kvaderstenskirkker ofte fremtrådte ydmyge uden tårn, rejste sig nu kirker med høje tårne, der som regel kronedes af et anseligt spir.

Eftertiden feinschmeckere i arkitektonisk henseende har ofte kun et (nedladende) skuldertræk tilovers for denne periodes kirker. De er tarvelige, stilløse og uden bygningsmæssig valeur, har man bl. a. sagt. Det er at gøre disse kirker uret. De er slet ikke så ringe endda. Måske er de ikke ligefrem arkitektoniske perler, men i al deres prunkløshed repræsenterer de stilmæssigt - de har faktisk deres egen stil - en periode, hvor det lykkedes for beskedne midler at

imødekomme det behov, der skabtes, hvor nye bebyggelser kom til. Og ét er sikkert: For beboerne omkring de nye kirker, blev disse kirker lige så fuldt deres fælles »hjem«, som kvaderstenskirkkerne var det for beboerne omkring dem.

Lidt drilsk kan man så spørge, om ikke beboerne i flere sogne i Bølling-Nørre Horne herreder har øvet vold mod deres gamle helstøbte kullede kirker ved - sikkert inspireret af de nye kirkers markante tårne - i årene efter århundredskiftet at klistre et tårn på deres gamle kirke. Lykkeligvis er der endnu to kullede kirker tilbage i provstiet, nemlig Nørre Vium og Sædding.

Naturligt nok fremstår Herborg kirke og Fjølstervang kirke med mange fælles træk, udgået som de er samtidig fra samme tegnestue. Men ganske ens er de ikke. Der er små nuancer. Begge består af et kirkeskib med tre vinduer i hver side samt et lidt smallere kor, der i Herborg er forlænget med en trefløjet apsis. Spiret på Herborg kirke er - foruden af være højere end Fjølstervangs - kunstfærdigt udformet med en fod, dannet af otte trekanter, hvorfra fire smalle trekanter stræber opad.

Til begge kirker sker adgangen gennem en dør i tårnets sydside. Der er bjælkeloft, og begge kirker har tillige en ret særpræget væg som skel mellem skib og kor. Foruden triumfbuen, der giver adgang fra skib til kor, er der i hver side af væggen en høj smal rundbuet åbning. Gennem den sydlige er trappen til prædikestolen. I Fjølstervang er den nordlige bue åben fra bænkehøjde, mens den i Herborg er tilmuret uden, at konturerne dog er fjernet. Væggene var hvidkalkede og træværket brunbejset.

I begge kirker er døbefonten af marmor. Alterbilledet i Fjølstervang er malet af Anker Lund og forestiller Jesus i Getsemane

Have. Til Herborg kirke malede kunstneren S. Vermehren et alterbillede forestillende den gode hyrde – et arbejde, der honoreredes med den nette sum af 300 kr.!

Midt i november 1898 kunne der holdes afleveringssyn over Fjølstervang kirke. Af statstilskuddet var der lige netop så meget tilbage, at man kunne tillade sig den luksus at købe et harmonium til kirken. Ved kgl. resolution af 12. december 1898 udskiltes Herborg sogn af Vorgod sogn, der oprettedes et Nørre Vium-Herborg pastorat, og Fjølstervang blev nyt kirkedistrikt i Vorgod sogn.

Endelig søndag 8. januar 1899 blev Fjølstervang kirke indviet af biskop C. V. Götzsche, der talte over ordene i 1. Pet. 2,4-6 om Kristus som den levende sten, og sognepræst Hammer prædikede over dagens tekst om Jesus som 12 årig i templet. Mange af provstiets præster deltog i den første kirkeindvielse i provstiet i århundreder sammen med menigheden, der fyldte kirken til trængsel. Jo, det var en fest, der efter gudstjenesten fortsatte i de nærmest liggende gårde, hvor alle tilrejsende gæster blev bispist på bedste måde.

I Herborg måtte man endnu en tid væbne sig med tålmodighed, idet man dels måtte afvente færdiggørelsen af kirken, hvor nogle forviklinger om alterbilledet havde forsinket udførelsen af dette, dels måtte have opførelsen af præsteboligen, der – som kirken – var projekteret af arkitekt Ahlmann med tømrermester Ormstrup som bygmester, tilendebragt. Endelig skulle der, inden indvielsen kunne finde sted, ansættes en sognepræst i det nye pastorat.

Efterhånden faldt tingene dog på plads. Alterbilledet ankom, 11. februar 1899 kunne provsten holde afleveringssyn over

både kirken og præsteboligen,⁽¹⁰⁾ og fra 1. marts 1899 ansattes den kun 27-årige Carl Vilhelm Poulsen⁽¹¹⁾ som sognepræst. Både han og hans to år yngre kone var ærke-københavnere, så det var en barsk overgang at flytte ind i præsteboligen, der lå midt på marken i en nyanlagt have uden læplantning af nogen art ved en vej, der endnu kun var nogle hjulspor – deres flyttevogn kørte fast i ælte nogle hundrede meter før præsteboligen og kom først fri igen, da den forbi-passerede dagvogns to heste sammen med flyttevognens fire heste lagde alle kræfter i. Der var 5 km til nærmeste bager og købmand – og telefon! Man forstår faktisk godt Herborg- og Videbæk-boernes argumenter for at have placeret præsteboligen ved den »grundforbedrede Landevej mellem Videbæk og Skjern St.«. Det var vel betænkt, at menigheden i tiltrædelsesgave forærede præsten en pels samt en fodpose til to personer.

Omsider oprandt så dagen, som mange havde set frem til i så mange år. Søndag 19. marts 1899 – Mariæ Bebudelsesdag – indviede biskop Götzsche den nye kirke, idet han talte over nogle vers fra Esajas kap. 7. Efter at være indsat prædikede sognepræsten over dagens tekst om englebesøg hos jomfru Maria. Kirken kunne rumme 200, men avisreferater beretter, at der var mødt 600! Senere på dagen samledes de særligt indbudte i Videbæk Gæstgivergård. En opbevaret regning fra gæstgiver N. P. Pedersen angiver, at 36 personer blev bispist for 124 kr. 40 øre! Flere bordtaler refereres. Bemærkelsesværdig var bl.a. den tale, som sognepræst Vahl, Lem, holdt. Han omtalte forsamlingshuskristendom og missionshuskristendom som to retninger, der kunne være til ubodelig skade ved at vise bort fra kirken i stedet for hen til kirken. Man aner den

spænding, der allerede da kunne forekomme mellem de to store kirkelige retninger indbyrdes og i deres forhold til sognekirkerne.⁽¹²⁾

Hermed havde beboerne i Herborg og Fjølstervang så nået det mål, de satte sig i foråret 1879. Nøjagtigt 20 år varede deres kamp for at få rejst de to kirker. Og nye kirkesager i samme område var allerede på vej.

ILDERHEDE OG TROLDHEDE

Mellem Sønder Felding, Hoven og Sønder Omme lå indtil midten af 1800-tallet et stort mose- og hedeområde, som havde været ubeboet i århundreder. Her på Ilderhede med det tilgrænsende Sandet i nord og Knaplund og Kratbanke i syd rørte sig et rigt dyre- og fugleliv, der kun forstyrredes af de store drifter stude, som hvert forår fra det nordlige Jylland til markeder i Itzehoe

og Husum færdedes ad den såkaldte Drivvej mellem Sønder Felding og Sønder Omme.

I begyndelsen af 1840'erne begyndte »koloniseringen« af disse store øde arealer. Nogle få modige lagde for og fik gennem 1850'erne følgeskab af ret så mange, der her så en mulighed for ved opdyrkning af heden at blive herrer på egen jord. I slutningen af 1870'erne havde henimod 100 familier sat bo her.

Med det stigende antal bosættelser blev savnet af en mølle og en kirke inden for rækkevidde mere og mere påtrængende. Der var én mil til kirke og mølle i Sønder Omme og Hoven og lidt længere til Sønder Felding. Vejene var elendige, og som trækraft havde man ikke andet end de køer, som foruden at forsyne familierne med mælk også måtte gå for ploven, når heden skulle brydes op. Det var ingen spøg at skulle bære en sæk korn den lange vej til mølle. Og en sæk mel den samme vej tilbage. Ikke mindst for de ældre og for familierne med småbørn lagde den lange vej sig hindrende i vejen for blot nogenlunde regelmæssig kirkegang. Hvilket følte som et stort savn. Begge dele måtte der altså gøres noget ved.

Møllen kom først, men samtidig med at nybyggerne i sidste halvdel af 1870'erne fik rejst en mølle på Stakroge mark midt mellem de nye bebyggelser, tog man energisk fat på kirkesagen, der skulle vise sig at blive en endnu langsommeligere affære, end tilfældet var med Herborg og Fjølstervang.

Ved et større møde om kirkesagen 13. juli 1879 blev der nedsat et udvalg på tre medlemmer, gårdmændene Jens Christian Jensen, kaldet Kratbanke, Hoven sogn, Peder Jensen, kaldet Helstrup, Sønder Felding sogn, og Ingustinus Kristjansen, Søn-

Ilderbede kirke.

der Omme sogn. Man tog således ved sammensætningen af udvalget hensyn til, at de nye bebyggelser lå i yderområderne af de nævnte tre sogne, alle i Ribe stift, men i tre provstier, henholdsvis Bølling-Nørre Horne herreders provsti, Hammerum herreds provsti og Nørvang-Tørring herreders provsti.⁽¹³⁾

Den 27. september 1879 var man klar med en ansøgning til kirke- og undervisningsministeriet. I ansøgningen blev der gjort rede for det stigende antal bosættelser langt fra eksisterende kirker og præstegårde, for de dårlige veje og for beboernes sparsomme muligheder for befordring. Videre blev der gjort rede for, at befolkningen var fattig og næppe selv kunne bidrage med ret meget mere end de allerede indsamlede 550 kr. Udvalget bad derfor staten træde til. Man skulle ikke gøre krav på nogen stor kirke, men ville være »meget godt fornøjede« med en kirke, der kan rumme omtrent 200 mennesker! Dette »beskedne« ønske skal ses i forhold til, at langt de fleste af egnens gamle landsbykirker kunne rumme 150-175 mennesker.

Selv om ministeriet først sendte ansøgningen til høring hos biskoppen i Ribe, nåede den at blive behandlet i finansudvalget i forbindelse med finanslovsforslaget for 1880/81, men med negativt resultat. Aldrig så snart havde udvalget imidlertid modtaget afslaget, før man påny indsendte ansøgningen. Det gentog sig i 1882, og denne gang overlod ministeriet ansøgningen til den tidligere omtalte kirkekommission under ledelse af provst J. A. Heiberg.

Den 19. juli 1883 nåede kommissionen på sin rundrejse til Ilderhede, hvor der foruden med kirkeudvalget forhandlede med provst G. E. Becker, Nørvang-Tørring herreders provsti, præsterne Schaarup, Sønder

Omme-Hoven pastorat, og J. P. M. Sørensen, Sønder Felding-Assing pastorat, samt sognefoged Knud Chr. Thomsen, Sønder Felding.

Mødet holdtes hos Peder Jensen Helstrup, der tilbød at stille det fornødne areal til kirke og kirkegård vederlagsfrit til rådighed. Da der var tale om et i forhold til det forventede nye kirkedistrikt centralt beliggende areal, opnåedes der hurtigt enighed om at tage imod dette tilbud.

I sin rapport af 5. september 1883 til ministeriet medtog kommissionen Ilderhede med et kapel (!) sammen med bl. a. Fjelstervang, hvor der – som tidligere nævnt – også foresloges et kapel i stedet for en noget dyrere kirke. Nu regnede man på heden med, at der hurtigt ville ske noget. Men tiden gik og sled på tålmodigheden. Nye ansøgninger resulterede kun i nye afslag, og i 1890 var det hidtidige udvalg kørt træt. Men sagen blev ikke opgivet.

Nye kræfter var rede til at tage fat, denne gang mænd, der var født og opvokset på heden: gårdmændene Anders Frederiksen, Ilderhede, Kristian Peder Pedersen, Kratbanke, Niels Lange Kristensen, Kratbanke og Jakob Kr. Jensen, Stakroge. De tog ufortrødent fat og begyndte med at besøge samtlige beboere med bidragslister. Det lykkedes at indsamle 2.000 kr. til vedligeholdelseskapital, og med denne flotte indsats bag sig sendte det nye udvalg en ansøgning til ministeriet. Igen uden resultat.

I sommeren 1898 kom biskop Gøtzsche på visitats i Sønder Omme og Hoven. En sådan visitats strakte sig over flere dage, og hvad var mere naturligt, end at biskoppen med egne øjne ønskede at se det område, hvorfra han havde befordret gentagne ansøgninger om en kirke. Biskoppen blev ret så imponeret over de mange fine landbrug,

Troldhede kirke ca. 1921-23. Det ses at man endnu lod kirkegårdene ligge hen nærmest som marker med vilde blomster mellem gravene.

der nu prægede den egn, hvor der bare et halvt århundrede tidligere kun var hede og mose. Han lovede at gøre, hvad han kunne for at fremme kirkesagen, og beboerne skulle efter hans mening ikke lade sig nøje med et kapel som foreslået af kirkekommissionen.

På dette tidspunkt var en ny kirkesag på vej i et andet grænseområde mellem Bølling-Nørre Horne herreder og Hammerum herred. I 1881 oprettedes jernbanen fra Herning til Skjern med station midt på den store ubeboede Troldhede, hvor sognene Nørre Vium, Assing, Sønder Felding og Borris mødes. Omkring stationen voksede snart en lille by op, og på heden omkring

stationsbyen slog nybyggere sig ned for at skabe nye landbrug.

Samme Troldhede station fik i sine første år en for jernbanestationer temmelig usædvanlig funktion. Af mangel på andre egnede lokaler indbød den første stationsforstander, V. Pagh, til bibellæsninger i stationens ventesal! Bibellæsningerne varetoges af sognepræst Hammer, Vorgod-Nørre Vium, idet størstedelen af området hørte til Nørre Vium sogn. Særligt Indre Mission og KFUM gjorde sig i de følgende år ret stærk gældende, og i 1897 byggedes et missionshus. Her holdt C. V. Poulsen regelmæssige gudstjenester, efter at han var blevet sognepræst i Nørre Vium-Herborg i 1899.

Efterhånden modnedes imidlertid tanken om at få bygget en kirke, for vel kunne man holde gudstjeneste i missionshuset, men ville man til alters, eller skulle man have dåb, vielse eller begravelse måtte man tage de lange veje til Assing kirke, Sønder Felding kirke eller for de flestes vedkommende – Nørre Vium kirke.

Straks efter århundredskiftet holdtes da også et velbesøgt møde i missionshuset, hvor kirkespørgsmålet drøftedes, og hvor der sluttelig valgtes en kirkekomitee. Atter var stationen med, idet V. Pagh efterfølger, stationsforstander Wellendorf blev valgt til formand for komitéen, der iøvrigt kom til at bestå af træhandler I. Chr. Christensen, Trolldhede, samt gårdmændene Knud Knudsen, Assing, Chr. P. Jensen, Lille Viumkrog, og Niels Nielsen, Fusgaard. Indsamlingen af de 2.000 kr. til vedligeholdelsesfond voldte ikke vanskeligheder, og landpost og husmand Morten Madsen skænkede grunden til kirke og kirkegård lige over for stationen kun med banelegemet og en vej imellem. Dermed havde man et fint grundlag for en ansøgning til regeringen.

Både i 1900, 1901 og 1902 havde to af egnens folketingsmænd, J. P. Ovesen og Rasmus Nielsen, taget Ilderhede-sagen op i Folketinget. Nu kom så Trolldhede-ansøgningen til sammen med flere ansøgninger inde i Midtjylland. I mellemtiden var læren fra Hee, I. C. Christensen, blevet (kirke- og) kultusminister. Han var stærkt optaget af at få rejst kirker i de kirkeøde områder i Vestjylland. Sammen med biskop Gabriel Koch bad han provsterne i de tre involverede provstier om sammen med præsterne og de fra 1. januar 1904 oprettede menighedsråd at fremkomme med forslag til en omordning af den kirkelige struktur i et større område, herunder forslag til opfø-

relse af kirker og oprettelse af nye præsteembeder.

Dermed var behandlingen af den kun et par år gamle kirkesag i Trolldhede koblet sammen med den mere end 20 år gamle Ilderhede-sag. De to kirkesager kørte derefter smukt parløb helt frem til december 1907, hvor de to kirker indviedes den samme søndag.

Den 16. marts 1904 mødtes provsterne Vilstrup, Bølling-Nørre Horne herreder, Nyholm, Hammerum herred, og Henningsen, Nørvang-Tørring herreder med de berørte sognes præster, menighedsråd og kirkekomiteer. Mødet fandt sted i Herning, og de – til tider meget ivrige – drøftelser, hvorunder mange forslag blev fremsat, varede hele dagen og sluttede med følgende forslag til regering og folketing:

Det stærkt voksende Assing sogn adskilles fra sin forbindelse med Sønder Felding sogn, der oprettes et embede som sognepræst for Assing sogn, og der bevilges 8.000 kr. til en præstebolig i Assing samt løn til præsten. Der bevilges 18.500 kr. til en kirke i Trolldhede, og der oprettes omkring kirken et kirkedistrikt omfattende dele af Nørre Vium, Assing og Sønder Felding sogne.⁽¹⁴⁾ Betjeningen af kirkedistriktet henlægges til sognepræsten i Sønder Felding. Der bevilges 18.500 kr. til en kirke i Ilderhede, og der oprettes et kirkedistrikt omfattende dele af Sønder Felding, Hoven og Sønder Omme sogne.⁽¹⁵⁾ Hoven sogn adskilles fra sin forbindelse med Sønder Omme sogn, og der oprettes et embede som sognepræst for Hoven sogn, herunder betjeningen af Ilderhede kirkedistrikt. Der bevilges 8.000 kr. til en præstebolig i Hoven samt løn til præsten. Sognerådet skænkede grund til boligen og bevilgede yderligere 200 kr. årligt som befordringstilskud ved

præstens betjening af Ilderhede kirke - en ordning, der har været i kraft helt op til de seneste år, men nu er ophævet.

Herudover medtog forslaget andre udgiftskrævende ændringer uden for vort område.⁽¹⁶⁾ Der var altså tale om en omfattende og ganske bekostelig nyordning af den kirkelige struktur i et større område. Ikke desto mindre lykkedes det - mod alles forventning - I. C. Christensen at få alle de foreslåede foranstaltninger med på finansloven 1905/06.

Det hurtige positive resultat af Herningmødet skabte travlhed i de to kirkekommitéer, der begge omgående henvendte sig til arkitekt V. Ahlmann. Mens han projekterede Ilderhede kirke i det sædvanlige Ahlmann-mønster med kor, skib, tårn med spir, røde mure og skifertag og indvendigt fladt bjælkeloft, gik han nye veje i Troldhede. Her lod han skib og kor gå i ét, og indvendig opbyggede han en efterligning af middelalderkirkernes hvælvinger, de såkaldte monierhvælvinger, der fremkommer ved, at et lag cement lægges på et skelet af tynde jernstænger. Desuden opførtes et pulpitur til orglet.

I Troldhede var muremester Rønnow og tømrermester Mortensen, begge Herning, bygmestre, og allerede 30. september 1905 kunne provst Vilstrup nedlægge grundstenen med en tale ud fra salme 118,22-24, hvor det sidste vers har givet stærk genklang i Troldhede-boernes sind: Denne dag har Herren skabt, lad os juble og glæde os på den! - Byggeriet skred rask frem. Inden årets udgang var kirken under tag, og i november 1906 stod den færdig, forsynet med et alterbillede forestillende den korsfæstede Kristus, malet af Axel Hou, en døbefont af granit og iøvrigt et enkelt, men smukt stoleværk.

Ialt kostede kirken godt 21.000 kr., så statstilskuddet slog ikke til, men det manglende beløb skaffedes hurtigt til veje ved en indsamling blandt beboerne, der nu glædede sig til at samles i deres nye kirke.

Der skulle imidlertid gå mere end et år, inden kirken kunne indvies. Det skyldtes især, at det trak ud med de pastorale ændringer. Præsteboligen i Assing sogn var endnu ikke opført, og det nye embede var ikke oplået. Dertil kom, at sognepræst R. Helms, Sønder Felding, søgte forflyttelse, og biskoppen i Ribe ville ikke indvi kirken, før han havde sikkerhed for, at der var præster til at betjene den.

I mellemtiden var opførelsen af Ilderhede kirke gået i gang med muremester Ottesen, Herning, som bygmester. 27. april 1906 samledes beboerne til grundstensnedlæggelse, der foretoges af provst S. V. Nyholm, Vildbjerg, og i slutningen af året - omtrent samtidig med Troldhede kirke - var byggeriet tilendebragt. Som et særkende for Ilderhede kirke i forhold til tidens øvrige nye kirker forsynedes kirken ikke med en altertavle, men med en stor glasmosaik⁽¹⁷⁾ - motiv af Carl Bloch forestillende Kristus, der velsignende løfter sine hænder mod menigheden.

Jævnside med kirkebyggeriet var præsteboligen ved Hoven kirke blevet opført. Der skulle imidlertid også her gå mere end et år, inden kirken kunne indvies - det hører til de absolutte undtagelser, at en kirke ikke indvies straks efter færdiggørelsen. Det var også for Hoven-Ilderhedes vedkommende de pastorale ændringer, der var længe undervejs. Først i efteråret 1907 blev det nye sognepræsteembede for Hoven-Ilderhede oplået, og både beboerne og biskoppen satte nu deres håb til, at kirkeindvielse og præsteindsættelse kunne finde

sted samtidig i løbet af efteråret. Men det trak stadig ud med præsteansættelsen.

Forståeligt nok havde menighederne omkring Ilderhede og Troldhede kirker allerede i 1906 set frem til at fejre jul i deres egen kirke. Det lykkedes altså ikke, men nu ville biskop Koch ikke udsætte dem for at stå med en lukket kirke endnu en julehøjtid, så uanset manglende præsteansættelser fastsatte han indvielsen af begge kirker til 3. søndag i advent 15. december 1907.

Indvielsen af Ilderhede kirke fandt sted om formiddagen, hvor kirken fyldtes af en stor forventningsfuld menighed, der havde trodset stærk kulde og blæst for at være med. Biskop Koch foretog indvielsen, idet han talte om den samaritanske kvinde og hendes vidnesbyrd over for hendes byfæller. Derefter prædikede sognepræst M. Mouridsen, Sønder Omme. Han havde påtaget sig betjeningen af kirken, indtil en sognepræst for Hoven og Ilderhede kunne ansættes.

Men netop ved indvielsesgudstjenesten kunne biskoppen oplyse, at også den sag nu havde fundet sin løsning. Dagen før havde menighedsrådene sammen med biskoppen foretaget indstilling af den 32-årige cand. theol. A. P. F. Blinkenberg, der i nogle år havde været forstander for Janderup højskole.⁽¹⁸⁾ Efter kirkeindvielsen samledes en indbudt kreds til spisning hos kirkens naboer Kristian P. Pedersen og hans kone, hvis far, Peder Jensen Helstrup, havde skænket grunden til kirke og kirkegård.

Efter spisningen fortsatte biskoppen med følge til Troldhede, hvor indvielsen af kirken fandt sted hen på eftermiddagen, og hvor biskoppen meget passende kunne genbruge sin indvielsestale fra om formiddagen. Også her fyldte menigheden kirken

til trængsel. Prædikenen blev holdt af sognepræst H. P. L. Rossen, Nørre Vium, over dagens tekst om Zakarias' lovsang. Det var aftalt, at Rossen skulle klare opgaverne i Troldhede, indtil der blev udnævnt ny sognepræst i Sønder Felding, hvilket skete et par måneder senere, da J. F. V. M. Kelstrup blev ansat.⁽¹⁹⁾

Efter indvielsen samledes mange fra menigheden med dagens gæster til festmiddag på gæstgivergården. Men dermed var festen ikke forbi. Man var så glade for den nye kirke, at den om aftenen igen fyldtes til sidste plads til endnu en gudstjeneste, hvori flere af omegnens præster deltog.

Således nåede to kirkesager, én, der havde været undervejs i 29 år, og én, som der blot var arbejdet på i seks år, frem til festlig indvielse på en og samme søndag.

Som et interessant kuriosum skal det nævnes, at mens forberedelserne til Troldhede kirke stod på, blev der søgt om tilladelse til at flytte Sønder Felding kirke, så den »kom til at ligge mere bekvemt«. Ved middagen efter indvielsen af Troldhede kirke blev en flytning af Nørre Vium kirke, der på det tidspunkt var meget forfalden, bragt på bane. Lykkeligvis satte ministeriet en stopper for disse ikke særlig velbetænkte planer.⁽²⁰⁾

FINDERUP

Endnu medens håndværkerne arbejdede med opførelsen af Ilderhede og Troldhede kirker, blev der på finansloven for 1906/07 bevilget 18.500 kr. til en kirke i Finderup og 8.000 kr. til en præstebolig i Hanning sogn samt løn til en sognepræst for Hanning og Finderup. Uden tvivl var det også her I. C. Christensens indflydelse, der gjorde sig gældende, for kirkesagen i Finderup var kun få år gammel.

Mindesten rejst i 1914 på stedet, hvor den oprindelige Finderup kirke har ligget. Man bemærker i baggrunden det nøgne landskab, der var typisk for tidligere tiders Vestjylland.

Som tilfældet var hos de østlige naboer i Herborg og Fjeldetvang, havde også Finderup haft sin middelalderkirke, der blev lagt øde, da den sorte død hærgende drog hen over denne del af Jylland. Man kan iøvrigt i den forbindelse gøre en interessant iagttagelse. Lægger man en lineal på et landkort og trækker en linie fra Finderup kirketomt stik øst, så rammer man temmeligt præcist først Herborg kirketomt og derpå Fjeldetvang kirketomt godt 20 km borte. Var det en tilfældighed, at netop disse tre kirker på så at sige samme breddegrad blev lagt øde, mens nærliggende kirker i Hanning, Sædding, Nørre Vium, Vorgod og Brejning bevarede. Eller hærgede den sorte død særlig slemt i en ganske smal 20-30 km lang korridor i Vestjylland? Og i bekræftende fald: Hvorfor netop her? Også i Stauning og Nørre Vium er der vidnesbyrd om mange

døde, men altså ikke i så stort tal, at sognene totalt forsvinder. Det må være historikernes opgave at give os svar på det.

Tilbage til tiden omkring 1900. På dette tidspunkt udgjorde nogle landejendomme i Finderup et lille samfund for sig, en ø midt i et vidtstrakt hedeområde. Langt til sogneskirken i Hanning havde de og endnu lænere til deres sognepræst i Dejbjerg præstegård. Til dette lille ret isolerede samfund næde i sidste halvdel af 1800-tallet Luthersk Missionsforening, som her byggede sit første missionshus i Vestjylland i 1876.

Dette missionshus virkede som en magnet, der trak mange til fra de omliggende sogne, navnlig fra Brejning og Vorgod. Det var det, provst Vilstrup hentydede til, da han i sin tidligere nævnte argumentation for en kirke i Herborg og oprettelse af et Herborg-Nørre Vium pastorat henviste til

de »saakaldte Bornholmere« i Finderup og gjorde gældende, at en præst i nærheden i det mindste måtte kunne mindske »Ondets haardnakkede Karakter«.

Den påståede ukirkelighed var imidlertid ikke nogen hindring for, at »Bornholmerne« og det senere tilkomne Indre Mission, der i 1897 havde bygget missionshus i Hanning, gik sammen med en ret så stor grundtvigsk kreds, der i 1893 havde bygget forsamlingshus i Hanning, i bestræbelserne for at få opført en kirke i Finderup.

Med de nye bebyggelser på den opdyrkede hede var beboertallet i Finderup ved århundredskiftet nået op på over 300. I 1904 valgtes på et møde for områdets beboere en kirkekomite med sognefoged J. Nygaard som formand. De øvrige medlemmer var gårdmændene Mads Andersen, Jens Kongsholm, Chr. Madsen og Mads Nissen samt lærer P. Borup og forstander J. M. Voigt.

Som tilfældet var andre steder, måtte også denne komite som sin første opgave ud med indsamlingslisterne. Offerviljen var stor, så i løbet af kort tid var der tegnet bidrag på over 4.000 kr. Samtidig lod gårdmand Kresten Jensen Søe en deklARATION lyse på sin ejendom om, at han og fremtidige ejere skulle afstå jord til kirke og kirkegård på et areal, som komiteen måtte finde velegnet. Og i Hanning fik man tilsagn om en grund til præstebolig ved den nord-sydgående landevej. Dermed var tiden inde til indsendelse af ansøgning om statstilskud.

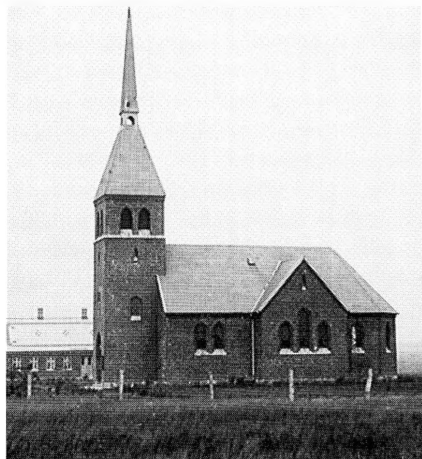
Ansøgningen fik gode ord med på vejen af provst og biskop, og folketingsmand J. P. Ovesen gik til I. C. Christensen, hvis interesse for opførelse af kirker var velkendt. Som et af sine sidste tiltag som kulturminister, inden han i 1905 blev konseilspræsident og forsvarsminister, udvirkede han, at

kirken i Finderup og præsteboligen i Hanning kom på finanslovsforslaget for 1906/07. Mon ikke det hermed blev Danmarks hurtigst gennemførte kirkesag. En følgevirkning af disse bevillinger ville være, at Hanning kirkeligt adskiltes fra Dejbjerg, der blev et et-sogns pastorat. Der oprettedes ikke noget Finderup sogn, men et Finderup kirke-distrikt i Hanning sogn, hvor der så skulle ansættes en ny sognepræst.

Ventetiden, indtil bevillingerne var godkendt, udnyttede kirkekomiteen til udflugter til de nye kirker på egnen, og man faldt totalt for kirken i Troldhede, så det var oplagt at rette henvendelse til arkitekt Ahlmann. Grunden til kirken blev udvalgt på Kr. Jensens Søes ejendom lige syd for den gamle kirketomt.

Omkring årsskiftet 1907/08 gik kirkebyggeriet i gang med tømrermester Clausager og murermester Fredslund, begge Skjern, som bygmester. I løbet af sommeren 1908 nedlagdes grundstenen af provst O. V. Boeck, Lønborg, og der blev ved den lejlighed tillige talt af sognepræst S. C. Søbye, Dejbjerg.

Hen på sommeren 1909 stod kirken færdig. Den har, som man kunne vente, en del fællestræk med Troldhede kirke, som kirkekomiteen jo havde forelsket sig i. Det gælder de høje spidsbuede vinduer og den særlige byggestil med monierhvelvinger og med skib og kor, der går ud i ét. Døbefonten er af granit, og alterbilledet, forestillende Jesus, der velsigner de små børn, er også her malet af Axel Hou som kopi af et af hans tidligere alterbilleder. Et pulpitur stod parat til at modtage det orgel, der ikke var råd til i første omgang. Udvendig giver to små sideskibe med taghøje gavle den røde murstenskirke med skifertag sit særlige præg.

Finderup kirke få år efter opførelsen. Den særprægede spids på spiret splintredes og brændte ved et lynnedslag i september 1944 og blev ikke genetableret. I baggrunden ses den gamle skole.

Adventssøndag 28. november 1909 fandt indvielsen sted. Menigheden fyldte deres nye kirke, og amtmand og herredsfoged deltog sammen med flere af egnens præster. Indvielsen foretoges af biskop Koch, der talte om et af den forestående juls hovedord: Se jeg forkynder jer en stor glæde. – Derefter indsatte provst Boeck den nye sogneprest G. J. Fønns-Jørgensen.⁽²¹⁾ Også her havde ministeriet handlet hurtigt, idet Fønns-Jørgensen var udnævnt og indsat et år tidligere i Hanning, hvor opførelsen af præsteboligen var gået i gang samtidig med opførelsen af Finderup kirke. Efter kirkeindvielsen samledes mange til spisning i Finderup skole.

Finderup kirke blev således den femte kirke, der indviedes i området i løbet af ti år, og forberedelserne til endnu to kirkebyggerier var allerede langt fremme.

TARM

Ca. tusind år tilbage ved man om bebyggelser ved Tarm, og gennem århundreder havde stedet med kro og poststation betydning som overfartssted til Skjern. Midt i 1800-tallet begyndte udviklingen at tage fart. I 1845 anlagdes landevejen fra Ringkøbing til Ribe med bro over Skjern å. Det kaldte håndværkere og handlende til. I 1852 oprettedes det første beskedne apotek i Tarm, og to år senere fik byen praktiserende læge, fra 1860 distriktslæge. I 1866 byggedes et beskedent epidemisygehus, senere udbygget til egentlig sygehus og overtaget af amtet. I 1875 kom jernbanen, og i 1887 realskolen, der senere blev til Vestjydsk Gymnasium. I 1880'erne havde en sagfører nedsat i byen, og i 1889 oprettedes en sparekasse.

Dertil rørte der sig et stærkt åndeligt liv i byen. Luthersk Missionsforening kendes fra 1880 med missionshus fra 1885. Fem år senere opførte Indre Mission sit første missionshus, der få år senere kom til at spille en afgørende rolle ved placeringen af Tarm kirke.

På baggrund af denne udvikling og med tanke på de allerede gennemførte kirkebyggerier i Bølling-Nørre Horne herreder kan man godt undre sig over, at vi skal helt hen efter århundredskiftet, før man begyndte at røre på sig i Tarm, der dog med 800-900 beboere udgjorde provstiets største samlede bebyggelse uden kirke i selve byen. Ganske vist var afstanden til Egvad kirke kun mellem 2,5 og 4 km, alt efter hvor i Tarm man boede, men det var dog langt nok til at hindre ældre og svagelige og mennesker uden egen befordring i at komme regelmæssigt i kirke, især om vinteren og i dårligt vejr.

Det første skriftlige vidnesbyrd om, at man gør sig tanker om en kirke i Tarm, ses i

Egvad menighedsråds forhandlingsprotokol, hvor der i forbindelse med et provstesynd over Egvad kirke 15. juni 1904 anføres, at »angaende en Kirke i Tarm er Menighedsraadet villig til at lade afholde et offentligt Møde, saa snart der sker Opfordring til det fra Sognets Beboere«.

Halvandet år senere - 12. december 1905 - afholdtes et velbesøgt offentligt møde, hvor det vedtoges at søge opført en kirke i Tarm. Der valgtes et udvalg, bestående af sognepræst (senere provst) O. Boeck, bagermester O. C. Bach, sognefoged Nis N. Debel, mejerier A. Andersen samt menighedsrådsmedlemmerne husejer Jens Christian Hansen, ølbrygger Christian Frandsen og gårdmand Hans Rahbek.

Ved et møde mellem jul og nytår vedtog udvalget »at forhøre om Offervilligheden iblandt Beboerne«. Der foranstaltedes en husindsamling, der i løbet af foråret 1906 gav et imponerende resultat, som viste, at der i hvert fald ikke manglede offervilje. 156 familier - ca. 85-90% af alle husstande - tegnede sig for bidrag på ialt 12.085 kr. én gang for alle eller over fem år. På de opbevarede tegningslister optræder beløb fra 1 kr. til 200 kr. årligt. Almindeligst er 2 kr., 5 kr. og 10 kr. årligt.

Allerede i januar 1906 havde man kontakt med arkitekt Ahlmann, og med det fine indsamlingsresultat i ryggen sendtes 1. juli 1906 ansøgning til kirke- og undervisningsministeriet om det sædvanlige statstilskud. Af arkitektens skitsetegning og overslag fremgik det, at byggeudgifterne beregnedes til 24.000 kr., grundudgifterne til 2.000 kr. og dertil en vedligeholdelseskapital på 4.000 kr.

Både Egvad menighedsråd, provst H. S. Vilstrup og biskop Gabriel Koch anbefalede sagen, provsten med en bemærkning

om, at »Byfolkene, som beløber sig til 900, ikke er meget villige til at gaa over en Fjerdingvej ud fra Byen for at komme i Kirke, hvad ogsaa for dem er mere besværligt end for Landboere, som er mere vante til at færdes på Landet«.

Den 12. oktober 1906 kom der afslag fra ministeriet, der »ikke kan anse en ny Kirke foruden Sognekirken i dette Sogn for så nødvendig, at man for Tiden, da der er så mange og mere paatrængende Krav om Tilskud til Opførelse af nye Kirker, vil kunne stille Forslag om Statstilskud til den paatænkte nye Kirke i Tarm«.

Denne begrundelse for afslaget gav anledning til megen undren, så i juni 1907 indsendtes ansøgningen påny, men 8. november s. å. gav ministeriet igen afslag. Noget kunne imidlertid tyde på, at ministeriet denne gang havde givet ansøgningen en mere seriøs behandling. Man havde - som forøvrigt foreslået af provsten - ladet arkitektens (usignede?) tegninger gennemgå af den kgl. bygningsinspektør. Med henvisning til dennes udtalelse gjorde ministeriet gældende, at det »ikke kan søge Statstilskud til en Kirke efter en Plan, der i saa ringe Grad som den foreliggende tilfredsstiller de kunstneriske Krav, og at man derfor som Betingelse for at søge det ommeldte Statstilskud bevilget i hvert Fald maa kræve, at vedkommende Kirkeudvalg henvender sig til en paa Kirkebygningens Omraade anerkendt dygtig Arkitekt om Udarbejdelse af en anden Plan«!! Som om det ikke var tilstrækkeligt, foresloges som en velegnet »anerkendt dygtig« arkitekt - V. Ahlmann!! Kirkeudvalget fortsatte da også ufortrødent samarbejdet med Ahlmann, der imidlertid ændrede planen på flere punkter.

I juli 1908 indsendtes arkitektens omarbejdede plan sammen med en fornyet an-

søgning og et overslag på 35.000 kr. - grundudgifter 2.000 kr., byggesum 29.000 kr. og vedligeholdelsesfond 4.000 kr. Med største frimodighed søgte udvalget om et statstilskud på 23.000 kr., da »Kirkeudvalget anser det for nødvendigt, at Kirken bliver større end de almindelige Landsbykirker, som opføres for 18.500 Kr.«. Man stillede efter en kirke med 300 siddepladser og gjorde iøvrigt opmærksom på, at stationsbyen voksede stærkt.

Dermed lå sagen brak et par år. Ministeriet lod ikke høre fra sig, og i Tarm forholdt man sig passivt afventende. Kirkeudvalgets passivitet/handlingslammelse skal især søges i de uoverensstemmelser, der var opstået mellem biskoppen, sognepræsten og kirkeudvalget om den præstelige betjening af den nye kirke. Foranlediget af biskoppen blev dette spørgsmål allerede bragt på bane ved indsendelsen af ansøgningen af 1906. Netop denne sag skulle under hele forløbet frem til kirkens indvielse - ja, faktisk endnu længere - give anledning til stærke spændinger mellem beboerne indbyrdes, mellem kirkeudvalg og sognepræst, mellem biskop og sognepræst - herom senere.

Da ministeriet endelig 25. juli 1910 besvarede ansøgningen af 1908 og stort set godkendte arkitektens plan, blev netop præstespørgsmålet gjort til et kardinalpunkt, idet man gjorde opmærksom på, at statstilskud ikke kunne forventes bevilget, før der var truffet en ordning af den gejstlige betjening af den nye kirke. Kirkeudvalget foretog sig intet ved modtagelsen af denne skrivelse, og arbejdet var ved at gå helt i stå - just på grund af dyb uenighed mellem præst og udvalg om præstespørgsmålet.

Et halvt år senere - 9. december 1910 - holdtes imidlertid et menighedsmøde i

Tarm missionshus. Her vedtog man at fortsætte bestræbelserne for at få opført en kirke, og det gamle udvalg rekonstrueredes og fik nu følgende sammensætning: Provst O. Boeck, boghandler A. G. Madsen, første lærer A. J. Jørgensen, statsrevisor og landstingsmand N. P. Madsen-Mygdal, skolebestyrer S. Madsen-Mygdal, købmand J. P. Jensen, bagermester O. C. Bach, gårdejer Hans Rahbek, sognefoged Nis N. Debel, husejer Jens Christian Hansen og distriktslæge E. Busch - altså et særdeles repræsentativt udvalg. Den sidstnævnte blev udvalgets særdeles aktive og myndige formand.

Med N. P. Madsen-Mygdal som udvalgsmedlem fik man en nyttig direkte kontakt til ministerium og finansudvalg, og det må i høj grad tilskrives ham, at der nu igen blev taget fat på sagen i København, samtidig med at arbejdet intensiveredes i Tarm. Ved et udvalgsmøde 13. januar 1911 kunne Madsen-Mygdal oplyse, at en bevilling til kirken i Tarm var med i forslaget til finanslov 1911/12, uden at han derfor kunne garantere, at bevillingen kom med i den endelige finanslov.

Det var imidlertid nok til at forstærke den lokale indsats. Ved et nyt udvalgsmøde 20. januar 1911 nedsattes et udvalg, der skulle arbejde med tilvejebringelse af grundarealer til kirke og kirkegård. Det vedtoges endvidere at foranstalte tegning af nye bidrag til kirken. De i foråret 1906 tegnede bidrag på godt 12.000 kr. var aldrig blevet opkrævet, idet forudsætningen herfor var, at der skulle være sikkerhed for statstilskud. Nu var tegningstilsagnene forældede, og flere af bidragyderne var iøvrigt døde i mellemtiden.

Der viste sig igen stor offervilje. I løbet af et par måneder tegnede 242 familier sig for et samlet beløb på 18.948 kr., altså gennem-

snitlig 78 kr. pr. familie, et på den tid ganske anseligt beløb. Madsen-Mygdal fandt det da også umagen værd at udlåne tegningslisterne til ministeriet, som så kunne bruge dem som bilag ved Rigsdagens behandling af finanslovsforslaget.

Endelig 27. april 1911 meddelte ministeriet, at der på finansloven for 1911/12 var bevilget et tilskud på 18.500 kr. til kirken i Tarm. Samtidig godkendtes arkitektens tegninger, overslag og beskrivelser, og ministeriet udbad sig forslag dels til kirke- og kirkegårdsgrund og dels til ordningen af den præstelige betjening.

Straks efter modtagelsen af ministeriets skrivelse afholdtes et møde i missionshuset, hvor bidragerne skulle tage stilling til kirkens placering i byen. Der forelå tre tilbud på kirkegrund og kirkegårdsarealer. Ingen af disse tilbud kunne imidlertid opnå tilslutning. Derimod viste der sig stor interesse for at købe missionshuset (Indre Missions), få det flyttet og kirken opført på dets plads. Det ville give en helt ideel beliggenhed for enden af den sidevej – senere kaldet Kirkegade – der fra hovedgaden førte til amtssygehus og realskole. Efter nogen diskussion vedtoges det at indsamle det nødvendige ekstrabeløb, der ville kræves til flytning af missionshuset. Samtidig købte udvalget af gårdmand Søren Vestergaard et areal til kirkegård lidt øst for kirkegrunden.⁽²²⁾

Den 22. juli 1911 forelå ministeriets godkendelse af byggegrunden og få dage senere traf kirkeudvalget beslutning om at påbegynde byggearbejdet, samtidig med at udvalget suppleredes med distriktsbestyrer Pedersen Hjern, lærer Mikkell Hansen og kornhandler Hans Jessen Hansen.

Når byggearbejdet kunne påbegyndes så omgående efter ministeriets godkendelse af grunden, skyldes det, at kirkeudvalget un-

Tarm kirke. Til venstre ses gavlen af det missionshus, som kirkekomiteen måtte opføre til erstatning for det missionshus, der blev nedrivt for at give plads for kirken. Det er senere igen fjernet for at give plads for sygehusets parkeringsplads. Tegning 1933.

der ledelse af den aktive og efterhånden meget utålmodige dr. Busch havde tyvstartet ved at holde licitation, mens man ventede på ministeriet. Det blev muremester Mads Jessen og tømrermester Martinus Nielsen, der sammen med savværksejer Mads Madsen og malermester Laustsen, alle Tarm, og el-installatør Pedersen-Bach, Ølgod, udførte arbejdet.

Allerede 19. august 1911 kunne provst Boeck ved en lille højtidelighed nedlægge grundstenen, og i december s. å. holdtes rejsegilde. I løbet af vinteren, der var præget af meget hård frost, kom kirken under tag.⁽²³⁾

Udvendig afveg kirken ret så meget fra den tidligere kendte Ahlmann-stil. Det forholdsvis korte, men brede kirkeskib endte mod øst i et kor, der egentlig mere havde karakter af en tresidet apsis. Kirken fremstod hvidkalket med undtagelse af øverste del af tårnet. Både tårnet, der ender i et højt spir, og kirkeskibet er tegltrækte. Indvendig er kirken forsynet med bjælkeloft, hvis smukke bemaling er kopieret efter Nyrops loft i rådhusshallen i København.⁽²⁴⁾

Blandt inventaret voldte især spørgsmålet om altertavlen problemer. Arkitekten havde foretrukket et krucifiks suppleret med dekorationer på hvælvingskapperne i apsis. Udvalget foretrak imidlertid et malet billede, og dr. Busch vandt gehør for at lade maleren Andreas Moe fremstille en kopi af Dalsgaards altertavle i Hospitalskirken i Odense, forestillende den barmhjertige samaritan i det øjeblik, hvor han betaler herbergsværten. Moe ville hellere kopiere altertavlen i Sct. Hans Kirke i Odense, for »her er Kristus Hovedpersonen« - et ikke ringe argument, men dr. Busch holdt fast ved sit. Og sådan blev det. Også selv om ministeriet og Det kongelige Akademi for de skønne Kunster i første omgang frarådede at bruge Moe, som de ikke kendte.

Som tilfældet var med altertavlen, havde dr. Busch også ganske bestemte ideer om orglet. Det skulle ikke være »et lille, almindeligt Landsbykirkeorgel, men et stort velklingende Instrument«. Arkitektens forslag om et orgel på 6 stemmer fejede dr. Busch af bordet, og resultatet blev et orgel på 12 stemmer, 2 manualer og pedal, bygget af Horsens Orgelbyggeri.

Den præstelige betjening af den nye kirke skulle - som tidligere antydet - vise sig at blive det næsten uløselige problem hele perioden igennem fra den første an-

søgning i 1906 til efter kirkens indvielse i 1912. Det blev fra tid til anden anledning til adskillige konfrontationer parterne imellem.

Forud for sin fremsendelse til ministeriet af ansøgningen af 1906 udbad biskoppen sig udvalgets forslag til den præstelige betjening af kirken. Ved et møde herom fremsatte ret så mange bidragsydere sammen med et stort mindretal af kirkeudvalget ønske om en selvstændig præst, en kaldskapellan, i Tarm. Et lille flertal af mødedeltagere og udvalgsmedlemmer gik imidlertid ind for en personlig hjælpepræst boende i Lønborg præstegård. Dette forslag, som fremsendtes til biskoppen, var tydeligt inspireret af pastor Boeck, der tilhørte Indre Mission og nu frygtede, at en ret selvstændig præst af en anden kirkelig observans i Tarm, kunne give samarbejdsproblemer. Fik man en personlig hjælpepræst, kunne Boeck alene udpege ham, samtidig med at den pågældende arbejdsmæssigt helt ville være undergivet sognepræsten.

Biskoppen, som udmærket var klar over, hvordan det hang sammen, tog klart afstand fra den sidstnævnte ordning, men forstod godt, at et flertal i udvalget ikke ønskede at gå ind for en ordning, der var Boeck imod, da han »er en nidkær og fortræffelig Mand«. Biskoppen var imidlertid enig med den anden halvdel af udvalget om, at »det, Tarm trænger til, er - foruden Kirken - en i Tarm boende Præst«. Måske kunne man så tilstræbe at få ansat en kaldskapellan, hvis »Farve er saadan, at han kan samarbejde med Sognepræsten«.

Uden at tage direkte stilling til forslagene, meddelte ministeriet i skrivelsen af 25. juli 1910, hvor tegningerne til kirken godkendtes, at en forudsætning for statstilskuddet var, at den præstelige betjening var

aftalt. Da kirkeudvalget – som før nævnt – lå i dvale på det tidspunkt, benyttede Boeck, der i mellemtiden var blevet provst, lejligheden til at handle på egen hånd. Han foreslog simpelthen, at han alene skulle klare betjeningen af Tarm kirke sammen med Lønborg og Egvad kirker med messer i hver kirke hver tredje søndag! Ikke flere diskussioner om hjælpepræst eller kaldskapellan!

Som det var at vente betegnede biskoppen over for ministeriet en sådan ordning som »meget utilfredsstillende i det folkerige Pastorat«. Han fastholdt, at ansættelse af en kaldskapellan måtte være det eneste rigtige, og han henviste til, at i mindre folkerige pastorater var opførelsen af en tredje kirke normalt blevet fulgt op med en præsteansættelse. Her var der tale om 1000 mennesker med 7-8 km til præstegården i Lønborg. Da det senere genetablerede kirkeudvalg som støtte til Boeck vovede sig på banen med et forslag om gudstjeneste i Lønborg hver søndag og skiftevis i Egvad og Tarm hver anden søndag med Boeck som enepreest, forholdt biskoppen sig afventende. Man kan undre sig over, at dr. Busch, som ellers viste stor selvstændighed, i denne sag så ganske bøiede sig for sognepræstens synspunkter.

I juli 1911 tog biskoppen præstespørgsmålet op igen ved fremsendelse af kirkeudvalgets ansøgning om godkendelse af kirke- og kirkegårdsgrund. Han så for sig to alternativer, enten oprettelse af et kaldskapellani i Tarm eller henlæggelse af Egvad sogn syd for Tarm by som anneks til Ådum, hvorefter Lønborg og Tarm kunne udgøre et to-sogns pastorat. Provst Vilstrup havde iøvrigt allerede i 1907 antydnet denne løsning.

Det forslag bragte beboerne i den berørte del af Egvad sogn på barrikaderne.

Gårdmændene Chr. Johansen og Niels Chr. Jensen, begge Foersom, samt Laurids Pedersen, Krages, mødte 4. oktober 1911 op hos biskop Koch med en ret stærkt formuleret protestadresse til ministeriet mod at blive sammenlagt med Ådum. Adressen var underskrevet af 134 af valgdistriktets 140 beboere! Under disse omstændigheder frabad Ådum-sognepræsten J. V. Witt-Hansen, der ellers havde været villig, sig for sit vedkommende at overtage Egvad sogn som anneksogn.⁽²⁵⁾

En af ministeriet foreslået midlertidig ordning, hvorefter Tarm kirke skulle betjenes af sognepræsterne Witt-Hansen, Ådum, og S. Andersen, Skjern, på skift, faldt i første omgang, fordi kirkeudvalget ikke så sig i stand til at betale hver af præsterne et årligt honorar på 300 kr. og dertil 100 kr. i kørselsgodtgørelse! I stedet vendte kirkeudvalget tilbage til forslaget om at lade provst Boeck alene om at klare betjeningen af alle tre kirker.

Biskoppens fremsendelsespåtegning til ministeriet viser tydeligt, at han nu var ved at tabe tålmodigheden med kirkeudvalget og provst Boeck, hvis fælles tilbagevenden til et tidligere kasseret forslag af biskoppen betegnede som »kirkeligt uforsvarligt«. Han beklagede, at kirkeudvalget, der ellers havde arbejdet så dygtigt og aktivt for kirken, nu stillede sig så passivt i betjeningsspørgsmålet, at man ville affinde sig med, at kirken »skal indvies til i en ubestemt Fremtid at staa tom og ubrugt Halvdelen af alle Aarets Søn- og Helligdage«. Det ville være ham »så lidet hyggeligt, at jeg vil føle mig brøstholden« ved at indivi kirken på de vilkår. Han formodede, at kirkeudvalget udmærket kunne finde midler til honorering af nabopræsterne, hvis ministeriet ville stille en snarlig permanent ordning i udsigt.

Med denne sidste bemærkning åbnede biskoppen faktisk op for en mulig løsning på dette ømtålelige forhold.

Allerede et par dage efter modtagelsen af biskoppens erklæring indkaldte ministeriet da også 21. juni 1911 dr. Busch og Madsen-Mygdal til et møde. Resultatet af forhandlingen blev, at kirkeudvalget påtog sig at betale de fornødne honorarer til nabopræster, indtil en endelig ordning kunne etableres. Ministeriet ville så på finansloven 1913/14 søge bevilget midler til aflønning af en kaldskapellan.⁽²⁶⁾

Når man tænker på, at der i forbindelse med opførelsen af kirkerne i Herborg, Troldehede, Ilderhede og Finderup få år tidligere helt selvfølgelig var blevet oprettet nye sognepræsteembeder, kan det godt undre, at noget lignende end ikke synes at have været på tale, da Tarm kirke opførtes i egnens folkerigeste pastorat. Ikke én eneste gang i den meget omfangsrige brevveksling blot antydes en sådan helt naturlig løsning. Det kan næppe være af økonomiske grunde, for i de følgende år oprettes sognepræsteembeder flere steder, bl.a. i Videbæk og i Brejning-Væggerskilde i det nordlige naboprovsti.

Årsagen skal mere sandsynligt søges i ulyst - næsten direkte modvilje - hos provst Boeck i at afgive noget af sit embeds-område til oprettelse af et nyt pastorat. End ikke et kaldskapellani, hvor han dog fortsat ville være sognepræst for hele pastoratet, ville han - som vi har set - høre tale om. Og kirkeudvalget, som jo iøvrigt havde Boeck som medlem, ville åbenbart ikke i (misforstået) loyalitet over for sognepræsten gennemtrumfe en ordning, han var imod. Når biskoppen, som udmærket kendte forholdene på stedet, ikke på noget tidspunkt trodsede Boeck ved at foreslå en sognepræst i et nyt Tarm pastorat, men dog fra

første færd insisterede på en kaldskapellan, skal det formentlig også opfattes som en vis hensyntagen til Boeck, som biskoppen i 1908 havde fået udnævnt til provst. Det hele sættes så i relief af det forhold, at Boeck som provst sammen med biskoppen allerede i 1908-09 - mens »striden« i Tarm var i gang - var virksom ved oprettelsen af det omtalte sognepræsteembede i Hanning-Finderup og få år senere ikke tog i betænkning at støtte oprettelsen af et sognepræsteembede i det nye Videbæk pastorat.⁽²⁷⁾

Med aftalen om den midlertidige præstelige betjening og med provstens afleveringssyn 15. november 1912 var alt klar til indvielsen, som fandt sted 3. søndag i advent 15. december 1912 om eftermiddagen. Byen var flagsmykket fra morgenstunden, og da præsteprocessionen med biskop Koch og provst Boeck i spidsen trådte ind i kirken, var denne stuvende fuld. I sin indvielsestale ud fra Salme 15: »Hvem skal bo, Herre, i dit hus« understregede biskoppen, at der må være en sammenhæng mellem menneskers jordiske tilværelse og gudstjenesten. Provst Boeck prædikede over dagens tekst om Johannes Døberen i Herodes' fængsel.

Efter gudstjenesten var der såkaldt festmåltid på hotellet »i al tarvelighed og uden vin og anden alkohol, den praksis følger vi altid« som biskoppen forud havde instrueret dr. Busch.⁽²⁸⁾ En lang række talere havde mange gode ønsker for den nye kirke og menigheden i Tarm. Men en lille mislyd undgik man ikke. Provst Boeck og lærer P. Gejl lagde et stærkt ord ind for, at man nu flyttede Egvad kirke til Foersom!! Det blev - som man kunne vente - lige så stærkt imødegået af L. P. Ovesen og af biskoppen. Og så blev der ikke talt mere om det.

Festdagen sluttede med endnu en guds-tjeneste i den nye kirke, der dog ikke nær kunne rumme de mange, der gerne ville være med. Man måtte derfor i hast åbne det nye missionshus, der var opført lidt nord-vest for kirken, hvor nu sygehusets parke-ringsplads ligger. De to medvirkende præ-ster, Andersen fra Skjern og Witt-Hansen fra Ådum talte på skift begge steder.

Totaludgiften inclusive flytning af mis-sionshuset beløb sig til 45.183,33 kr., der blev dækket af statstilskuddet på 18.500 kr. og frivillige gaver på 26.683,33 kr. Af de vel-bevarede bilag fremgår bl. a., at alterbilledet kostede 700 kr., orglet 3.500 kr. – frit afhent-et på stationen og opstillet af lokale hånd-værkere. Kirkebænke, prædikestol og ramme til alterbilledet fik man for 2.600 kr., døbefonten for 130 kr., kirkeklokken for 800 kr. for blot at nævne nogle af inventar-udgifterne. Men så måtte der også spares på det løse tilbehør, der altsammen købtes se-riefremstillet: dåbsfad 14 kr., dåbskande 18,50 kr., kalk og disk 190 kr., messehagel 115 kr., messeskjorte 6 kr. Og dertil en bibel 10 kr., en alterbog 3 kr., en nodebog 6 kr., en salmebog til alteret 3,50 kr. For de sidste 35 øre købtes en tillysningsbog. Nu kunne så kirken fungere.

VIDEBÆK

Allerede mens kirken i Herborg var under opførelse, begyndte man i den nordlige del af det nye Herborg sogn at gøre sig tanker om en kirke i den stærkt voksende landsby Vide-bæk. Indtil landevejen Herning-Ringkøbing blev anlagt i 1856, var der i dette område blot en halv snes gårde. Da landevejen var en realitet fandt kromanden i Vorgod det mere giv-tigt at flytte kroen hertil fra det mere »afsi-des« beliggende Vorgod, og der oprettedes straks et brevsamlingssted i kroen.

Denne første nye »institution« kom sam-men med de gode samfærdselsmuligheder, stedet bød på, til at virke som en magnet, der i de kommende år trak mange både pri-vate og offentlige foretagender til byen. Jor-demoder og sparekasse fulgte i kromandens spor fra Vorgod til Videbæk. Der kom di-striktslæge, andelsmejeri, epidemisygehus, politibetjent og dertil mange håndværkere og handlende. Herborg marked flyttedes hertil, og landboforeningen henlagde sine dyrskuer til Videbæk. En selvstændig Vide-bæk skole kom i 1900 efterfulgt af apotek i 1906.

Tidligt gjorde den grundtvigske bevæ-gelse sig stærkt gældende, og mange af de »store« grundtvigske folk gæstede flittigt området. Et forsamlingshus opførtes alle-rede i 1891 på en grund skænket af kroejner Lund. Senere kom Luthersk Mission til og nogle år senere Indre Mission.

Der rørte sig altså efterhånden et mang-foldigt liv omkring landevejen, så det kan ikke undre, at en af de ivrige forkæmpere for en kirke i Herborg og medlem af kirke-komiteen dér, gårdmand P. Kr. Pedersen, Lille Ryesminde i Videbæk, allerede mens arbejdet med Herborg kirke stod på, be-gyndte at undersøge muligheden for en kirke i Videbæk.

Det førte kort efter 1900 til dannelsen af en kirkekomite med P. Kr. Pedersen som formand og med gårdmændene J. Chr. Ni-elsen, Jens Søndergaard og Niels Madsen Videbæk, købmand P. Toft, isenkræmmer Kr. Th. Pilgaard og bager P. Pedersen. Da P. Kr. Pedersen kort tid efter afgik ved dø-den, efterfulgtes han i udvalget og som for-mand af lærer Johs. P. Laursen.

Jævnsides hermed arbejdede en anden kreds med planer om en kirke nord for Vi-debæk på Solsøhede i Vorgod sogn. Og hos

Sådan tog Videbæk kirke sig ud kort efter opførelsen. Grusvejen i forgrunden understreger områdets næsten nybyggeragtige karakter.

beboerne i Væggerskilde-området nogenlunde midtvejs mellem Brejning og Videbæk var der stærke ønsker om at få en kirke i dette område.

Vel var der et stort kirketomt område mellem Brejning kirke i Ulfborg-Hind herreders provsti og Herborg og Vorgod kirke i Bølling-Nørre Horne herreders provsti, og mange havde således - tidens befordringsmidler taget i betragtning - næsten uoverkommeligt langt til kirke. Men opførelse af tre kirker i området måtte på forhånd anses for urealistisk.

I slutningen af august 1907 kom biskop Koch på visitats, og han benyttede lejligheden til en »rundrejse« i området, som han iøvrigt havde nogen kendskab til fra sin tid som sognepræst i Vildbjerg og senere sognepræst og provst i Herning. Det fremgår af en længere skrivelse af 6. november 1907 fra

biskoppen til kirkekomiteen i Videbæk, at han i forbindelse med visitatsen havde haft samtaler med alle interesserede parter.

Af nævnte skrivelse fremgår det endvidere, at han ved disse samtaler var blevet bekræftet i »Rigtigheden af at tilstræbe Kirker i Videbæk og Væggerskilde og saaledes opgive den planlagte Kirke ved Solsø«, hvilket Solsø-komiteen havde akcepteret. Biskoppen udbad sig samtidig detaljeret forslag til kirken i Videbæk. Han havde allerede under visitatsen forhåndsgodkendt det areal, der tænktes anvendt til kirke og kirkegård, samt et naboareal til præstegård.

Nu blev der for alvor travlt i Videbæk. Der skulle først og fremmest udarbejdes tegninger til den nye kirke. Denne gang blev det ikke arkitekt Ahlmann, der jo ellers var ved at have status som egnens kirkearkitekt, man henvendte sig til. Der rette-

des henvendelse til kgl. bygningsinspektør J. Vilh. Pedersen,⁽²⁹⁾ Odense. Derved fik Videbæk kirke et helt andet præg end de tidligere nævnte, hvilket formentlig også var tilstræbt af komiteen, der havde store ambitioner med hensyn til deres nye kirke. Det skulle ikke være en almindelig lille landsbykirke, men en større kirke, der passede til det voksende (by)sovn. Ved indsendelse af sagen anmodede man da også frimodigt om bevillingsmæssig særbehandling, idet der ansøgte om et statstilskud på 25.000 kr. Det kom der nu ikke noget ud af. Man måtte som alle andre nøjes med de sædvanlige 18.500 kr. Men ambitionerne om kirkens størrelse fastholdtes, så de resterende beløb måtte altså skafes på anden måde.

Som det havde været tilfældet for tidligere kirkekomiteer, havde også den i Videbæk en god forbundsfælle og talsmand i folketingsmand J. P. Ovesen. I de følgende år pressede han jævnlige på i Folketinget for at få en bevilling igennem, og endelig kom der meddelelse om, at der på finansloven 1913/14 var bevilget 18.500 kr. til kirken. Derimod blev der ikke givet nogen bevilling til præsteboligen. Den sag måtte klares med et lån.

Byggeriet, der hurtigt kom i gang, blev forestået af to Videbæk-håndværkere, murermester M. Lethager og tømremester H. Fæster. Den 4. november 1913 kunne provst O. Boeck nedlægge grundstenen, idet han talte over Hebr. 13,8 om Jesus, der er den samme i går og i dag og til evig tid.

Snart var kirken under tag, og 1. december 1914 holdtes der afleveringssyn. Smuk tog kirken sig ud på den endnu utilplantede kirkegård med de høje, slanke vinduer, sit markante hvidkalkede tårn og de røde tegltage.

Indvendig står kirken i blank mur i ca. 1 meters højde, omkring dørene og omkring den store korbue, der danner overgang mellem skib og kor, men ellers er væggene hvidkalkede. Alt træværk er brunbejdet. Døbefonten er fremstillet af sandsten. Selve håndværkerudgifterne beløb sig til godt 20.000 kr., hvortil kom diverse omkostninger samt vedligeholdelseskapital i stiftsmidlerne.

Det lunede derfor, at dyrt inventar blev skænket til kirken. M. Bjerrebo og hustru, der tidligere havde boet i Videbæk, men var flyttet til København, forærede kirken et orgel, bygget på Horsens Orgelbyggeri. Distriktlæge Djørup og hustru, Videbæk, skænkede fire håndfremstillede lysekroner, fremstillet af smed Sørensen, Videbæk. Byens håndværkere bekostede altertavlen, hvis maleri forestiller Kristi opstandelse. Det er malet af H. Chr. Vantore efter Joakim Skovgaards altertavle i Apostelkirken i København⁽³⁰⁾.

Søndag 13. december - 3. søndag i advent - blev den store dag i Videbæk, hvor der festedes hele dagen for byens nye kirke. Der indledtes med festgudstjeneste om formiddagen, hvor biskop G. Koch indviede kirken efter at have talt over et ord i dagens tekst: Solopgangen fra det høje vil besøge os for at skinne for dem, der sidder i mørke og dødens skygge. - Sognepræst P. Eller, Nørre Vium-Herborg, der indtil videre skulle betjene den nye kirke, hvis tilblivelse han havde fulgt på nærmeste hold siden sin ansættelse i pastoratet i 1910, prædikede over dagens tekst. Kirken var naturligvis stuvende fuld af menigheden, egnens præster og en del honoratiore.

Om eftermiddagen fyldtes kirken igen til kirkekoncert, hvor orgelbygger Sørensen, Horsens, på smuk vis demonstrerede, at

han ikke blot var en dygtig orgelbygger, men tillige en habil organist, der formåede at give tilhørerne et godt indtryk af orglets ydeevne.

Ved en fællesspising blev der holdt en lang række taler. Blandt andet talte undervisnings- og kirkeminister Keiser-Nielsen, som beærede menigheden med sin nærværelse. Han, der var øbo og temmelig ukendt med det vestjyske, fandt, at denne egn fæstnede sig i sindet og præger sindet med alvor. Om der nu i hans tanker har spøgt noget med »det mørke Jylland«, eller han havde et åndeligt aspekt eller måske begge dele, skal være usagt. Nok er det, at han tog tråden op fra biskoppens indvielsestale og ønskede, at der fra den nye kirke måtte tændes lys i mørket, så folk kunne se en åben himmel.

Provst Boeck, der både ejede humorens nådegave og evnen til at sige tingene lige ud og stærkt, indføjede i sin lykønskning en beretning om, hvor meget besvær han - hidtil uden held - havde med at skabe enighed om det nye sogns grænser. Men han fandt også, at så vigtigt dette var, så var det dog ulig vigtigere, at menigheden arbejdede på at komme inden for Guds riges grænser! Så havde det jordiske fået sit og det himmelske sit.

Uenigheden om grænserne - altså ikke Guds riges, men sognets - bevirkede, at der ikke umiddelbart blev oprettet et nyt sogn og ansat en sognepræst. Grænsedragningen mod øst, nord og vest endes man hurtigt om. Det var den sydlige grænse mod Herborg, der voldte problemer. Da man endelig efter lange og trange forhandlinger nåede til enighed også om denne grænse,⁽³¹⁾ opstod en ny situation, der truede med yderligere at forsinke oprettelse af et Videbæk sogn og ansættelse af en sognepræst.

En del beboere i Herborg sogn rettede henvendelse til biskop og ministerium om, at Herborg sogn, der skulle »levere« langstørstedelen af de arealer, der skulle udgøre det nye sogn, måtte blive annekssogn til Videbæk. Måske har man i Herborg tænkt, at det kunne mildne »grænseforhandlingerne«, og man har vel også gjort sig nogle tanker om, at »trafikken« iøvrigt fra Herborg snarere ville gå mod Videbæk end mod Nørre Vium.

Som det var at vente, vakte denne nye vending i sagen alt andet end begejstring i Videbæk, hvor byggeudvalget omgående i en skrivelse af 22. november 1915 til myndighederne gjorde opmærksom på, at et Videbæk-Herborg pastorat måtte forventes at blive langt folkerigere end et Nørre Vium-Herborg pastorat. Man kunne imidlertid godt se, at en sammenlægning af Videbæk og Herborg ville indebære adskillige fordele for beboerne i Herborg, så direkte modsætte sig denne ordning ønskede man ikke.

Men (med byggeudvalgets understregninger) tilslutning hertil er »*absolut betinget af*: at Oprettelse af Videbæk Præsteembede og dets Besættelse ikke *yderligere forbales* ved Overvejelser og Forhandlinger denne Sag angaaende, og at Indstillingsretten til dette Embede ikke under nogen Omstændigheder gaar fra Byggeudvalget - eller det kommende Videbæk Sogns Menighedsraad« Så var sagen lagt klart op, men udvalget tilføjede dog i et sidste afsnit, at hvis sammenlægningen kunne ske straks, var man villig til at foretage indstilling sammen med Herborg menighedsråd.

Der kom til at gå endnu fem måneder, før der ifølge en kgl. resolution af 22. marts 1916 oprettedes et Videbæk sogn med nøje fastlagte grænser, samtidig med at der op-

rettedes et embede som sognepræst i Videbæk. At forholdet til Herborg endnu ikke var afklaret, fremgår af resolutionens bestemmelse om, at den kommende sognepræst vil være forpligtet til at finde sig i »de Forandringer i Embedets Forhold, der senere måtte blive trufne som Følge af Herborg Sogns Henlæggelse som Anneks til Videbæk«. Omannektionen er dog aldrig blevet gennemført.⁽³²⁾

Medens alt dette stod på, havde man for et lån på 12.000 kr. i stiftsmidlerne fået bygget præstebolig ved siden af kirken. Endelig 1. september 1916 - næsten to år efter kirken indvielse - kunne dens første sognepræst, den 35-årige J. M. Jeppesen,⁽³³⁾ ind-sættes.

I tiden 1899 til 1914 var dermed opført fire nye kirker i det gamle store Vorgod-Nørre Vium pastorat, nemlig Herborg og Fjølstervang i 1899, Troldhede i 1907 og nu Videbæk i 1914. Med kirkerne i Ilderhede 1907, Finderup 1909 og Tarm 1912 blev det på 16 år til 7 kirker i Bølling-Nørre Horne herreds provsti - med den tilføjelse, at de to af kirkerne - Troldhede og Ilderhede - måtte provstiet som tidligere nævnt dele med to naboprovstier. Til sene tider vil mennesker i disse sogne være de kirkelige pionerer taknemlige for de gudshuse, de ved en enestående indsats fik rejst, og som stadig gør god fyldest.

Denne beretning har alene tilsigtet at beskrive arbejdet med kirkesagerne i tiden til og med kirkeindvielsen og præsteansættelserne. Det ville brede sig ud over alle grænser, hvis der tillige skulle berettes om alt, hvad der er sket med kirkerne i årene derefter. Menighederne har nemlig værnet trofast om deres kirker og har i årenes løb flittigt foretaget mange fornyelser, der har gjort kirkerne stadig mere »funktionsdygtige«.

Endelig skal det for en fuldstændigheds skyld nævnes, at i forbindelse med kommunalreformen i 1970 skete der nogle reguleringer af provstigrænser, hvor bl.a. Brejning-Væggerskilde pastorat med Væggerskilde kirke, opført 1916, »indlemmedes« i Skjern provsti. Men dens opførelseshistorie hører sammen med andre nyere kirkers historie i Ulfborg-Hind provsti.

NOTER

1. Desværre er Landsarkivet for Nørrejylland kun i besiddelse af sparsomme primære kilder til enkelte kirkesager. Tarm-arkivet er det mest righoldige - her er opbevaret endog små delvis private breve og mange små regninger. Også Herborg-arkivet er ret omfattende, og da de fleste skrivelser til Herborg-komiteen tillige er stilet til Fjølstervang-komiteen, er denne kirkesag således godt dækket ind, selv om der ikke er noget selvstændigt arkiv. Der findes tillige et Videbæk-arkiv med ganske få skrivelser. For de øvrige kirkesager bygger beretningen på diverse sekundære kilder, jvf. oversigten over anvendt kildemateriale.
2. I forbindelse med kommunalreformen forlod man, hvad angår den kirkelige inddeling, beklageligvis langt de fleste steder de gamle herredsnavne og opkaldte provstierne efter en købstad i provstiet. Bølling-Nørre Horne herreders provsti blev til Skjern provsti, og Hammerum herreds provsti blev til Herning provsti. Dels fordi de gamle herredsnavne var gældende i den periode, denne beretning omhandler, og dels fordi de gamle herredsnavne er betydeligt mere velkendte og fyldt med historisk atmosfære, anvendes her konsekvent de gamle betegnelser.
3. Ribe stift, hvis sydlige grænse efter 1864 var Kongeåen, omfattede indtil 1923 Ribe amt, Vejle amt og Ringkøbing amt og havde kystlinie til Vesterhavet, Limfjorden, Lillebælt og Kattegat. Efter genforeningen oprettedes i 1923 Haderslev stift, der kom til at omfatte den østlige del af det genvundne land samt Vejle amt med undtagelse af den vestlige del af Nørvang-Tørring herreder, der forblev ved Ribe stift, som overtog den vestlige del af Sønderjylland og mod nord afgav Vandfuld-Skodborg herreder, Hjern-Ginding herreder og Hammerum herred til Viborg stift.
4. De nye præsteembeder måtte - i modsætning til de gamle embeder - stort set lønnes alene over finansloven.

5. Tilhængere af Luthersk Missionsforening gik almindeligvis under betegnelsen Bornholmerne, fordi bevægelsen i sine første år havde sin base på Bornholm. - Dømmerne - eller »de højhellige« - var en lille sekt, der især virkede på Herning-egnen, og som brød med folkekirken og derefter stod meget kritisk over for Folkekirken og dens præster.
6. Både provst og biskop havde oprindeligt ved fremsendelsen af Fjølstervang-ansøgningen foreslået oprettelse af et Nørre Vium-Fjølstervang pastorat. Efter modtagelsen af Herborg-ansøgningen valgtes den anden struktur.
7. I hele den 35-årige byggeperiode blev de forskellige sognes kirkekomiteer støttet på tinge af de lokale rigsdagsmænd: Rasmus Nielsen, Hammerum, Th. Nielsen, Herning, A. J. Clausager, Sædding, I. C. Christensen, Hee, N. P. Madsen-Mygdal, Tarm, og J. P. Ovesen, Sønder Vium.
8. Hans Vilhelm Ahlmann var skåning. Efter eksamen fra Akademiet i København og en kort tid som konduktør ved nogle kirkerestaureringer nedsatte han sig som selvstændig arkitekt. Han står bag opførelsen af mere end en snes kirker, hovedsagelig landsbykirker, men i hvert fald en enkelt vestjysk bykirke, Holsterbro kirke, skyldes også ham.
9. Tallet angiver underskrivende husfædre - kvinderne var på det tidspunkt ikke »juridiske personer«. Der er således tale om 135 husstande, altså stort set alle husstande i Herborg.
10. Boligen var ikke særlig solid. Taget var utæt, og det trak ind alle vegne. Ormstrup skal have udtalt, at de penge, han havde sat til ved opførelsen af kirken, søgte han at tjene hjem på præsteboligen. I 1970 blev boligen nedbrudt, og en ny blev rejst samme sted.
11. Vilhelm Carl Poulsen var før ansættelsen i Nørre Vium-Herborg et par år huslærer forskellige steder. Af helbredshensyn forlod præsteparret pastoratet i 1903 for at slå sig på mildere egne først i Østjylland, senere på Lolland, hvor Poulsen døde i 1962 - 90 år gammel.
12. Retninger søgte at gøre sig gældende ved præsteansættelsen. Da pastor Poulsen var i »takkeaudens« hos kirkeministeren, som suverænt afgjorde ansættelsen - det var jo før menighedsrådenes tid, og kirkekomiteerne havde endnu ikke fået indstillingsret - lagde ministeren ikke skjul på, at missionsfolkene havde peget på én ansøger og grundtvigianerne på en anden. Da Poulsen ikke havde udgivet sig for nogen af delene, fortrak ministeren altså ham!
13. Nørvang-Tørring herreders provsti strakte sig fra grænsen mellem Hoven og Sønder Omme sogn til og med Vejle købstad.
14. Først fra 1. januar 1980 oprettedes Troldhede sogn af den del af kirkedistriktet, der hidtil havde hørt til Nørre Vium sogn, og sognet, der nu blev egentlig annekssogn til Troldhede sogn, henhører fra den dato under Skjern provsti i Ribe stift.
15. Ligeledes fra 1. januar 1980 oprettedes Ilderhede sogn hovedsagelig af den del af kirkedistriktet, der hidtil havde hørt under Sønder Felding sogn, og sognet, der nu blev egentlig annekssogn til Hoven sogn, henhører nu under Herning provsti i Viborg stift.
16. Således foreslås Give sogn adskilt fra Ringgive sogn, hvorefter der skal oprettes et embede som sognepræst i Give samt bevilges 8.000 kr. til en præstegård. Det anføres, at der inden længe bør opføres yderligere 1-2 kirker i dette område.
17. Med mosaikken i koret vendte man tilbage til middelalderens byggeskik. De første mange kampstenskirker var uden altertavle, men havde i korgavlten et lille vindue med farvet glas. Da altertavler senere »kom på mode«, murede disse vinduer til, men sporene efter dem ses stadig på mange kirker. - For få år siden indsattes en ny mosaik i Ilderhede kirkes korgavl.
18. Blinkenberg flyttede i 1916 og døde 88 år gammel i Risskov.
19. J. F. V. M. Kelstrup blev i embedet i 7 år, indtil han i 1915 flyttede til Sønder Lem - Ølstrup.
20. Til undskyldning for de lidt bizarre forslag kan da tjene, at det i slutningen af 1800-tallet ikke var usædvanligt at nedbryde gamle kirker, der enten var for små eller slet vedligeholdte.
21. Fønss-Jørgensen blev i embedet i 12 år indtil 1920.
22. Kirkegården er senere udvidet med yderligere arealer fra Søren Vestergaards ejendom, hvis hovedbygning i 1985 købtes af menighedsrådet og indrettedes til mødevirksomhed og konfirmandundervisning.
23. Det var hårdføre folk. Murersvenden og håndlangeren, der under barske vilkår i vinteren 1911/12 murede kirkens tårn, deltog 45 år senere - sommeren 1966 - i rejseliget for kirkens udvidelse og blev således bindeled mellem de to byggeperioder.
24. I årene 1965-67 foretoges en betydelig ombygning og udvidelse af kirken, hvorved den i højere grad fik karakter af bykirke - noget, der sikkert ville passe svært godt i de ambitioner, dr. Busch i sin tid nærede for kirken.

25. Sagen om sammenlægningen med Ådum skrinlagdes ikke. Forslaget dukkede op igen ved ledighed i Ådum i 1925 og igen i 1928, da både sognepræsteembede og kaldskapellani i Lønborg-Egved-Tarm blev ledige. Lokalt var modstanden stadig så stor, at ministeriet opgav. I 1979-80 var både Lønborg og Ådum sognepræsteembeder ledige, og ministeriet overvejede oprettelse af et tresogns pastorat Lønborg-Egved-Ådum, mens man i et nyt Tarm sogn ville oprette både et embede som sognepræst og et embede som residerende kapellan. Både provst og biskop modsatte sig sammen med de involverede menighedsråd denne ordning, og resultatet blev i stedet et Lønborg-Egved pastorat, et selvstændigt Tarm pastorat og fortsat et embede som sognepræst i Ådum, dog således at den pågældende tillige er sognepræst i Tarm med en kvote på ca. 40 %.
26. Embedet oprettedes i 1913 og blev besat med den 30-årige lærer og cand. theol. H. P. Schüle in indtil 1915. Han sluttede som sognepræst og provst i Løgumkloster.
27. Først i forbindelse med de ovenfor nævnte omannekteringer i 1980 oprettedes et selvstændigt Tarm sogn og pastorat betjent dels af en sognepræst for Tarm alene og dels af sognepræsten i Ådum efter at sognepræsteembedet i Ådum var omdannet til et embede som sognepræst i Ådum-Tarm.
28. Instruktionen om vinen er formentlig affødt af en lidt pinlig episode ved middagen efter indvielsen af Finderup kirke tre år tidligere. Det berettes, at der var sat vin på bordet, men biskoppen beordrede vinen taget bort.
29. J. Vilh Pedersen havde foruden en lang række offentlige bygninger opført adskillige kirker på Fyn.
30. I 1978 foretoges en udvidelse af kirken, idet der ved tårnet blev opført to sidebygninger dels til

- graverkontor, dels til venterum for dåbsfolk og brudepar.
31. Grænsen ligger så tæt på Videbæk, at et stort villakvarter i den sydlige del af Videbæk by ligger i Herborg sogn.
32. På det seneste er der indført en ordning, så sognepræsten i Nørre Vium-Herborg deltager i betjeningen af den stærkt voksende Videbæk sogn.
33. Jørgen Mourids Jeppesen kom fra et embede som sognepræst for Hvidbjerg-Ørum-Lodbjerg og forflyttedes i 1924 til Løsning-Korning. Præsteparret Jeppesen var iøvrigt - i modsætning til præstefamilierne ved de andre nye kirker - på forhånd kendt med egnen, idet han var født i Skjern, og hun var født i Dejbjerg.

KILDER

- V. Nørlund Christensen: Nye kirker i Ribe stift IV, Bølling-Nørre Horne herreders provsti. - I Ribe Stifts Årbog 1954-55.
- Jørgen Vingborg: Kirkerne på heden. - Udgivet af Ikast menighedsråd 1991.
- V. Poulsen: Fra min præstetid i Nr. Vium og Herborg sogne. - I Ribe Stifts Årbog 1946.
- K. Kristensen: Ilderhede kirke og dens omegns historie. - I Hardsyssels Aarbog 1910.
- Sv. Ebbe Jakobsen: Tarm kirke. En beskrivelse af dens opførelse og første historie. - Tarm Menighedsråd 1967.
- Videbæk kirke 1914-1989. Festskrift i anledning af kirken 75 års jubilæum. Redigeret af Poul Erik Pedersen. - Videbæk menighedsråd 1989.
- Arkivalier beroende i Landsarkivet for Nørrejylland vedrørende Herborg, Tarm og Videbæk kirker.
- Notiser og referater om de enkelte kirkers opførelse og indvielse i Ringkøbing Amts Dagblad og Herning Folkeblad.

Sv. Ebbe Jakobsen
Provst
Vardevej 41
Tarm

Niels Lauritz Buch (1809-1872) - En vestjysk studehandler og hans virke

Af Esben Graugaard

Endnu skal der i Velling sogn for nordenden af Ringkøbing fjord findes et engområde, der af lokale kaldes for »Buchs fenne«. Navnet må være opstået i forrige århundrede, hvor studehandleren Niels Lauritz Buch på Sønder Holmgård i nabosognet Sønder Lem havde stude gående på græs her, inden de blev drevet til markederne i hertugdømmerne. Buch vides også at have lejet engarealer på egnen, eksempelvis i 1829 af Anders Præstegaard i Velling.

Niels Lauritz Buch hørte til »det store hartkorn« blandt de vestjyske handelsfolk. I perioden 1827-55 førte han notesbog, hvori handler og priser noteredes - ikke systematisk - men dog i en sådan grad, at denne slidte, upaginerede, skindindbundne bog idag udgør en væsentlig kilde til belysning af en typisk vestjysk handelsmands kontaktnet. Kun sjældent førte studehandlerne deciderede regnskaber, og sådanne er der heller ikke tale om her - kun notitser.

Buchs notesbog gik senere i arv til datteren Maren, gift med en ikke mindre fremtrædende studehandler, Jørgen Christian Breinholt til Damsgård på Mors. Et barnebarn herfra, Helene Breinholt, gift med konsulent P. C. Overgaard, Holstebro, var i årene 1940-56 formand for Holstebro Museums bestyrelse. Ad den vej endte Niels

Lauritz Buchs notesbog på museum, og kan nu ses i de nye permanente udstillinger.⁽¹⁾

Formålet med denne artikel er at give indtryk af det sociale netværk, der var typisk for handelsmiljøet, og tillige at skildre træk af en livs- og driftsform, der i kraft af sin åbenhed og udadrettethed har givet den vestjyske historie og identitet en speciel dimension.

BUCH FRA RINGKØBING

I sin stamtavle over slægterne Mølgaard og Buch fra 1875 anfører L. C. T. Frølund, at »*Familien Buch fra Ringkjøbings Mølle og Holmgaard ved Ringkjøbing er Slægten uvekkommende*«. ⁽²⁾ Med flere navnesammenfald ville et slægtskab ellers være oplagt, og om end Frølund formelt har ret i sin betragtning, er der forbindelser de to slægter imellem. Købmandsslægten Buch, der især gjorde sig gældende i Ringkøbing og Holstebro i forrige århundredes første årtier, var i 1801 repræsenteret i Ringkøbing ved Laurids Buch og hustru Kirstine Wad fra Øgelstrup i Råsted sogn. Hos dette ægtepar tjente i 1801 en 27årig karl ved navn Niels Jensen. Han blev stamfar til stude- og hestehandlerne Buch.⁽³⁾ Da Niels Jensen den 8. september 1804 i Ringkøbing kirke viedes til Birthe Andersdatter, var købmand Laurids Buch

blandt forloverne. Som det dengang ikke var ualmindeligt, fik karlen efterhånden principalens navn – det gjorde det lettere at identificere ham fra andre »Niels Jensen'er«. Som ejer af Ringkøbing Mølle kaldtes købmand Buchs tidligere karl således senere altid for Niels Jensen Buch; en ny Buch-slægt var opstået.

Den 13. september 1809 fødte Birthe Andersdatter parrets første søn, og ikke overraskende var købmand Laurids Buch blandt fadderne. Han blev tildels også kaldt op – Niels Lauritz Nielsen Buch blev drengens navne. Han er identisk med denne artikels hovedperson. I 1834 døde møller Niels Jensen Buch, men forinden havde han sat sønnerne godt i vej, Niels Lauritz på proprietærgården Sønder Holmgård i Sønder Lem, og broderen Jens Nielsen Buch som møller i Ringkøbing.⁽⁴⁾

Da møller Niels Jensen Buch den 4. februar 1833 købte Sønder Holmgård af Kirsten Hansdatters arvinger for 6.000 rigsdaler, anføres udtrykkeligt i skøde- og panteprotokollen, at »*Buddet var for hans Søn, Niels Laurids Nielsen Buch*». ⁽⁵⁾

Søsteren Ingeborg Buch blev i 1831 gift med studehandleren Niels Munch Breinholt til Sønder Vinkel ved Lemvig, og blev således mor til den fremtrædende handelsmand, landstingsmand Niels Buch Breinholt til Vandborg Vestergård og Rysensten. Det fortælles, at da der skulle skiftes efter Niels Jensen Buch i Ringkøbing Mølle, sørgede de to brødre for, at Ingeborg ikke blot fik den søsterlod hun havde ret til, men en trediedel som hver af brødrene. I taknemmelighed herover lod svogeren Niels M. Breinholt fremstille en smuk sekretær i egetræ, som han forærede til Jens Buch, medens de to ældste piger på Sønder Holmgård – Maren og Birgitte Buch – der var født

Buchs skindindbundne notesbog med initialer og navn forpå i forgyldte bogstaver. Nu udstillet på Holstebro Museum.

på dette tidspunkt, hver fik en egetræskommode.⁽⁶⁾

Niels Lauritz Buch var kun 25 år gammel, da han overtog Sønder Holmgård; han var da gift med den et år yngre Maren Stokholm, som han havde mødt på Herpinggård, hvor Maren på dette tidspunkt var i huset hos en kusine. Hun var født i 1810 i den smukt beliggende Aa Mølle i Gudum sogn ved Nissum bredning som datter af Poul Stokholm og Maren Støvlbech, og knyttede dermed også forbindelseslinier til Vestjyllands kendteste handelsmiljø omkring slægterne Breinholt og Stokholm.⁽⁷⁾ Hendes farbror var studehandleren Niels Stokholm til Herpinggård i Trans sogn, og såvel fasteren Karen Stokholm som broderen Niels Stokholm til Vestervig Kloster var gift med Breinholt'er. Og sådan skulle det som nævnt også senere gå med en af døtrene fra Sønder Holmgård.⁽⁸⁾

Ingen tvivl om, at dette udprægede handelsmiljø kom til at præge Niels Lauritz Buchs og senere hans børns livsforløb. Faktisk integreredes Buch-familien på Sønder Holmgård i den grad med Breinholt-Stokholm'erne, at der i flere tilfælde blev tale om forvekslinger. Mikkel Jepsen i Marup Kro ved Skjern omtaler således i sine erindringer hestehandler Niels Buch som »Niels Stokholm«, og i samme erindringer bliver Niels Lauritz Buch kaldt for »Niels Buk Stokholm« – og det af et menneske, der havde solid kendskab til det vestjyske handelsmiljø og dets mennesker.⁽⁹⁾

EN STUDEHANDLERS SOCIALE NETVÆRK

I november 1848 var Niels Lauritz Buchs hustru fadder for en pige med det fremmedklingende navn Nancy ved en dåb i Sønder Lem kirke. Fruen fra Sønder Holmgård opnåede ved den lejlighed at blive kaldt »madame« i kirkebogen. Mindre ville vel også have været upassende, da Nancy var datter af sognepræst Hans Esmarch, en tidstypisk rationalistisk præst, der skal have sagt, at »Jeg priser den Mand, der passer sit Hø i Stedet for at gaa i Kirke«. Samme præst var iøvrigt ret misfornøjet med påsketiden på grund af de mange helligdage midt i ugen – der gik for mange arbejdsdage tabt. Så Esmarch og studehandleren har givet forstæet hinanden gandske godt.⁽¹⁰⁾

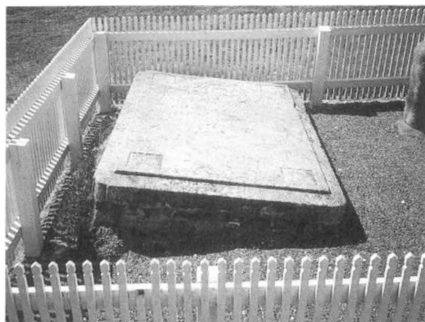
Dette faderskabsforhold gentog sig ofte i disse år – »madame« Esmarch var således året efter fadder for Laura Buch. Og kunne præstefamilien ikke selv påtage sig fadderskabet hentedes andre i Præstegården: student Hagen, »jomfru« Jensen eller »jomfru« Gunst. Buch-familien betragtedes tydeligvis som værende udenfor bondestand, et indtryk der bekræftes af andre personer fa-

De alvorlige og lidt tunge træk giver indtryk af Niels Lauritz Buch som en handelsmand, der ikke lod sig binde hvad som helst på, når han kom rundt på de vestjyske gårde for at købe stude op. (Foto: Ringkøbing Museum).

milien brugte som faddere: fabrikant Peder Smith i Nymølle, proprietær Ramsing til Nørre Holmgård og handelsbetjent Hanssen i Nymølle. Naturligvis var de nærmeste slægtninge som broderen Jens Buch af Ringkøbing Mølle også faddere, og i 1842 tog søsteren Ingeborg og hendes mand Niels Munch Breinholt den lange vej fra Sønder Vinkel ved Lemvig, for at stå faddere ved Poul Stokholm Buchs dåb.

Det var også familien Niels Lauritz Buch gik til, når han havde behov for at optage lån. Broderen i Ringkøbing Mølle forstrakte ham med mindre beløb i 1830, og det føl-

På den smukt beliggende Trans kirkegård kan man stadig se gravpladen lagt over handelsmanden Niels Stokholm til Herpinggård. Hos ham tjente i 1820'erne niecen Maren Stokholm, der her mødte hun sin senere mand, Niels Lauritz Buch, som på en handelstur kom til Herpinggård. (Foto: forf.).

gende år lånte faderen ham ikke mindre end 550 rigsdaler alene i april-maj måned – han har givet manglet likvid kapital til årstidens mange handeler. I 1833 lånte Birthe Andersdatter 300 rigsdaler til sønnen. Hvorledes formueomstændighederne har været efter faderens død i 1834 lader sig ikke belyse, da der ikke er bevaret noget skiftemateriale.⁽¹¹⁾ Men hos lokale bønder har manden i Sønder Holmgård ikke optaget lån, som det ellers var skik i bondesamfundet.

Andre forhold bekræfter det sociale miljø, der var denne handelsmands bagland. Flere gange havde familien således ansat husjomfru og huslærer. I 1834 var den 18årige Mariane Cathrine Stokholm – en søster til Maren – husjomfru i Sønder Holmgård.⁽¹²⁾ Og i 1855 kom den 34årige Mads Nielsen fra Hanning sogn til Sønder Holmgård, hvor han skulle være huslærer. Det forhindrede dog ikke den 14årige søn Poul Stokholm Buch (1842-1866) i det følgende år at blive sendt til Faster sogn. Drengen skulle lære landbrug fra bunden som

tjenestedreng. Broderen Niels Buch (f.1834) rejste i 1851 som 16årig til Bornstedt i Holsten, han skulle lære det tyske sprog, der var nødvendig ballast i en kommende karriere som handelsmand. Efter et års ophold kom han hjem, og har med sit udsyn tilført hjemmet noget værdifuldt. Broderen Jens Stokholm Buch (f. 1846) skal også have været på et sådant »dannelsesophold« i Tyskland for at lære sprog.

Døtrene fra Sønder Holmgård gik en tid i skole i Ringkøbing by, hvor de havde ophold på hos farmoderen, senere farbroderen i møllen. På denne måde skabtes en stærk slægtsfølelse, der knyttede fætre og kusiner sammen resten af livet. Således kom også en af pigerne fra møllen i huset på Sønder Holmgård for at lære husholdning.

FOLKEHOLD

En gård af Sønder Holmgårds størrelse gjorde det nødvendigt med et forholdsvis stort folkehold; hertil kom de nødvendige mænd til drivningen af stude sydpå. Af- og tilgangslisterne i den lokale kirkebog giver et indtryk heraf, uden at vi dog får at vide, hvem der arbejdede med studedrivningen, lige så lidt som der gives oplysninger om indensogns karle. I perioden 1843-74 fæstedes ikke mindre end 50 karle til Sønder Holmgård ud over de i sognet fødte. Karlernes anonyme bondenavne fortæller – måske en smule overraskende – at ingen af dem senere blev kendte handelsfolk. Miljøets afsmitning har ikke været tilstrækkelig ballast, og dermed kan man stille spørgsmålstegn ved myten om, at enhver opvakt bondekarl med handelstalent socialt kunne »svinge sig op« ved studehandelen. En vis økonomisk eller social ballast har været nødvendig som udgangspunkt for en karriere som handelsmand.

Et mønster var der dog i Buchs folkehold. Ud af 50 karle var ikke mindre end 13 fra Holmsland. Dermed bekræftes overleveringen om, at netop de stærke karle herfra især var efterspurgt på folkemarkederne i Ringkøbing. Også fra Dejbjerg sogn fik Buch en del karle - 8 ialt - ligesom nabosognene Velling, Brejning og Hee ikke overraskende hver især leverede flere karle til Sønder Holmgård i denne periode. En enkelt karl fra Tørring sogn ved Lemvig repræsenterede den fjerneste herkomst i amtet. Tydeligvis afspejles Niels Lauritz Buchs geografiske virkefelt ikke i folkeholdet. Kun i få tilfælde fæstedes udenamts karle: 1856 Niels Christensen fra Medelby ved Tønder, 1845 Mikkell Christensen fra Als og 1844 Christen Hansen fra Henne.⁽¹³⁾

STUDEDRIVER HANS GREEN

En enkelt af Niels Lauritz Buchs stuedrivere kan trækkes ud af anonymiteten - det drejer sig om Hans Jensen Green. Navnet havde han efter Lambæk Green i Sønder Lem, hvor han var født den 25. december 1810 som søn af husmand Jens Lauridsen. Ifølge 1834-folketællingen var Hans Green da karl i Sønder Holmgård. Familieoverleveringen vil vide, at han ikke blot blev forkarl på gården, men også arbejdede som stuedriver for Buch. Selv om han i 1840 ikke ses at være bosiddende i Sønder Holmgård, udelukker det ikke, at han i sæsonen har arbejdet som stuedriver, som mange husmænd og mindre gårdmænd gjorde som en slags binæringsvej.

Hans Greens sønnesøn har fortalt, at Niels Lauritz Buch som regel tog ham med til folkemarkederne i Ringkøbing om foråret, når der skulle fæstes »klitbokarle«. Buch sagde så gerne til »stillingsansøgerne« med et henkastet blik på Hans Green, der var

Hans Green og bustru Kirsten Christensdatter fra Sdr. Lem sogn. Green, der var født i 1810 i Lambæk Green, var forkarl hos Niels Lauritz Buch på Sønder Holmgård og virkede tillige som stuedriver i sæsonen. (Foto: privat eje).

lille og klejn, at »kan i følge ham, forlanger a' salig et' mere« - han vidste, hvor hurtigt Hans kunne komme afsted.

Var handelen i Husum livlig, blev Niels Lauritz Buch selv dernede, og sendte så Hans Green hjem efter flere dyr. Det gik så hurtigt, at der ikke var tid til at raste i kroerne; i stedet drak stuedriveren vand af bækkene og overlevede på medbragt brød. Drivertitlen passede dårligt til det arbejde. Den 29. januar 1881 døde Hans Green i Lambæk. Sønnen Christen Hansen Green fik også plads i Sønder Holmgård, hvor han var forkarl for Jens Stokholm Buch.⁽¹⁴⁾

BREINHOLTER OG STOKHOLMER SOM HANDELSPARTNERE

Som vist ovenfor var familien i Sønder Holmgård tæt forbundet med den Breinholt-Stokholm'ske slægtskreds, der på det store plan betød mere end nogen anden i forrige århundredes vestjyske studehandel. Niels Lauritz Buch var en tid i 1850erne

Niels Lauritz Buch og hustru Maren Stokholm i stadstøjet ca. 1870-80. Det var solide folk, der personificerede det netværk nogle få slægter udgjorde i forrige århundredes vestsjyske handelsmiljø. (Foto: Ringkøbing Museum).

med i et familiekonsortium, der købte stude op med henblik på salg i Slesvig-Holsten; ud over Buch og sønnen Niels var de øvrige deltagere svogeren Niels Munch Breinholt til Sønder Vinkel og dennes søn Niels Buch Breinholt samt Peder Byskov. Indtrykket er, at dette konsortium var oprettet for at sætte de to fætre på Sønder Holmgård og Sønder Vinkel igang som handelsmænd. Da konsortiets resultater var meget svingende, fik det kun en kort levetid.⁽¹⁵⁾

Der udover synes Buch imidlertid kun i begrænset grad at have været inddraget i

familienetværkets handelssamkvem. Han var fuldt ud sin egen, hvilket måske skal ses i lyset af den vægt Ringkøbing amts sydlige del havde i hans handel, medens hustruens slægtinge fortrinsvis var koncentreret omkring det vestlige Limfjordsland i Thy, på Mors og Lemvigegnen.

Naturligvis mødte Buch slægtingene på de store markeder i Holstebro – derom vidner indførsler i hans notesbog. I 1830 således Jens Stokholm til Kappel og Niels Stokholm til Herpinggård. Det gentog sig i 1832, hvor Buch anfører, at *„Jeg har betalt Niels Stokholm 332 rigsdaler 3 mark i Holstebro Marked*

I 1920 brændte Sander Holmgård, men på dette tidligere maleri ses det gamle stuehus, som også stod i Niels Lauritz Buchs tid. (Original i Sdr. Lem sognekirke).

1834«. Det må her dreje sig om svogeren Niels Juelbye Stokholm (1808-92) fra Vestervig; som onkelen af samme navn var han kendt viden om som studehandler, men på dette tidspunkt var Stokholm på Herpinggård 74 år gammel, så han var formodentlig ikke aktiv handelsmand længere.

Også Breinholt'er mødte Niels Lauritz Buch uundgåeligt på markederne i Holstebro. Således i 1832 Niels Breinholt til Spøttrup, af hvem han købte tre lam. Og i flere tilfælde ordnede Buch økonomisk mellemværender med Christen Breinholt til Damsgård, ligeledes i Holstebro. I 1836 modtog Buch eksempelvis på hans vegne afdrag på en obligation, udstedt af Peder Lukassen i Skjern - 20 rigsdaler skulle Buch ved lejlighed give videre til manden på Damsgård. En sådan økonomisk udveksling var ikke usædvanlig i branchen,

blot kan det sjældent som her dokumenteres.

Det var fortrinsvis den yngre generation af Breinholt'erne Buch handlede med, som Jens Breinholt til Vestervig Nedergård og Poul Stokholm Breinholt til Boddum Bisgård. I 1836 kom Jens Breinholt til at fungere som mellemmand for Buch, idet Breinholt af ham modtog 70 rigsdaler 3 mark og 12 skilling, der skulle afleveres til Jens Andersen Kokholm. I 1846 spilledes samme spil, blot nu med modsatte roller; da betalte Buch 50 rigsdaler til Niels Skindbjerg, som han iøvrigt ofte handlede med, men der var tale om penge, som Skindbjerg havde til gode på en handel med Poul Breinholt. De økonomiske relationer til slægtningene underbygges af en notits i 1833, hvor Niels Lauritz Buch anfører: *«mig skyldig til Niels Breinholt 100 rd.»*

Rejsende. Anl. Med Posten fra
Struer den 4de: Fru Venzon med 4 Døttre;
Procurator Schubarth, Njokmand Wiim,
d'Err. Buch, Jfr. Seberg. Med Personp.
fra Ulstjær: Cand. philof. Nødton.
Af fr. Med Posten til Struer den 5te Juni:
Pastor Steenstrup. Med Personp. til Eive:
Cand. philof. Nødton.

Som det fremgår af denne annonce fra Holstebro Avis d. 6. juni 1856 ankom »d'Herr Buch» den dag med postvoغن fra Struer til Holstebro. Niels Lauritz Buch har givet været nordpå på handelstur sammen med en af sine sønner.

VEJEN TIL HERTUGDØMMERNE

Buchs handel var del af den traditionelle eksport af jyske stude, der siden midt i 1700'årene primært blev afsat på markederne i Slesvig-Holsten. På trods af nedtoningen af de vestjyske forbindelser til Nederlandene, har Niels Lauritz Buch dog også handlet med dette område. I 1829 sendte han således et par køer til Antwerpen; men det var og forblev en undtagelse. Studene skulle sælges i hertugdømmerne. Men forinden skulle en 2-3 uger lang tur overståes.

Set fra Sønder Holmgård var passagen af Skjern å den første store naturskabte forhindring. Dertil kom, at der skulle betales for overgang til ejeren af Skjern Brogård; Buch noterede således i juni 1830, at han »tager med til Skjernbroe 78 rd. 3 m.«. Beløbet må dække enten broafgift eller foder og forplejning til dyr og drivere.

Kun sjældent har vi optegnelser fra studehandlerne selv om deres ruter sydpå. I Niels Lauritz Buchs tilfælde kan to ture skitseres ud fra optegnelserne. I april 1830 skulle han have en flok stude drevet til marked i Frederiksstad. Hvor dyrene var købt

oplyses ikke, men det må være lokalt, for første stop er Ganer Mølle nord for Skjern å, og næste nat var det Lyhne kro. Derefter fulgtes hovedruten ned over Varde og Ribe til Tønder. Herfra gik ruten over Sønder Lygum til Husum. Femten dage ialt tog denne tur for Buch og hans drivere. Priserne for overnatning steg drastisk desto længere sydpå man kom – fra 1 rigsdaler i Ganer og Lyhne til 2 rigsdaler og 5 mark i Frederiksstad.

I 1844 købte Buch en flok stude på Timgård. De blev drevet ned over Hovergård, Hanning Hedegård og til Ganer Mølle. Efter passagen af Skjern å bededes ved Brosbøl kro, Gredstedbro ved Kongeåen og Lygum. Buch har ikke anført de øvrige overnatningssteder. Tydeligvis har han fulgt de traditionelle ruter, som vi kender fra andre kilder.

Det var ikke altid han nåede til Husum marked; allerede i Tønder ses handelen flere gange at være startet. I 1829 solgte han således flere af sine dyr her til Peter Toft for 603 rigsdaler 5 mark og 4 skilling, inden han fortsatte med de resterende stude sydpå. Buch handlede også på markederne i Slesvig, Læk, Nybøl, Leetz og Hollemstedt.

Kun i få tilfælde noterede Buch, hvem han handlede med i hertugdømmerne. Nævnes kan Jakob Reder, P.Heim og Stengelmann i Husum, Jens Vewer i Lek, Siets i Slesvig og Jørgen Ei i Hollemstedt. Efter genopfedning af Buchs stude, sendtes de videre til slagting i Hamburg eller eksporteredes til England over Tønning eller Hamburg.

»FORTIENT TIL MIN PART«

Ifølge myterne blev studehandlerne altid hovedrige af handelen. Nu lå det som anført disse folk fjernt at føre deciderede regnskaber – fortjenester og tab i handelen

var en yderst privat sag – derfor kan myterne sjældent konfronteres med konkrete tal. For at moderere myterne, kan refereres til den kendte handelsmand Kristen Noe i Velling sogn, der ofte handlede i kompagniskab med Jens Stokholm Buch fra Holmgård, og som skal have bemærket: »Ja, det er svært nok, men der er ikke ret mange handelsmænd, der bliver begravet for djer egne Peng«.⁽¹⁶⁾

Af Buchs notitser fremgår dog det økonomiske resultat af enkelte handlere. Eksempelvis købte han i 1834 27 stude på hovedgården Søgård ved Ringkøbing fjord. 574 rigsdaler måtte han betale for dyrene, der videresolgtes med en fortjeneste på 50 rigsdaler. Herfra skal trækkes ukendte udgifter til driverne og foder til dyrene, så den handel blev han ikke rig af. I en anden handel fra 1830erne (ikke angivet årstal) købte Buch sammen med svogeren Niels Stokholm på halvpartsbasis 36 stude på Skindbjerg i Velling. 45 rigsdaler parret var prisen, og dyrene solgtes med en fortjeneste på 78 rigsdaler – altså 39 rigsdaler til hver. Det vil sige, de tjente næsten et par stude ved denne handel, men heller ikke her er oplyst udgifterne ved drivningen sydpå.

Tab gav handelen imidlertid også for Buch. Ligeledes i 1830erne købte han sammen med Niels Skindbjerg 24 stude på gården Tranmose i Velling. 39 rigsdaler parret var købsprisen – de solgtes med et tab på 79 rigsdaler. Bedre gik det ikke med den flok stude Buch i foråret 1844 havde part i fra Timgård. Uden at købs- og salgsprisen anføres, bemærker Buch i notesbogen: »Tabt gennem min Part i Thiimgaards Stude i foraaet 1844 102 rd 3 m« – for det beløb kunne der købes 4-5 stude.

Af indlysende årsager var det således fornuftigt af studehandlerne at »spille på mere end een hest«. Buch handlede da også med

The table contains the following entries (transcribed from the visible text):

Den 7de April 1830. Holmgård	27		
at Nyall 1 Oleus Bøffers 288 Gad	27		
at en Part Børn	23		
Den 10de April 1830. Løngård	21		
at Niels Laurits	21		
at Niels Laurits	20		
at Niels Laurits	18		
at Niels Laurits	15		
at Niels Laurits	14		
at Niels Laurits	13		
at Niels Laurits	12		
at Niels Laurits	11		
at Niels Laurits	10		
at Niels Laurits	9		
at Niels Laurits	8		
at Niels Laurits	7		
at Niels Laurits	6		
at Niels Laurits	5		
at Niels Laurits	4		
at Niels Laurits	3		
at Niels Laurits	2		
at Niels Laurits	1		
at Niels Laurits	0		

Side af notesbogen fra 1830. Opslaget dokumenterer det vanskelige i at bruge en sådan kilde til analyse af handelsmandens virksomhed.

såvel svin, heste som køer, når der viste sig fordelagtige tilbud. I 1828 tjente han således 36 rigsdaler 3 mark og 1 skilling på 91 svin, som han solgte til svinehandleren Pinkus – måske deriblandt var de 10 galte, Buch samme år havde købt af Ole i Holm Mølle. Pinkus og Buch havde forholdsvist tætte relationer i Buchs unge år. Det følgende år købte Buch 32 svin af samme Pinkus. Dem har han så drevet sydpå.

Det var ganske typisk for mange af de senere kendte studehandlere, at de startede karrieren som svine- og færehandlere; eksempelvis drev Jens Stokholm Buch som kun 14årig svin til hertugdømmerne for

egen regning! Niels L. Buch gik da heller aldrig af vejen for en god hestehandel. I 1828 købte han således 1 hvid hest på Ryberg - farven taget i betragtning har Niels Lauritz Buch vel købt den til sig selv. Anderledes var det, da han i 1830 var i stand til at sælge henholdsvis 40 og 17 ^{styg} til Jakob Reder og Stegelmann, begge handelsmænd fra her-tugdømmerne.

FRA NORDTHY TIL BORRIS - HELE VESTJYLLAND SOM MARKED

Handel udvikler sig sædvanligvis ad egne spor på tværs af officielle administrative og regionale skel. Således også med Niels Lauritz Buchs studehandel. Det, der begyndte som handel med svin i et lokalområde, udviklede sig til storhandel med hele det vestjyske område som markedsområde. Hvor som helst i regionen fra Skjern å i syd til det nordlige Thy, Salling og Mors færdedes Niels Lauritz Buch hjemmefra sidst i 1820'erne. Samtidig udviklede han den sociale og økonomiske status, der var nødvendig ballast for at kunne foretage indkøb af gode besætninger hos producenterne.

Handelsmanden organiserede indkøbene geografisk. En sådan tur gik i 1830 først til Poul Snøgdal (Brejning sogn), derfra fortsattes til Chresten Hoverdal (Hover sogn), Niels Iversen (Hee sogn), Jørgen Østerbye (Tim sogn), *Langbuus Mand* (hvor han så boede?), Peder Søndergaard (Brejning sogn), for at slutte med indkøb hos Ane Solberg og Jens Peitersen i Houvig. På en sådan indkøbsrejse til en række mindre gårde opnåede Buch at få samlet en flok på 20-30 stude, det antal man sædvanligvis drev med. Mange af leverandørerne optræder år efter år i notesbogen - der opbyggedes tydeligvis sædvaner og traditioner mellem leverandører og opkøber.

Jens Stokholm Buch overtog fodegården Sdr. Holmgård og fortsatte faderens virke som handelsmand. Stokholm Buch, der i sin samtid var højt respekteret på grund af sin redelighed, handlede ofte sammen med Kristen Noe fra Velling sogn. (Foto: Ringkjøbing Museum).

Efterhånden tog Niels Lauritz Buch dog stadig oftere til fjernere boende leverandører. I 1836, som var et typisk år, købte Buch således stude op hos Chresten Frøkjær (Vester Vandet sogn i Nordthy), Jacob Sønderby (Borris sogn), Milter Madsen (Faster sogn), Søren Hedegaard (Vejrum sogn), Niels Pedersen (Stadilø), provst Obel (Karby sogn på Sydmons), proprietær Bonne på Gammellund (Karby sogn) og proprietær Strandbygaard på Svendsholm (Staby sogn).

Studehandlerøkonomien var således alt andet end lokal; den var baseret på regionale traditioner med tilknytning til et internationalt marked. Niels Lauritz Buchs virke var en af de tråde, der i forrige århundrede gav den vestjyske bondeøkonomi en udadvendt dimension, der har påvirket regionens mentalitet og identitet.

BØRNENE FRA SØNDER HOLMGÅRD - STATUS

63 år gammel døde Niels Lauritz Buch den 16. november 1872 på Sønder Holmgård. Da havde sønnerne for længst overtaget familiens handelstraditioner, og med en enkelt undtagelse havde døtrene giftet sig. Som voksne kom de også til at leve i bondesamfundets øvre lag. Hverken Niels eller Jens Stokholm Buch giftede sig, men blev hver især kendte handelsfolk, primært indenfor hestehandelen: Niels på proprietærgården Lyngholm i Thy, og Jens Stokholm i Sønder Holmgård. Såvel som menneske som handelsmand var Jens Stokholm Buch højt respekteret på grund af sin redelighed. Han blev sognerådsformand, hesteavlsereningsformand, skuedommer og bestyrelsesmedlem i Ringkjøbing Sparekasse. I modsætning til andre af de »store« handelsfolk, så spiste Jens Stokholm Buch altid sammen med sine folk, når han var hjemme. Så kunne de få sidste nyt om handelen. Da han havde solgt fødegården, flyttede han hen til en af sine gamle forkarle, Søren Jensen i Refstrup, hvor han til sin død nærmest betragtedes som bedstefar i gården.

Søsteren Birgitte Buch giftede sig i 1867 med Ernst P. F. Chr. Bruhn fra Rybjerg, som han overtog efter faderen. Forinden boede de nogle år på Dalagergård i Borris. Inden sit giftemål havde Birgitte en tid ophold

I 1895 døde hestehandler Niels Buch på Vestervig Overgård i Thy, hvor han besøgte sin nære ven og kompagnon Poul Stokholm. De to begravdes i samme gravsted på den gamle Skt. Thøgers kirkegård i Vestervig. Desværre kasseredes den kulturhistorisk værdifulde gravsten, inden den registreredes som bevaringsværdig. (Foto: forf.).

hos søsteren på Damsgård, hvor hun hjalp til med den store husholdning.

Maren Buch giftede sig, som nævnt ovenfor, med Jørgen Breinholt, en søn af studehandleren Christen Breinholt til Damsgård på Mors og Mette Strandbygaard. Maren havde lært Jørgen at kende, mens hun var i huset på Sønder Vinkel hos fasteren Ingeborg.

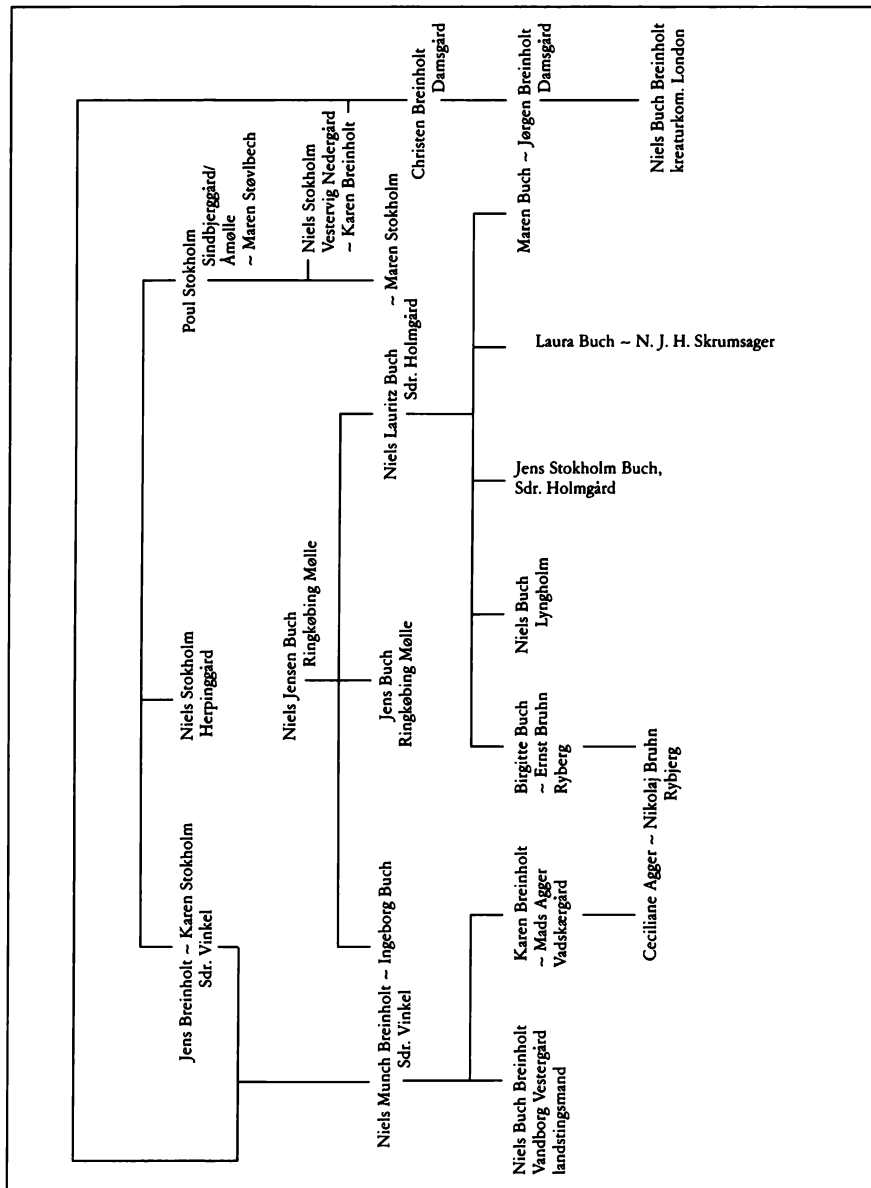
Den yngste – Laura Nielsine Marie Buch – blev i 1899 gift med den kendte sønderjyske politiker, Jørgen N. H. Skrumsager i dennes andet ægteskab. I den forbindelse

*Maren Buch, en datter fra Sønder Holmgård, var en tid i huset på Sønder Vinkel hos sin faster og onkel, og lærte her Jørgen Christian Breinholt at kende. De blev gift og overtog senere hans fødegård, Damsgård på Mors.
(Foto: Ringkjøbing Museum).*

vil en overlevering vide, at Niels Lauritz Buch omkring 1850 mødtes med Niels H. Jørgensen (far til J. N. H. Skrumsager) i Tarm Mølle. Under et kortspil kom de til at tale om svogerskab, og Jørgensen der kun havde den ene søn ville gerne *»tage imod svogerskabet fra Holmegård, hvis de unge selv kan komme til rette derom»*. På det tidspunkt lå den kun 1årige Laura Buch endnu i vuggen; et halvt århundrede senere blev der dog alligevel noget ud af svogerskabet. Skrumsager skrev, at ægteskabet med Laura Buch blev *»under de grå hår mit livs største lykkelige»*.⁽¹⁷⁾

(Tak til museumsinspektør Jens Aarup Jensen, Ringkjøbing Museum, for at have givet adgang til nyligt indkomne papirer og fotos med forbindelse til familierne på Sønder Holmgård og Rybjerg).

Oversigtskema, der understreger Niels Lauritz Buchs tilknytning til Breinholt- og Stokholmslægtene. Adskilligt flere slægtsrelationer kunne placeres i skemaet, der imidlertid i så fald ville blive uoverskuelig.

NOTER:

- 1: Niels Lauritz Buchs notesbog er, hvor andet ikke anføres, kilde til artiklens oplysninger.
- 2: Frølund L. C. T., »Stamtavle over Slægterne Mølgaard og Buch«, Holstebro 1875, upag.
- 3: LAN, Ringkøbing købstad, folketællinger, 1801.
- 4: LAN, Ringkøbing købstad, kirkebøger.
- 5: LAN, B.81-SP.14, Bølling-Nørre Horne herreder, skøde- og panteprotokol 1833-38.
- 6: »Hvad Mor har fortalt«, utrykte erindringer ved Maren Buch, en datter af Jens Buch i Ringkøbing Mølle, privat eje.
- 7: LAN, Gudum sogn, kirkebøger.
- 8: Groshennig M., »Slægten Breinholt«, 1907. Oplysninger herfra bruges adskillige steder som baggrund i artikelen.
- 9: Jepsen Mikkel Chr., utrykte erindringer, privat eje.
- 10: Graversen H., »Det aandelige Liv i Lem Sogn«, Skjern 1943, s.44-45.
- 11: LAN, B.80-130, Ringkøbing byfoged, skifteprotokol 1819-37.
- 12: LAN, Sønder Lem sogn, folketællinger, 1835.
- 13: LAN, C.538C 14+15, Sønder Lem sogn, kirkebøger, af- og tilgangslistere. (Folketællingerne viser imidlertid, at af- og tilgangslisterne ikke altid er dækkende).
- 14: Tak til Hans Greens oldebarn - Henry Green i Sø-mose i Sønder Lem - for at have fortalt overleveringer og udlånt fotomateriale.
- 15: Breinholt N. B., »En gammel Vestjydes Erindringer og Oplevelser«, upubliceret manuskript tilhørende Lemvig Museum. Lemvig og Holstebro Museum arbejder på at få disse erindringer publiceret i bogform.
- 16: Noe Jens (red.), »Velling Sogn ved Ringkøbing Fjord« bind 2, 1987, s.191.
- 17: Kristensen H. K., »Nørre Horne Herred«, 1975, s. 215-16.

Esben Graugaard
 Født 1952
 Museumsinspektør
 (samler stof til bog om vestjysk
 studehandels historie)
 Mølleparken 25
 7500 Holstebro

Vadesteder – broer – færgefart over åerne i Vestjylland

1. del

Af Ejner G. Pedersen

Tegninger af Kresten Rusbjerg

FORORD

Efter at Historisk Samfund for Ringkøbing Amt i 1986 havde udgivet min bog »Hærvej og Hedevej i Hardsyssel«, blev jeg opfordret til at fortsætte emnet ved også at skrive om de gamle broer, som jeg af pladshensyn ikke havde behandlet i bogen.

Dette arbejde er nu tilendebragt og er udarbejdet som en sammenhængende bog, men må desværre p.g.a. tidernes ugunst for udgivelse af lokalhistorisk litteratur indgå som to større artikler i Hardsyssels Årbøger 1994 og 1995.

Studiet af emnet har været yderst interessant, især når det lykkedes at hægte mennesker ind i begivenhedernes gang, men meget mere omfattende end forventet. Det gælder ikke alene den tekniske udvikling af overgangsstederne, men i lige så høj grad deres betydning som samlingssted for den lokale befolkning og de vejfarende, hvilket fik afgørende indflydelse på befolkningsstrukturen.

Den geografiske afgrænsning af emnet kan måske forekomme noget udflydende.

Principielt følger grænserne det gamle Bøvlings-Lundenæs amt, der i 1794 i alt væsentligt samledes som det nuværende Ringkøbing amt. Når der nævnes udenamts forhold, beror dette på sammenligninger og sammenhænge.

Tidsmæssigt er emnet vægtet mest i 17-1800-tallet, dels fordi disse perioder blev særlig betydningsfulde for samfundsudviklingen i Vestjylland og dels af den selvfølgelig grund, at kildemateriale i større omfang først dukker op fra denne tid.

Hele det nævnte område er søgt dækket ligeligt ind – hvilket dog er umuligt, da omfanget af foreliggende skriftlige kilder, spor og rester af vadesteder, broer og færgerier varierer stærkt fra egn til egn.

Også andre forhold spiller ind. Eksempelvis er Skjernå-broerne behandlet i adskillige andre udgivelser. Derfor har jeg forsøgt at beskrive de meget specielle forhold på stedet vedrørende bro- og færgerierne – og ophævelsen deraf.

Foruden de i litteraturlisten nævnte kilder er tillige anvendt som basislæsning for-

skellige geologiske og historiske håndbøger samt Hugo Matthiessen: Hærvejen og Alex Wittendorf: Alvej og Kongevej. Desuden skal endelig henvises til flere artikler, især om Harbøre og egnen deromkring, af Anders V. Langer.

DET VÅDE LAND

»En tidlig morgenstund i 1895, da Kræ Arnbjerg i Staby sogn svingede benene ud af sengen for at komme ned til Nissum fjord for at røgte garnene, sagde det plask, da han lidt rask plantede fødderne på gulvet. Vandet gik ham til anklerne, og med det samme var han klar over, at i dag var det ikke ham, der skulle gå ned til fjorden. Nej, fjorden var kommet op til ham, og var gået over hans dørtræ og ind i hans stue og skvulpede så sært mellem dragkisten og bordbenene, når han rørte sig. Han fik fat i træskostøvlerne, der stod ved sengen. Jo vist havde det stormet af nordvest; men selv om det stormede, og fjorden lavede oversvømmelser,

så havde han og konen dog hidtil kunnet sidde i egen stue med tørre fødder.

Kræ Arnbjerg fik døren lukket op. Han fik også fat på en båd og fik den hen til yderdøren, så hans kone og børn kunne gå om bord, og så ville han sejle dem til Store Arnbjerg, der lå i sikkerhed på sit bjerg, og var omskyllet af vand som en ø i oceanet. Han fik dem også i land på øen, men selv vendte han tilbage til huset, og ventede der, til vandet sank. Han havde jo båden tøjret ved døren og træskostøvlerne stående ved sengen.«⁽¹⁾

Således fik Kræ Arnbjerg en drastisk anskuelse i, hvad det vil sige at bo i den amfibialske randzone, skønt han næppe kendte det fine udtryk.

Som geografisk betegnelse bruges udtrykket den amfibialske randzone om det lave, flade land, der bag klitterne langs den jyske vestkyst strækker sig fra Limfjorden og sydpå til Blåvandshuk, kun afbrudt af bakkemassiverne ved Bovbjerg og Blåbjerg,

mod øst hovedsageligt afgrænset af bakkeøer. Området er karakteriseret ved store vandflader af fjorde og søer, brede åer, sumpe med rørskær og enge, der mange steder går over i frugtbart agerland.

Afhængig af vind og vandstand i havet var disse egne konstant undergivet Vesterhavets luner på grund af åbningerne ved Mindet (nu Thorsminde) i Bøvling klit og Nymindegab på Holmsland. Vedvarende vestenstorme – måske i forbindelse med tidevandspåvirkninger – kunne i løbet af få timer sætte hele området under vand.

Disse forhold influerede afgørende på de hydrologiske forhold i hele Vestjylland, eftersom alle vandløb i landsdelen har deres udløb, direkte eller indirekte, i havet. Det var derfor mere reglen end undtagelsen, at alle større ådale oversvømmedes fra bred til bred og gjorde landværts passage umulig i dage eller uger. Selv om Holstebro ligger ca. 25 km fra Storåens udløb, sattes hele det lavestliggende bykvarter gang på gang under vand med store skader og ofte ulykker til følge. I Skjern-Tarm-deltaet var forholdene endnu grellere, men her led byerne oftest ikke så stor overlast.

Efter flere forgæves tiltag på at komme kalamiteterne til livs anlagde Vandbygningsvæsenet i 1931 sluseværkerne i Thorsminde og ved en ny kanal i Hvide Sande til afløsning af Nymindegab. Dermed var problemerne imidlertid ikke endeligt løst. Under vedholdende vestenstorme måtte sluserne nødvendigvis lukkes, og da de to fjorde, Nissum fjord og Ringkøbing fjord, langt fra kunne rumme de tilstrømmende vandmasser fra åerne, sattes ådalene stadig under vand. Igen gik det værst ud over Holstebro. Men med anlæggelsen af vandkraftværket og etableringen af den dertil hørende ca. 5 km lange sø i 1942 skulle proble-

merne en gang for alle være løst – troede man. Ganske vist kunne sluserne stoppe for afstrømningen fra søen, når ådalen fra byen og til havet stod under vand, men man kunne ikke standse de tilstrømmende vandmasser i søen. Så man fik valget imellem at åbne sluserne og som tidligere lade de nedre bydele oversvømme eller risikere, at hele søen kom på en gang og tog vej-dæmningen med sig.

Man valgte naturligvis den første løsning. Især sidst på vinteren, når pludseligt indtræffende tøjvejrsatte ind efter voldsomt snefald.

At Vestjylland var den vådeste del af landet, er der bred enighed om. Det er derimod ikke muligt at beskrive vandbalanceforholdene i ældre tid nøjagtigt, da hydrologien er en ung videnskab, og systematiske undersøgelser af vandløbsafstrømningen er først foretaget siden 1917. Hvis man med alle tænkelige forhold anslår vandsænkningen på grund af udtørring af søer og sumpe, udretning og udvidelser af vandløb, dræning og grøftning af enge og marker til 1 m, ville alligevel alle lavtliggende områder i efterårs- og vintermånederne stå under vand og afhængig af jordbundsforholdene være mere eller mindre fugtige den øvrige del af året. De op til kilometerbrede vestjyske ådale ville på tilsvarende vis – i modsætning til de smalle, østjyske dale med den langt større faldhøjde – være oversvømmet fra bred til bred over længere perioder og under alle omstændigheder være fyldt med damme, sumpområder og »døde åløb«.⁽²⁾

Er de hydrologiske oplysninger om disse forhold således få og usikre, underbygger til gengæld de historiske efterretninger i rigt mål de formodede hydrologiske forhold og de besværligheder, de voldte samfærdselen. Ikke blot vandløb og moser krævede en el-

ler anden form for broanlæg, men enhver lavning i terrænet. En opgørelse i 1791 over amtets broer viser således, at der fra Ringkøbing til Holstebro over Bur var 51 større og mindre broer; fra Ringkøbing over Velling til Varde 28 og på den typiske »tørre« vandskelsvej fra Holstebro til amtsgrænsen ved Hagebro 13. Hertil kommer de privatejede broer over de største vandløb samt et ukendt antal på sognevejene, som amtet førte tilsyn med.⁽³⁾

Skønt de gamle, naturgroede veje klogeligt indrettede deres forløb i respektfuld afstand på foden af bakkedragene, til tider endog i hårnålesving op over de højeste bakkemassiver, kunne de dog i deres forløb ikke undgå at krydse vandløbene med tilhørende sumpede eng- og mosedrag. Mest sårbar i den henseende var den lange nord-syd-orienterede vestjyske hærvej fra Vendsyssel, Thy, over Aggertangen og videre sydpå til rækken af vestjyske købstæder og ned i hertugdømmerne. Selv om den holdt sig til randen af bakkeøerne over lange strækninger, var den i særlig grad undergivet naturmagternes luner ved passagen af de vestjyske ådale nær åmundingerne. Af de vejfarende ansås den med god grund som den besværligste og farligste vej i landet. De måtte i deres rejseplaner i den vādeste – og største – del af året regne med en lang og besværlig omvej; fra Skærum (Vemb) over Holstebro; fra Skjernbroerne over Borris og flere andre steder.

Broer blev naturligvis til enhver tid bygget – eller forsøgt bygget, for datidens veje og broer var utrolig følsomme over for vejrliget. I arkivalierne vrimler det med afskrækkende beretninger om »impassable« broer eller broer, der stod »nøgne«, fordi deres vaser eller vejdæmninger »blev borttaget af stormfloden«; om ulykker med tab

af menneskeliv ved væltning i vadesteder; om præster, der i tøbrudstiden sidst på vinteren i måneder var afskåret fra deres annekskirker; om druknede kreaturer eller som ved Abildtrup i 1903, da en mægtig tordenskylle fik Vorgod å til at gå over sine bredder, og da der pludselig rejste sig en vældig flodbølge, kom høstakkene smukt sejlene i rad og række, indtil de mødte en smule forhindring, hvor de væltede, men ikke lod sig bjærges.⁽⁴⁾

FÆRGER

Den enkleste måde at komme tørskoet over vand af begrænset dybde var at lade sig bære af jættestærke kraftkarle – som det stadig er tilfældet i bestemte dele af verden. Om fremgangsmåden har fundet sted i offentlig regi herhjemme, foreligger der intet skriftligt belæg for, men at færgemændenes helgen, Sct. Christophorus eller Kristoffer, d.v.s. »den, der bærer Kristus«, var velkendt i tidlig middelalder, kan tale for det.

Over de vanskeligst passable overgangssteder opstod der i tiden en form for færgefart. De fleste færger var pramme, der stage-des frem. Andre kunne ved hjælp af et spilværk hales frem og tilbage. Således over Skjern å ved Silstrup i Skarrild sogn. Alligevel var overfarten farlig, når strømmen var stærk i forbindelse med højvande. Et år druknede fire karle fra Clasonsborg, fordi tovet brast.⁽⁵⁾ Tilsvarende færgier fandtes andre steder, bl.a. i Borriskrog, men her var bådene så store, at de foruden de fleste rejsende, fodgængere, kunne medtage vogne og stude.

Om disses konstruktioner foreligger ikke mange konkrete beskrivelser, da de i reglen byggedes af lokale håndværkere, som ganske vist besad stor erfaring og udførte dygtigt håndværk, men som ikke på den tid kendte meget til teoretisk planlægning.

Mod Kolding

Det gjorde derimod amtsvejsinspektør Ejnar Frellesvig, Holstebro. Under sine studier på Polyteknisk Læreanstalt (nu Danmarks tekniske Højskole) fyldte han to store kollegie-hæfter med referater af professor Ludvig F. Holmbergs forelæsnings fra 1884 om sit speciale: bro-, havne- og bygninger af mindre færger. I disse meget værdifulde kilder til belysning af tidligere tiders brobygningskunst gennemgås stort set alle dengang almindelige former for bro- og færgebyggeri.

Om færger hedder det bl. a.: »Skal der derimod bringes tungere genstande som heste og vogne over vandet, bygges færgerne som pramme: flade ved enderne og uden dæk, så heste og vogne kan føres fra anlægsbroen. Prammen lægger til med stævnen, og er den ikke stor, kan den føres over ved stagning, men hyppigst sker overfarten ved et på bunden lagt tov, der føres op over den ene rand af prammen og føres gennem hulklamper på denne rand. Mændene i prammen tager da fat med hænderne i tovet og haler båden over vandet. Tovet må have en passende længde, ikke alt for stor. Det må ikke være stramt eller spærre sejlsadsen på vandet, og det må kunne gives forskellig længde efter vandstandens højde; derfor vil man måske anbringe et spil ved tovtets ene ende.

Færgerierne betragtedes som så betydningsfulde, at nogle af dem opnåede kgl. privilegium med godkendelse af takster og måtte til gengæld erlægge en afgift til den kgl. kasse samt underkaste sig tilsynets godkendelse.

Det ældst kendte færgeprivilegium stammer fra 1687, da strandrider Peder Hansen, Holmsland, fik tilladelse til at drive færgefart over Vonå i hans og hans kones levetid. Når åens vand var så lavt, at der kunne kø-

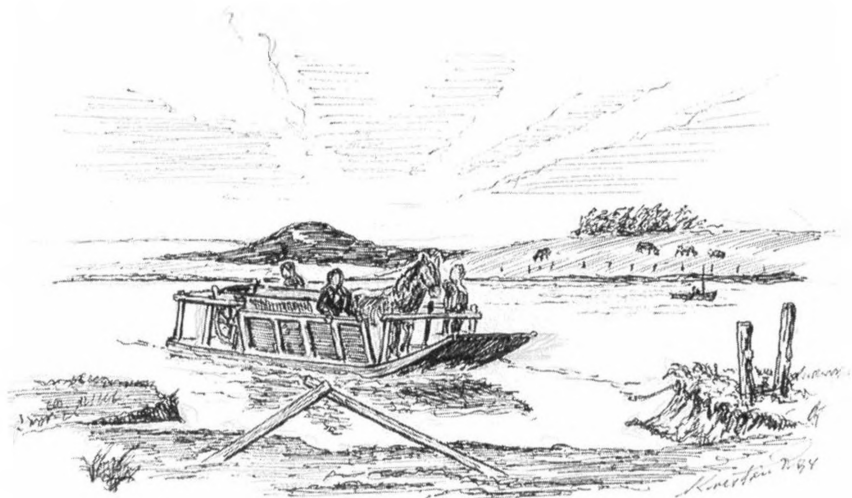
res gennem det, forpligtede han sig til at holde en tilbørlig afmærket kørevej i stand i vadestedet, »godt forsynet med pæle og stage, så de rejsende, det være sig kørende eller ridende, ikke forvilder sig ud i dybt vand«. Færgefarten og vadestedet var i brug til 1860, da der blev bygget en stor bro over Vonå.⁽⁷⁾

De vigtigste og privilegerede færgerier var i daglig drift; således ved Nymindegab-Holmsland; ved Borriskrog, hvor ejeren af Lundenæs, senere Skjernbrogård, ejede privilegiet; over Aggerkanalen i årene fra sidst i 1830-erne til omkr. 1860, da den eksisterede, og naturligvis over dens afløser ved Thyborøn. Ligeledes over Noret, den lange fjordarm, der strakte sig fra Limfjorden sydpå gennem Harboøre mod Ferring sø.

En enkelt kilde nævner færgefart over Storåen mellem Skærum og Vemb. Efter som ejerne af Nr. Vosborg vogtede nidkært over deres broprivilegium, har der sandsynligvis kun været tale om lejlighedsvis sejlads, når broen var sat ud af drift ved oversvømmelser eller sammenbrud. En anden færge, der sikrede passage over Storåen, lå ved Uhregård i Mejdal, hvorfra den sejlede til Kjærsgård i Mejrup, og de rejsende havde dermed undgået alle vådområder ved Holstebro.

Af andre betydende overgange skal også nævnes færgefarten over Rind å ved Arnborg, hvor der endnu mange år efter færgeriets ophør lå et lille hus med navnet »æ Færrehuus«. Foruden ved Borriskrog lå der ved Skjernå et betydeligt færgeri i Sdr. Felding.

Endnu op i tiden, da Vestjylland må formodes at have slået broer over de største vandløb, og hele privilegiesystemet sang på sidste vers, foretrak amtet etablering af færgerier over temperamentsfulde åer. Da sog-

neforstanderskabet i 1842 søgte om tilskud til en bro over Vorgod å ved Nr. Vium kirke, afslog amtet dets ønske ud fra de sørgelige belæringer, åen i tidens løb havde givet. I stedet fik de en båd og en færgemand; broen fik de først 40 år senere, i 1882, da der første gang blev slået bro det pågældende sted.⁽⁸⁾

For de allerfleste færgemænd har færgeriet næppe kunnet afkaste en større fortjeneste, end at det må betragtes som en bibeskæftigelse, der gav et kærkomment konstant tilskud til et mindre ikke særlig givtigt landbrug.

Anderledes forholdt det sig ved et større færgeri som ved Borriskrog. Det ældst kendte dokument derom stammer fra 1683, da det hedder: »Borris Kraag ved bem. Gaard ligger en Aae kaldis Skjern Aae, huor et Fergested er, som Jonas Copmand bromand ved Skjern Broe hafur i Fæste af Lundenis Slots Proprietairer, samme Færgested hafuer forskrefne Chresten Søfrensen og

Eskild Nielsen leyet af bem. Jonas Copmand for aarlig Afgift 3 Rd«. ⁽⁹⁾

Brofæstet af Skjernbro og færgeriet ved Borris har altså oprindeligt hørt sammen, sikkert for ikke at konkurrere med hinanden. Når Jonas Copmand desuden bestred driften af den i areal store gård, har han vel erkendt, at færgeriet, der reelt holdt døgnåbent, har været for tidskrævende. Med udlejningen var det første skridt til adskillelse mellem landbruget og færgeriet foretaget. Ved folketællingen 1801 havde adskillelsen fundet sted, idet der på stedet nævnes et færgeløst med en færgemand.

Af en fæstekontrakt 1825, da færgeriet var et selvstændigt fæste, fremgår, at færgeriet må have afkastet betydelige indtægter, da ejeren bl. a. sikrede sig halvdelen af indtægterne ved overførslen af stude- og hestedrifter på vej til markeder. Når der tilbage skulle være til et levebrød for en færgemand med familie, må indtægterne have været betydelige, for et færgeløst synes at

have været eftertragtet. (Se afsnittet: »Bro- og færgeprivilegierne ved Skjern å«).

AD KØREVEJE MED VOGNBUNDEN I VAND

Glæden ved måske at spare de forhadte bropenge og samtidig undgå de besværligheder, som landevejstrafikken generelt var forbundet med, gjorde, at man helt op i vort eget århundrede benyttede menneskets urgamle måde at passere overskueligt vand: man fandt en åbning, hvor det tilsyneladende umulige var muligt. Ethvert vandløb eller vandflade i en fjord måtte gemme en fast sandrevle, der kunne anvendes som kørevej.

I dybt vand gik den normalt ikke vinkelret på åløbet, men skråt, måske et stykke på langs, mellem to åbugtninger, hvor sandet lejrede sig efter strømforholdene. Gennem Storåen i Holstebro var en sådan kørevej i brug til op i 1830-erne. Som skitsen viser gik den skråt i strømrretningen mellem tre holme til fast land midt i byen.

Ligeledes var der fra ældgammel tid vadedest og kørevej gennem Kilen ved

Struer, hvor nu vej- og jernbanedæmningen ligger. Men overgangsstedet var farligt. Vind og strøm ændrede jævnligt bundforholdene, så »mange mistede hest, vogn og gods«.

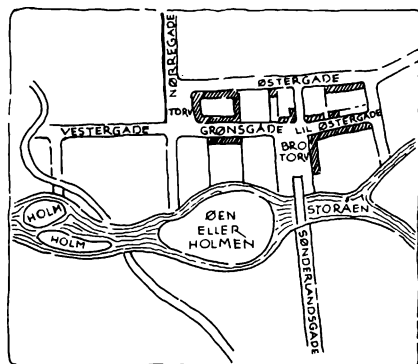
Foranlediget deraf – og sikkert også den tiltagende eksport af stude fra Thy til »æ Sønden« – påbød Frederik den Anden i 1589 lensmand Ludvig Munk til Quistrup at bygge en bro eller indsætte en færgepram i »thett Wadstedt Som kaldis Struen«.

Ordren blev dog først udført ca. 11 år senere, da en solid bro af egetræ og med rækværk opførtes. Hvor stor betydning man har tillagt den, fremgår af, at bønderne i Thy og i Ginding herred fik pålagt at erlægge brokorn til dens vedligeholdelse.

Desværre fik Ludvig Munks bro kun en levetid på godt 50 år, idet den omkring 1640 »blev borttaget af isen«. Fremover besørgetes overfarten af en primitiv færgepram, til den nuværende dæmning anlagdes i 1856.⁽¹⁰⁾

Mellem Skjernbroerne og Borriskrog fandtes en tilsvarende drive- og kørevej. Den omtales kun sjældent, eftersom den

var illegal. Et sikkert bevis for dens eksistens er, at til broprivilegierne ved Skjern hørte ret til at opkræve brotold af alle, uanset måden, hvorpå de havde passeret åen sydfra, samt stedet.

Tilsvarende køreveje gennem vandet var almindelige ved flere åer. Stedkendte, der kendte de faste grus- og sandrevler i den sydlige del af Ringkøbing fjord, kunne i magsvej glemme alt om brotold og besværligheder ved passagen af Skjernbroerne, idet de i ebбетiden kunne køre fra Lønborg uden om Skjernåens udmunding til Stauning. Denne meget benyttede vej var dog ikke den eneste i fjorden, men den mest kendte.

I Nissum fjord kendes ligeledes vandveje. Mens Severin Weiersøe i 1831 var huslærer i Øgelstrup, Råsted sogn, gav han i sin dagbog en meget virkelighedsstro skildring af en køretur gennem fjorden til havet efter fisk: »Vesterboerne er dog lykkelige fremfor østerboerne med fisk, der kommer fra havet. Nu haver vi her til gården fået to store læs. Forleden dag var jeg med Jepsen (gård-ejeren) ved havet; jeg havde hørt så meget sige deraf, og derfor ville jeg gerne se det. Henad kl. 4 kørte vi ad Gjording op gen-

nem Nissum fjord. Vi havde over en fjerdingvej at køre i vand, der nåede bunden af vognen. Spiret af Nissum kirke skulle vi se efter for ikke at komme ud i det dybe af fjorden; det var et kedeligt stykke at køre; om aftenen kørte vi også udenom, men da var der sådan regn og mørke, at dersom der ikke havde kommet store lysglimt og oplyst vejen således, at vi kunne se, hvor vi var, havde vi aldrig kommet hjem. Klokken var tre, da vi var her med fiskene - ene torsk, hvilling og skader - så mange vi kunne stille på vognen.«⁽¹¹⁾

Vestjylland stod nok i de fleste fremmedes bevidsthed som hedens brune land med tørre, sandede jorder. Af vejfarende derimod, hvis ærinder nødte dem til at krydse de vestjyske åer i deres brede engdrag, tillige som den vådeste og dermed farligste del af Jylland.

VAND SKILLER - VAD OG BRO FORBINDER

Under alle omstændigheder dannede selv små vandløb i ældre tid alvorlige barrierer for samfærdselen og dermed for samfundsudviklingen. De var derfor naturlige grænser, og deres forløb blev bestemmende for den administrative inddeling af landet. Selv bække og mindre åløb har op i nutiden bevaret deres betydning som sogne-, herreds- og amtsgrænser, og sysselinddelingen i Jylland, som regnes for den ældste inddeling overhovedet, fulgte foruden grænsen til åbent farvand, nøje større vandløb og tyndt befolkede områder som heder og skove. Hardsyssel strakte sig således fra Vesterhavet, Limfjorden og Lund bæk eller å mod nord, Karup å og Alheden mod øst og til Skjern å i syd. Lund å, det tidligere syssel- og amtsskel mod Salling, forvoldte tidligere samfærdselen de allerstørste bryderier, men

er nu ved intensiv afvanding decimeret til en almindelig grøft. Til minde om dens stolte fortid dog benævnt som »æ amts-grow«.

Når vandløbene således dannede skel, blev til gengæld overgangsstederne, først vadestederne, senere broerne, særlig attraktive for folk fra begge sider, og fra dem tog de rejsende altid »landkending«. Her fik vore ældste retslige jurisdiktioner, sysler og herreder, deres tingsted. Således Hardsyssel i Holstebro og Vardesyssel i Varde. Herredstingene holdtes i ældste tid i reglen i tilknytning til herredsfogedens bopæl, men i takt med embedets stadig flere beføjelser fik det i tidens løb sit hjemsted i regionens mest centralt beliggende købstad.

I hverdagen tjente broerne som permanente mødesteder for folk. For børn og unge en yndet lege-, tumle- og badeplads; for bønderne som skiftested for heste, når de udførte ægtkørsel for herskabet, og til langt op i tiden forblev broen at være det faste mødested i lighed med markedspladserne for indgåelse af aftaler såvel private som officielle, f.eks. syn af udstationerede rytter- og dragonheste. Det var således tilfældet ved Skjern bro, broerne i Ringkøbing, Holstebro, Snejbjerg og Lemvig.⁽¹²⁾ Ja, Skjernbro tjente sågar som valgsted til folketingsvalget, skrev A. Clausager i Skjernårbogen 1961. Hans bedstefar fortalte, at han som ung oplevede fra et af de store lindetræer, at hans far valgtes (kåredes) til folketingsmand i 1850-erne.

For bebyggelsesstrukturen fik overgangsstederne en afgørende betydning. Her nødtes færdselen til at stoppe op, her var et naturligt raste- og overnatningssted, så dannelsen af et bysamfund omkring torv, kro og kirke var naturligt. Om stedet udviklede sig til en bydannelse, en landsby eller forblev

en bondegård, afhæng af mange faktorer, men det er typisk for alle de vestjyske købstæder inde i landet, at de alle er opstået omkring et vadested. Derved har de fået det karaktertræk, at et bundt landeveje fra hver side samles i dem som eger i et hjulnav. Randers er jo bekendt for sine 13 landeveje. Så mange kan ingen af de vestjyske brobyer opvise, men dog et betragteligt antal. Det gælder Holstebro, Skjern, Varde, Gredstedbro, Foldingbro, Ribe og Tønder. De tre af dem tilkendegiver endog årsagen til deres herkomst i bynavnet.

Foldingbro og Gredstedbro havde deres storhedstid som toldstationer ved indgangen til hertugdømmerne. Deres navne og for den sags skyld også deres skæbne blev uløseligt knyttet til eksporten af stude, Vestjyllands ældste og gennem århundreder vigtigste eksportvare.

Det er bemærkelsesværdigt, at næsten alle de vestjyske købstæder har fundet deres beliggenhed tæt ved åmundingerne, skønt langt lettere overgangssteder fandtes ikke særlig langt oppe ad strømmen. Det hænger sikkert sammen med, at de først og fremmest anlagdes som havnebyer, efter som den søværts trafik på denne tid reelt var enerådende bortset fra lokal person- og varetransport. Dette udelukkede ikke, at overfartsstederne holdtes intakte; allerede i slutningen af middelalderen blev de første broer slået over disse, sandsynligvis de vanskeligst passable i landet, for landevejene måtte nødvendigvis skaffes i forbindelse med havnebyerne.

For kongemagten var det af afgørende betydning at kunne beherske såvel overgangsstederne som adgangen til havet. Derfor blev som vogter af adgangen til Hardsyssel middelalderborgen Lundenæs anlagt ved brohovedet ved Skjern, hvorfra der var

let adgang til havet ad den sejlbare å gennem Nymindegab. På samme vis sikredes indsejlingerne og overfartssteder ved Tønder å, Ribe å, Varde å og med det ældste Nr. Vosborg ved åmundingen adgang til Storåen, hvortil kommer ifølge overleveringen og stednavnet Slotsbanken et borganlæg i Holstebro til sikring af by og bro.

VADESTEDET

Allerede oldtidsmennesket har erfaret, at tilsyneladende ufarbare ådale skjulte sand- og grusrevler, der førte til et sted i vandløbet med relativt lav vandstand. Om bunden i dette har været stenet og fast, har sikkert haft mindre betydning, hvis blot passagen til det har været gunstig. I så fald har det været overkommeligt at forstærke og til stadighed vedligeholde bunden med sten, grus eller egeplanker, så de vejfarende kunne befærde vandet i nogenlunde sikkerhed.

Vejene til dem på de ikke synlige revler var vaser, der blev befæstet med risknipper, planke- eller anden brobelægning; senere blev de ved opfyldning hævet til deciderede vejdæmninger.

Selve vadestedet var i fortidens uberørte vandløb nøje knyttet til dets sving, dets mæandre. I svingene presser det strømmende vand mod løbets ydersider og eroderer såvel der som i bunden, hvorved vandstanden bliver højere der end i den modsatte side, hvor der finder en aflejring af sand og dynd sted. Jo skarpere svingene er, des mere udtalte bliver forholdene. Ydersiderne i åer med betydelig vandføring og strømhastighed kan opnå anselige dybder og benævnes da i Jylland som »høller«, nogle havde endda ord for at være »bundløse«.

Noget overraskende kan det virke på de fleste, at mange vadesteder i tidens løb har skiftet beliggenhed, idet de har bevæget sig

i strømretningen. Dette hænger sammen med, at åslyngningerne på grund af stadig erosion i ydersiderne arbejder sig med strømmen, ja, måske endda til sidst skifter leje ved at bane sig vej gennem engen fra sving til sving. Der efterlades da et stykke »dødå« i form af en lille sø eller en sump. Vadestederne har under sådanne omstændigheder været nødt til at følge efter.⁽¹³⁾

Oldtidsvejene med de tilhørende vadesteder findes der ikke mange umiddelbart synlige spor af i dag. Men selvfølgelig har de eksisteret, og at de tidligere har vundet hævd på deres forløb fremgår af lovgivningen om dem.

Første gang vigtigheden af let passage over vandløb omtales i vor historie, er i Frodelovene, givet af sagnkongen Frode Fredegod. Meddelelsen er Saxo (ca. 1170):

»... hvem der skulle over en å, stod det frit for at tage den nærmeste hest ved vadestedet; men han skulle stige af, når hestens forben stod på land, men bagbenene endnu var i vandet. Slig hjælp og lån ville kongen nemlig ej give navn af lovbrud, men af ven-tjeneste. Derimod påbød han, at hvis nogen efter at være kommet over åen ydermere lagde beslag på hesten, da gjaldt det hans liv.«⁽¹⁴⁾

Med landskabslovene fra 1000-tallet og Jyske Lov fra 1241 er vi på historisk grund. De giver nøje bestemmelser om både veje og broer ud fra den betydning, den unge kongemagt har tillagt et allerede eksisterende trafiksystem både for det hjemlige samfundsliv og for forbindelsen til det syd for liggende europæiske kontinent.

Den længste og bedst beskrevne af oldtidens færdselsårer er dog oldtidsvejen fra Dybås udmunding i Vesterhavet s.f. Bovbjerg gennem Ramme, Rom, Fabjerg, fra Kjærgårds mølle over Store Døes og Sme-

devad ved Holstebro og derfra østpå over Hagebro til Viborg. På dens ca. 65 km lange strækning i Ringkøbing amt har den været flankeret af ca. 2000 gravhøje, og ved dem har ligget omkring 550 bygder eller bopladser. Oldtidsvejen, undertiden kaldet Ravvejen på grund af de mange rige gravfund, der er gjort ved den, især af rav og bronze, har været en typisk vandskelsvej, idet den nøje fulgte sidste istids hovedopholdslinie, men har bugtet sig ud og ind for at undgå lavninger. Bemærkelsesværdigt er det, at højrækken synes at rette kursen ind fra det ene vadested til det næste.⁽¹⁵⁾

Denne gamle naturgroede vej er for så vidt stadig i brug, idet store strækninger er nutidens bi- og landevejes linieføringer er identiske med dens. Ligeledes er overfartsstederne beliggende omtrent samme sted som i oldtiden, men vadestederne er naturligvis for længst sløjfet eller i heldigste fald blot markeret ved en grøft eller en bæks underføring via et cementrør. Over de større vandløb, derimod, er opført tidssvarende broer.

Siden eksistensen af denne nordvestjyske oldtidsvej blev konstateret af arkæologen Sophus Müller omkring århundredskiftet, er talrige større og mindre strækninger af oldtidsveje kommet for dagens lys. Derimod har selve vadestederne, forstået som stensatte køreveje eventuelt forsynet med trædesten eller en spang til fodgængerne, været underkastet en så hårdhændet behandling ved uddybning, udretning eller ligefrem kanalisering af vandløbene, at de næsten alle er udslettet. Men mange af dem har været i brug, så længe hestekøretøjer var det almindeligste befordringsmiddel ved arbejdskørsel.

Hvor længe disse vore naturlige og oprindelige overfartssteder har bevaret de-

res betydning, understreges yderligere af, at endnu på generalstabens kort fra 1870 er de vigtigste vadesteder afsat, vel nok af hensyn til den offentlige kommunikation, hvis præcision i det endnu udprægede hedeland var betinget af, at de ridende bude kendte de hurtigste og letteste veje og overgangssteder.

De få bevarede vadesteder i Vestjylland gik først ud af deres oprindelige brug, da frihøjden i personbilerne efter den sidste verdenskrig blev så lav, at passagen af et vad blev en risikabel affære. De få endnu intakte vadesteder har haft den lykke, at de har tilhørt en gammel vej, som har mistet sin betydning, samt at vandløbet har haft så store naturmæssige værdier, at det har undgået udretning og uddybning.

Disse omstændigheder har været til stede i Nr. Felding, hvor Stenvad gennem Gryde å eller bæk i dets fredede område vest for Ølgryde stadig er bevaret og benyttes til traktorkørsel og af folk til hest. Vadestedet har indgået i en oldtidsvej fra Holstebro, der flankeret af en halv snes gravhøje på Horshøj, hede satte gennem vadet for mellem de 7 Stenvadhøje i Ølgryde statsplantage at fortsætte over Røjkjær til Vind, hvor flere andre gamle veje mødtes.

I 1990 ryddede Statsskovvæsenet vadets tilkørsel mellem Stenvadhøjene ved at fjerne beplantningerne såvel på selve høje som uden om dem, hvorved flere oldtidshjulspor blev synlige.

Ud fra en nutidsbetragtning må man ikke umiddelbart drage den slutning, at vadestederne virkede afskrækkende på folk og fæ. Det modsatte var snarere tilfældet. Når heste og kreaturer først var vænnet til vandet, tog de turen gennem vadet med stor fornøjelse. Lokalhistorikeren Konrad Understrup beretter i sin bog om Ørre

sogn, hvilket med sine 5 åer og endnu flere bække regnedes for måske landsdelens vadede sogn, hvorledes både heste og køer selv ved højvande med glæde svømmede rundt i åerne uanset vanddybden, og når køerne efter høstens afslutning blev sluppet fri, kunne de bringe hyrdedrengene til fortvivlelsens rand ved at sætte over åen.

Af sognets mange vadesteder lå de tre største i Storåen ved Ørrevad, Sandgård og Ørre kirke. Engang omkring midten af forrige århundrede, da der skulle være gilde i Sandgård, var oversvømmelserne så store, at det ikke var muligt at komme over åen for at indbyde naboerne på den modsatte side af den. Lars Sandgård spurgte da sin 10-årige søn Mads, om han ikke kunne ride på den sorte stud gennem vandet og forrette ærindet. Studen sprang med stor fornøjelse i vandet, men Mads faldt af og var nær druknet.⁽¹⁶⁾

Selvfølgelig »skulle man ikke skifte heste i vadestedet«, men var tilkørslerne og bundforholdene i orden, kunne de vejfarende acceptere ikke ubetydelige vanddybder, det gjaldt både de kørende og de ridende. De mest hårdføre var dog de 3-4 år gamle eksportstude. Ved flere af åerne nævnes særlige studevad, vel sagtens blot steder med fast bund, hvortil de store og talrige studedrifter blev henvist, for at de ikke skulle ødelægge stenbefæstningen i det officielle vadested.

Fodgængerne, som udgjorde hovedparten af de rejsende, måtte håbe på, at der i de mindre vandløb var udlagt en række flade trædesten, så de med lidt held og lavvande kunne komme tørskoet over. Over de lidt større vandløb fandtes måske en spang, som i sin simpleste form var en træstamme tilhugget på den øverste side og med en enkelt lægte som rækværk, men over de større vandløb som over Skjernå ved Ahlergårde kunne der være tale om en hævet, udbygget

gangbro med rækværk ved begge sider og ofte solidt forankret med jernkæder ved åbreddeerne.

Ved oversvømmelser eller blot det, at vandet var grumset, kunne det være vanskeligt at bestemme kørevejens nøjagtige beliggenhed i vandet, hvad der kunne få - og fik - katastrofale følger. For at komme denne misere til livs bestemte et kongeligt reskript i 1698, at vadestederne skulle forsynes med høje stolper, koste eller pæle på begge sider. Disse bestemmelser blev ikke gennemført nær alle steder, men mindet derom lever stadig i stednavne som Stolpevad og Stokvad.

I ret stillestående vand kunne vandet være meget vanskeligt at befærde i frostvejr, så længe isen ikke var af en sådan tykkelse, at den kunne bære et køretøj. Under sådanne forhold skulle vandet ises, i reglen ved, at den nydannede is ophuggedes. I det træfattige Vestjylland er næppe anvendt den fra andre egne kendte metode at tænde bål på isen.

Sådanne ulemper var især udtalte ved Noret i Harboøre. Endnu i 1816 var der ikke slået bro her, selv om hovedlandevejen fra Lemvig over Aggertangen og videre nordpå krydsede det. Var vandet ufarbart på grund af oversvømmelse, besørgedes overfarten af en færgemand.

Nævnte år må vinteren have sat tidligt ind med streng frost, for allerede den 25. november afholdt birkedommer Claudi en »haste-licitation« over isningen af Noret uden først i overensstemmelse med de givne forskrifter af forespørge amtmanden.

Ved licitationen blev færgemand Ole Peiter Dyrboe og Christian Jacobsen Noer meget belejligt mindstbydende med et tilbud på 165 rdl, for hvilket beløb de forpligtede sig til at holde overfarten forsvarlig iset hele vinteren med åbning så bred, at de kørende uden fare kunne passere stedet.

Selv om der var inflation i Danmark i 1816, var 165 rdl så mange penge, at birkedommeren fandt det urimeligt at pålægge Harboøre sogn alene at udrede beløbet,

hvorfor han pålagde Hygum og Hove at deltage i udgifterne. Dette nægtede de, og birkedommeren så sig da nødsaget til at »requirere militær execution for at tvinge de genstridige«.⁽¹⁷⁾

STEDNAVNE FORTÆLLER OM BEBYGGELSEN OG SAMFÆRDSELEN NAVNE AF VAD-TYPEN

Det mest omfattende sekundære kildemateriale om de vestjyske vadesteder udgøres af landsdelens mangfoldighed af stednavne med relation til passage af vandløb eller sumpede trafikhæmmende områder. I værket Danmarks Stednavne er der i det gamle Ringkøbing amt registreret ca. 50 navne med endelsen -vad, knap 20 med -bro og en halv snes stykker med -vejle. Hertil kommer et ukendt antal med de nævnte endelser som forled.

Af markbøger, skøder, vejsynsrapporter og ældre kortmateriale fremgår imidlertid, at der i ældre tid har været langt flere vadesteder, end det gængse kildemateriale umiddelbart antyder, men at deres antal – ikke uventet – er blevet decimeret eller helt udslettet i takt med den almindelige afvandsningsproces og nivellering af vejnettet. Deres eksistens bevidnes således kun af stednavnene.

At der findes et så forholdsvis stort antal stednavne af denne kategori i Vestjylland, har først og fremmest sin årsag i landsdelens hydrologiske forhold, men den almindeligste bebyggelsesstruktur, hvor jordbrugene, især på de magre jorder, tidligere blev lagt centralt ved vadestederne, og som således kom til at indgå i den almindelige rækkebebyggelse på højedragene oven for ådalene, har også spillet en betydelig rolle. Engene omkring vandløbene dannede grundlag for et rimeligt stort kvæghold, hvis gødning var

bestemmende for agerdyrkingen. »Eng er agers moder«, hed det, og det er især som gårdnavne, -vad-navnene er bevaret. Dog forekommer i hele landet 9 -vad-navne som sognenavne, deraf er de tre beliggende i Vestjylland, nemlig Dybe, Egvad og Estvad.

Vadestedets alder understreges yderligere ved, at det ofte indgår i et sogneskel; Præstebjerg vad og Smedevad endog som trebundne sogneskel.

Et andet forhold, som fremhæver vadestedets rolle, er, at det synes at have haft større betydning end selve vandløbet, idet det undertiden giver navn til vandløbet foruden til bebyggelsen. I indberetningen til Ole Worm 1638 skriver således præsten i Kvong om to bække nord for byen »...kaldis Dybvad, begyndis Synden for Hallom udi Engene, den anden Norden fra Quong kaldis Tørrebrovad, som hauffuer sin Udspryng aff Lummerbackmose Norden fra Hallum.«.⁽¹⁸⁾

I samme retning taler, at i Ringkøbing amts fortegnelse over broer samt i vejsynsrapporterne omtales vandløbene normalt ikke ved navn, men kun broerne – det var jo dem, der umiddelbart voldte problemer. Klogeligt stedfæstede broerne på deres vejstrækning og kun sjældent i relation til deres vandløb, eftersom vandløbene skiftede navne efter de lokaliteter, de gennemløb. Eksempelvis hed Storåen på sit første løb Højris å, i Ørre Ansbjerg å, dernæst Hodsager å eller Holstebro å og på målebordsbladet fra 1844 på sit sidste løb før udløbet i Felsted kog Skærum å. Endnu længere tilbage i tiden omtales den blot med fællesnavnet »den store å«.

Den tidligere omtalte amtsgrænse mod Salling, Lund bæk, hed på sit første løb Krarup bæk efter en samling gårde, og først på sit sidste løb, før den dykkede ned i Karup eller Skive å, Lund bæk eller å.

Den gamle Holstebro-Skivevej over Skave og Sevel passerede dens farlige, sumpede dal ved Lundvad, indtil der i slutningen af 1700-tallet anlagdes bro med vej-dæmning. »Vadnavnet« var dog så indgroet i bevidstheden, at broen fik navnet Lundvadbro; nu dog Lundbro, der i nyere tid har givet navn til en større bebyggelse som forstad til Skive.

I en bebyggelsehistorisk oversigt angående vad-navnene skal også nævnes, at et meget stort antal af Danmarks ældste vandmøller blev anlagt ved vadedsteder, hvor et potentielt opland for mølledrift var til stede. Her var et naturligt fald på åen, og trafikforholdene for kunderne kunne ikke være bedre.

Inden for området er kun registreret to vad-navne med forstavelsen møl- eller mølle: et Møllevad i Hjerm herred, som ikke lader sig lokalisere nærmere, og Mølvad i Ørre sogn. Navnet kendes i 1512 som Møluadt og førte sognevejen over Tålund å (nu Røjen å). På dette sted har der dog næppe nogen sinde været en mølle, men vejen gennem vadet var møllevej til Ørre mølle, og vad-navnet viser således hen mod vejens mål.

Derimod er optegnet 30-40 navne med mølle som forled og altså et ikke vad-navn som efterled. Deraf kendes et betragteligt antal fra 1500-1600-tallet.

Desuden fik adskillige af vore middelalderlige kirker deres beliggenhed ved et vadedsted, hvor flere af dem kom til at indgå i større bebyggelser, afhængig af de lokale forhold, således Skjern, Torsted og Bur.⁽¹⁹⁾

Forleddet i vad-navnene henviser til stedets særlige karakteristika. Det kan være angående dets udseende og beskaffenhed, ofte udtrykt i et for nutiden vulgært sprogbrug. Som Dridevad i Flynder (dride = drit besudle med skarn), Skidenvad i Engbjerg

og Sørvad i Vinding (sør = snav dynd). Ligeledes hørte dybde- og bundforhold til de vigtigste oplysninger om vadet: Dragskovvad i Haderup, hvor »drag« kan have betydningen »mask, bærmøse«, men skal sikkert tolkes ud fra det jyske »drag« = sump, eng, mose). Almindelig er Dybvad, Langvad, Lervad, Rødvad (rødlig jordbund), Engvad, Ilvad (af ill = ilde, ond), Morre vad i Tvis (af mor = mosejord). Stabelvad i Skodborg herred kan forstås i betydningen »pæl, stolpe«, men almindeligvis betegner stabel i mark- og engravn det underlag af flint eller trækul, der lagdes under skelsten for at forhindre dem i at synke. Der kunne henvises til såvel herreds- som sogneskel, men man kunne også »stene og stable særjorder«. Stokvad i Tvis kan henvise til stok = planke, vadedsted befæstet med planker, men kan også som tidligere nævnt forstås som et vadedsted afmærket med stokke.

Også dyre- og plantenavne er almindelige: Bolsvad eller Bølsvad i Timring har som forled navneordet bøl = bolle = kastret tyr, stud. Umiddelbart gennemskueligt er Fævad, Hjordvad, Oddersvad, Ravnsvad (person- eller fuglenavn), Skodsvad (fuglenavn skade), Slodvad (slod = dyrespor) og plantenavne som Egvad, Rørvad, Tagvad og Tjagvad (navneordet tag(rør)).

Tvevad i Nøvling og Sædding samt Tylvad i Hanning henviser til, at vandløbet det pågældende sted deler sig i to. Isenvad, måske af »is« = bevæge sig hurtigt, et ånavn, der især kendes fra tysk, Eisbach, men også i Åvad i Sinding, Drosvad i Resen, der for længst har mistet sit vandløb, indeholder det jyske »at drøse« = drysse = bevæge sig langsomt, der måske stammer fra et vandløbsnavn. Kvindvad i Sinding angiver måske en vaskeplads ved vadet. Det var i brug endnu i 1915.

Vad og vade kan undertiden identificeres med låneordet vadde = havbund, der tølægges ved ebbe. Almindelig kendt er Vadehavet, men stednavne beslægtet med ordet forekommer i Sydvest- og Sønderjylland.

Navneordet vejle er en afledning til ordet vad. I en del nordjyske navne betegner ordet store, lavvandede grunde vandområder, som oprindeligt har været brede vige af Limfjorden, hvor der kunne rides og køres over, men i vestjysk er vejle = vad, vadested. Af denne type er registreret 6 i amtet, hvoraf de 3 som forled har navneordet ør = grus, gruset strandbred. De er alle navne på gårde eller huse. Når der er langt færre vejle-navne end vad-navne, kan dette hænge sammen med, at vejle har betegnet et mindre vadested, som altså har tiltrukket sig de mange bebyggelser. Derimod findes, overvejende af yngre data, op imod en halv snes gårde med forleddet vejle. Til de »ægte vejle-navne« hører Okslund Vejle i Hoven sogn, Præstekær Vejle ved Kærbæk i Sdr. Borris og Vejle gårde og huse i Skjern.

Det almindelige vestgermanske ord for vadested, gammeldansk Forth, engelsk Ford og tysk Furt, er sjældne i Danmark. Lidt syd for den gamle amtsgrænse i Egvad sogn er bevaret landbynavnet Foersum, der af forskerne anses for at høre til denne gruppe. Fonvad i Snejbjerg sogn har derimod som forled forn = gammel.

Et særligt vestjysk ord for vadested er »fæl, fælle, fal«. Det findes i Feldebæk i Nr. Omme sogn brugt om overgangen ved Sinkær gårdene. Sideformen »fælle« i Felde i Ryde sogn – altså endnu et eksempel på, at vadestedet gav navn til vandløbet. Ordet »felde« findes desuden anvendt om kørevejene i Ringkøbing fjord og i »Fel«-sted kog.

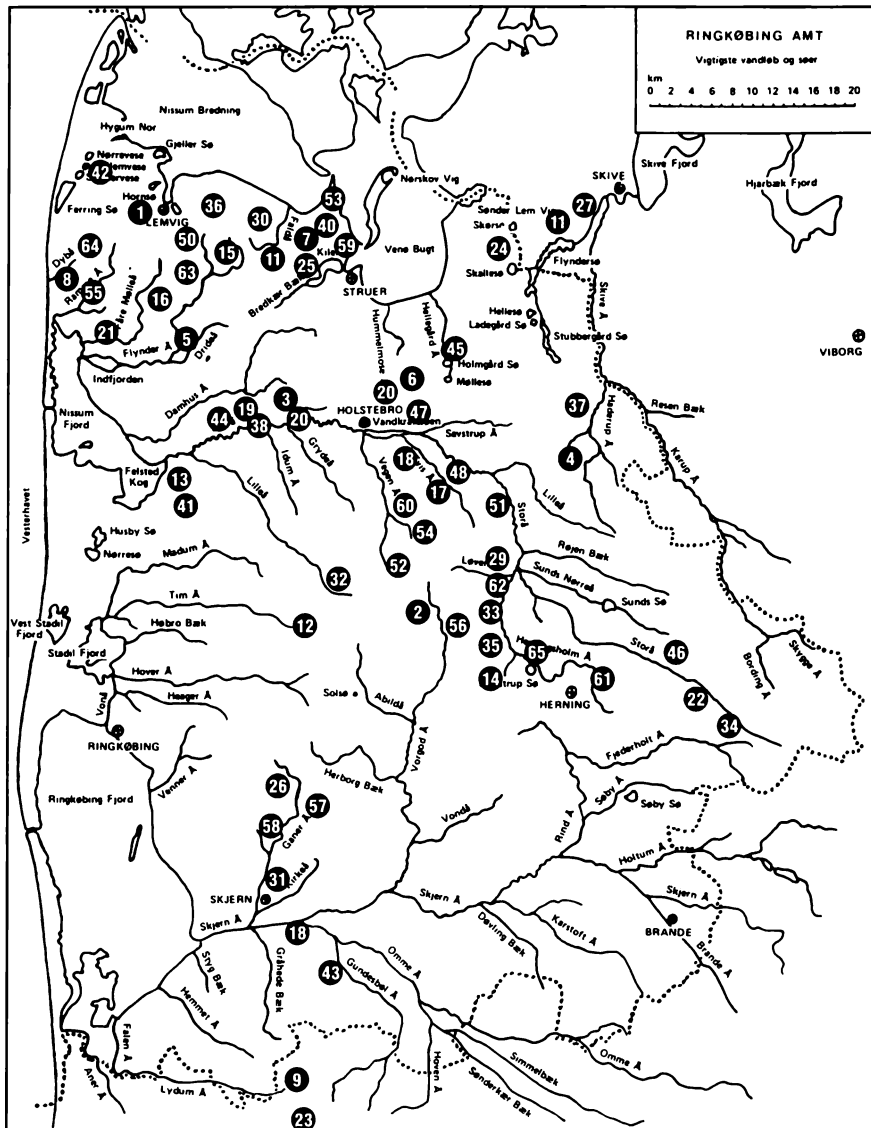
Endelig skal nævnes Sandfær i Vind sogn, hvis efterled er glda. »færia« = færgeoverfartssted og er dannet af verbet at fare. Sandfær ligger ved et vadested i Lilleå. I præsteindberetningen 1638 omtales Sandfær som »en gård, som kaldis Sandfær og for den suare sandlob (sandfygning), der er til af forne klitter«. Til samme type hører sognenavnet Ferring samt Fåre i Bøvling sogn.

STEDNAVNE MED ENDELSEN -VAD

1. Ballevad (og bro), Heldum sogn. Balle = »jævnt stigende forhøjning i terrænet«.
2. Bolsvad over et tilløb til Vorgod å i Timring sogn. I 1638 hed det Bølsvad (Bøl = (kastret) tyr, der er en sideform af det vestjyske navneord Bolle for tyr. I 1872 kaldtes vadet Pulsvad og i 1844 Riis Vaad efter Risgårde.
3. Dingelvad, Naur. Dingel måske = usikker.
4. Dragskovvad, Haderup. Forleddet kan have betydningen »mask, bærmø«, men skal sikkert tolkes ud fra jysk »drag« = sump, eng eller mose«.
5. Dride vad over Dride å, der løber sammen med Flynder å lidt øst for Flynder kirke. Antageligt af vandløbsnavnet »Dritia«, der er afledt af »drit« = »besudle med skarn«. I ældre jysk fandtes ordet i formen »dritte«.
6. Dronningsvad, Ryde, øst for Rydhavskov. Vistnok efter en gravhøj med navnet Dronghøj. 1841 afløstes vadet af en stenliste.
7. Drosvad, nu navn på en gård i Resen. 1614 Drøsvad. Sandsynligvis beslægtet med jysk »at drøse« = drysse og indeholder sandsynligvis et oprindeligt vandløbsnavn.

8. Dybe, sognenavn. 1420 Diubwad, 1486 Diubwad, 1595 Dyby, 1620 Dyb Aae, 1844 Nør- og Sønder Dybe. Af adjektivet »dyb«. Ordet er således eksempel på, at et vad kunne give navn til sogn, landsby, gårde og vandløb.
9. Egvad, sognenavn. 1325 Ekwath. Af trænavnet eg, der henviser til, at vadet var befæstet med egeplanker. Kirken er beliggende ved Gråhede bæk nær det sandsynlige vadesteds beliggenhed.
10. Engvad, Skodborg herred. 1503 Engern vadh. Af gl. Ængia, der er dativ pluralis af navneordet eng. Altså »vadet i engene«.
11. Estvad, sognenavn. Ca. 1325 Esdwath, 1688 Estvad. Sandsynligvis af et gl. ånavn »Est«, der henviser til den nært liggende Karup å.
12. Feldbæk, Brejning og Nr. Omme sogne. Af jysk »fæl, Felde« = vadested. Nu gårdnavn efter bækken.
13. Fold Mark Vad, Nr. Vosborg, Ulfborg. Kan henvise til en mark med indhegning, men eftersom der i 1783 lå en lille plankebro på stedet, er forledet en sideform til »felde«.
14. Fonvad, Snejbjerg. 1543 Forende og Fornwey. 1582 Fornvad. »Forn« = gammel. Fonvadgårdene ligger nær Skibbild Sønderbæk.
15. Fævad, Skodborg herred, 1503 Fæwadh. »Fæ« = kvæg.
16. Fåre, Bøvling sogn. 1574 Faar, 1561 Forre. Af gl. »far, fare« = overfartssted, vej, spor«, henviser til overgang over Fåre mølleå.
17. Hjordvad, Tvis. 1811 Hiordvads Hus, 1844 Jordvadhuset. Af »hjord« = dyreflok eller hyrde. Gården hedder nu Bakkegård, og ligger ved en overgang over Tvis å.
18. Hjortholm Vad, lokalitet i Skjernå-deltaet. 1494 Hiortholm. Dyrenavnet hjort.
19. Holvad, Bur. Af »hol« = hul, fordybninger i terrænet. I 1841 blev en stenliste omsat på stedet.
20. Ildsvad, Måbjerg og Naur (ned mod åen). 1799 og 1844 Ildsvaade, 1873 Ildsvad. Skal sikkert tolkes som en parallel til Estvad.
21. Ilvad, Bøvling. 1595 Illwodt, 1683 Illvaad. Tolkes som gl. »ill«, »ond, uvenlig«, eller der kan være tale om dyrenavnet igle, som er almindeligt i mose- og sønavne.
22. Isenvad, Ikast. 1547 Ivadt, Iisen Waad. Peter Skautrup antager, at Isen er sammensat af »taks« og »Sweng« = krumning indad, bøjning og skulle henvise til sving på Isen bæk. Andre forskere tolker navnet ud fra »Is«, et usammensat ånavn, der betyder »bevæger hurtigt«, og som indgår det tyske flodnavn Eibach.
23. Kirkevad eller præstevad, Horne.
24. Kjellerup Vad, Ejsing. 1801 skal en fagbro på stedet repareres.
25. Langvad, Resen.
26. Lervad, Hanning. 1464 Leerwad, 1638 Liervad. Ligger ved Møllebæk.
27. Lundvad, Estvad.
28. Morre, Tvis. 1633 Morres. Bebyggelsen ligger på en bakkeskråning ved Morre bæk. Her fandtes tidligere et mosedrag. Navnet er toledet; forledet kan være mor = mosejord. Efterledet kan være vad eller måske høj.
29. Mølvad, Ørre. 1512 Møluadt, 1683 Mølway. Der har næppe nogensinde været nogen mølle det pågældende sted, men møllevejen til Ørre mølle gik gennem vadet.

30. Oddersvad, Skodborg herred. 1503 Oderswadh. Af dyrenavnet odder.
31. Oldvad, Skjern Købstad. I samme lokalitet findes flere andre stednavne med »old« (gammel) som forled, således Oldå (vistnok Kirkeåen).
32. Præstbjerg vad, sogneskel mellem Nr. Omme, Vind og Vinding. 1480 Prestebiergh Vadh, 1802 Præstberg.
33. Quindvad, Sinding sogn. 1638 Quindvod, 1688 Quindwadgård, 1872 Kvindvad. Måske henvises til, at der har været vaskeplads ved vadet.
34. Ravnsvad, Haderup og Ikast. 1612 Rafensuad, 1795 Rauns Wad Byes ejendomme. Af fugle- eller mandsnavnet Ravn.
35. Remmevad, Sinding. 1638 Remme Vod, 1688 Remmewad. Rimme = langagtig bakkedråning.
36. Rødvad, Skodsborg herred. 1503 Røe Vaj. Af farvenavnet rød, sigtende til jordbunden.
37. Rønvad, Viftrup, Haderup sogn. Af plantenavnet røn, men også mulighed for »røn« i betydningen »stengrund«.
38. Rørgårdsvad, Bur. Af plantenavnet (tag) rør.
40. Rørvad, Skodsborg herred. 1512 Rørwadh. Samme som foregående.
41. Sandvad, Ulfborg. I 1780 skal en bro over det repareres.
42. Skidenvad, Engbjerg. 1595 Skidenwodt, 1664 Schiddenvaadt.
43. Skodsvad, Ådum. Ved Strømmesbøl bæk. Sandsynligvis af fuglenavnet skade planten ris. 1579 Skarisvad, 1683 Skoeds Vad.
44. Skydsgårdshøjes Vad, Bur. Sandsynligvis samme ord som »skot«, der i stednavne tolkes som »noget fremskydende, et bakkefremspring«.
45. Skylvad, Borbjerg, over Hellegård å. Skiølvadh. Af verbet »at skylle«. Nord for Holmgård sø.
46. Slodvad, Hammerum herred. Sandsynligvis over Rind å, der danner skel mellem Studsgård og Snebjerg sogne. Af jysk slod = spor (dyrespor).
47. Smedevad. I det trebundne skel mellem Holstebro, Måbjerg og Mejrup sogne. (Se kapitlet »Smedevadbro«).
48. Spangsmosevad, Tvis. Spang = gangbro.
50. Stabelvad, Skodsborg herred. 1503 Lile Stabelwadh. I mark- og naturnavne betegner stabel det underlag af kul og flint, der lagdes under skelsten for at forhindre dem i at synke, det hed: »At sætte sten og stabel«. Kan dog også betegne pæl, stolpe.
51. Stokvad, Tvis. 1633 Stockwadt, Stok = planke, vadested befæstet med planker eller stokke. Navn på gård og bæk.
52. Sørvad, Vinding. 1532 Sørwod. Af sør = snavs, dynd, smuds. Ved Vegen å.
53. Tagård, Humlum. 1483 Tagwadt. Forleddet henviser til plantenavnet (tag)rør til tækning.
54. Tjagvad, Vinding. 1618 Tagwadt. Samme tolkning som foregående.
55. Trolldvig, Ramme. 1560 Trovad Bol, 1688 Trolldwad. Af navneordet trolld. Endelsen vig sigter måske til en nærliggende sø eller til en krumning på det mindre vandløb, hvorved gården ligger.
56. Tvevad, Nøvling. 1559 Thuiuvad, 1638 Tuivod. Af glde. Twi = to, dobbelt. Ved den gamle landevej mellem Skibbild og Snebjerg, som passerer bækken. Der var et vad på hver side af gården.
57. Tvevad, Sædding. 1683 Tued Vads Huse. Forsvundet gård, der lå på Slumstrup mark, antageligt ved skellet til Fa-

- ster sogn, idet skelbækken mellem de to sogne i 1638 kaldes Tuesvad beck.
58. Tylvad, Hanning. 1635 Thylduadt, 1688 Tylvadgaard. Ved Ganer å. Samme tolkning som foregående.
  59. Vejbyvad, Humlum. 1539 Vejbjerg, i 1600-tallet gårnavnet Vejbyvad. Af navneordet vej.
  60. Vejvad, Vinding. 1543 Veivodt, 1638 Veivod. Bebyggelsen ligger ved en vej over Vejvad bæk.
  61. Vestervad, Hammerum herred.
  62. Ørrevad, Ørre. 1683 Ørrewad. Af ør = grus, stenet grund.
  63. Ørsvad, Rom. 1400 Hørssæ, 1688 Ørs Hofitgaard. Samme tolkning som foregående. Ligger lidt nord for Flynder å.
  64. Ørvad, Dybe, 1604 Ørvad.
  65. Åvad, Sinding. 1638 Aavad, 1683 Owe-waads huse, 1844 Onvad, 1872 Aavad. Ved Herningsholm å.

DE FØRSTE BROER HERHJEMME

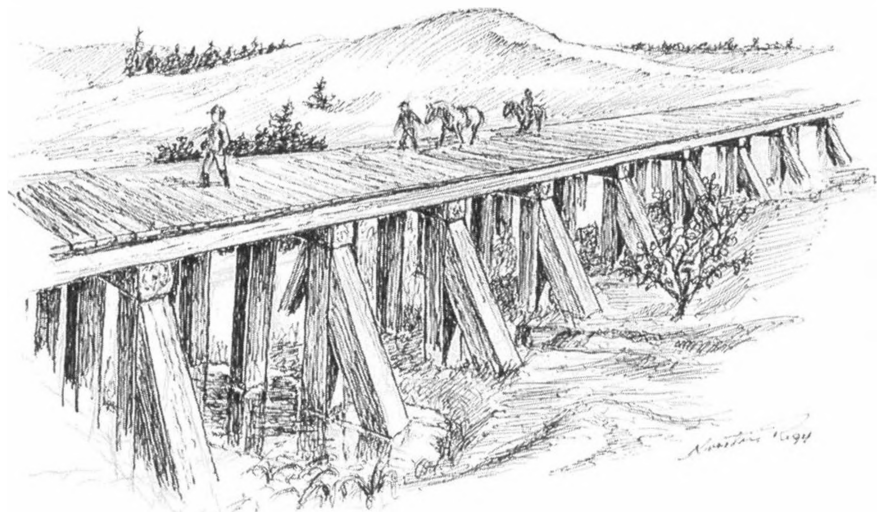
Herhjemme dukkede for en snes år siden for første gang et broanlæg frem af så omfattende dimensioner, at det absolut ikke kunne være nogen lokal befolkning og langt mindre en enkelt stormand, der stod som bygherre, men derimod en så magtfuld person, at han har rådet over en overordentlig stor arbejdsstyrke samt bygnings- og brokonstruktører med en ekspertise, som hidtil var ukendt i landet.

Anlægget - også kaldet vikingebroen - strakte sig tværs over Vejleådalen ved landsbyen Ravning, ikke langt fra den midtjyske hærvej og kongebyen Jelling. Arkæologerne kunne ud fra dendrokronologien, der bygger sine resultater ud fra antallet af træernes årringe, fastslå, at Ravningbro byggedes år 980 eller meget nær deromkring. D.v.s. samtidig med Trælleborg og de andre

vikingeborge og den mægtige forbindelsesvold, der udgør en del af Danevirkefæstningen. Årstallet 980 taler ydermere for, at bygherren var ingen ringere end Harald Blåtand, der - som det hedder på den store Jellingsten - »vandt sig al Danmark og Norge og gjorde danerne kristne«.⁽²³⁾

Brobyggeriet fortsatte op gennem Valdemarstiden med stigende styrke i takt med landets øgede organisering. Selv om der ikke er efterladt ret mange synlige rester af dem, taler tidens litteratur ofte om dem i højstemte toner. Krønikeskriveren Saxo nævner med uskrømtet stolthed, hvorledes kong Valdemar den Store og biskop Absalon jævnligt byggede broer over floderne ved erobringen af Venden. Efter at de havde oprettet et brohoved i nærheden af det nuværende Warne-münde ved at slå bro over den ikke ubetydelige Gudagerå (nu Warnow) ved Rostock, gik de til angreb på fjenden og viste eget mod og foragt for fjenden ved ikke at kaste broen af efter sig.⁽²⁴⁾

I Jyske Lov 1241 omtales broer sammen med vejene, men nogen definition af om der er tale om en overføring over et vandløb eller en sten - eller træbefæstet vejstrækning findes ikke. Dog har undersøgelser nu fastslået, at der har fundet et ikke ubetydeligt byggeri af stenbroer sted midtaldertiden igennem - af naturlige grunde lader træbroer sig jo sjældent efterspore. Alene i Himmerland er der hidtil fundet brudstykker af 5 hvælvede stenbroer. Mest kendt er resterne af Løvel bro over Skals å på Viborg-Aalborg landevejen. Den var opført af samme type tilhugne kvadere som dem, der anvendtes i de jyske kvaderstenskirkker. Mest interessant er dog en stikbuesten fra brohvelvet, der var forsynet med en latinsk indskrift. Tolkningen af den har voldt forskerne megen hovedbrud, men et

kongenavn i indskriften menes nu at være Erik Plovpenning (1241-50), og broen skulle således være fra midten af 1200-tallet.⁽²⁵⁾

Åbenbart har man haft dårlige erfaringer med disse vore første stenbroer, eftersom der skulle gå mere end 500 år, før man vovede at gå i gang med tilsvarende byggeri. Om årsagerne dertil kan kun gisnes. Måske var kirke- og brobyggeriet så nøje knyttet sammen, at da kirkebyggeriets epoke var ovre, forsvandt bygningssekspertene – manglen på eksperter gjorde sig iøvrigt stadig stærkt gældende ved anlæggelsen af de mange stenbroer fra slutningen af 1700-tallet.

I denne sammenhæng må imidlertid heller ikke overses, at Kancelliets Brevbøger fra 1500-tallet og fremover, men især i 1600-tallet, indeholder adskillige beretninger om nedbrudte stenbroer og afbrændte træ-

broer i forbindelse med de evindelige krige med Sverige.

Myterne om, at de smukke stenbroer Smedevadbros ved Holstebro samt Immervadbros og Gejlåbroerne i Sønderjylland, skulle stamme fra middelalderen er på det sidste grundigt aflivet. Hidtil er der ikke fundet spor af middelalderlige stenbroer i Vestjylland.

Den første skriftlige efterretning om broer i Vestjylland stammer fra 1338, da kantor ved Ribe Domkapitel, magister Esger Mø, testamenterede en besiddelse i Alrum, Stadil sogn, til vedligeholdelse af en spang over Skjern å. Der er altså tale om en allerede eksisterende spang, en smal gang- eller ridebro over åen.⁽²⁶⁾ Af de mange dramatiske beretninger om den farlige overfart mellem Tarm og Skjern er den kendteste uden tvivl beretningen om kong Hans' uheld, da han fra en bispevielse i Ribe til

møde med sine stormænd i Aalborg i januar 1513 styrtede med sin hest i et usynligt vandhul i et vadested og »kom ganske og helt under vandet og var i stor livsfare, men blev dog taget op og båret ind i tolderens hus ved broen«. Efter at have fået varmen og hvilet ud insisterede kongen på at fortsætte rejsen nordpå over Holstebro-Viborg, men måtte syg og afkræftet gå til sengs ved ankomsten til Ålborg, hvor han døde kort tid efter.

En snes år senere var der åbenbart broer over i hvert fald de vigtigste åløb ved Skjern, for da Skipper Clement og hans folk i 1534 var godt i gang med at nedbryde en af dem, blev de pludselig afbrudt i deres forehavende af Christian den Tredies hærfører, Johan Rantzau, der i spidsen for en hærstyrke gik så hårdt til angreb på dem, at bondehæren skyndsomst flygtede.

Der var altså broer over Skjernåens løb i 1513. Fra samme århundrede nævnes på tilsvarende vis broer over Kilen ved Struer, Storebro i Holstebro, Vardebro, Hagebro i amtsskellet på Holstebro-Viborg landevejen. Sandsynligvis også Karupbro på vejen fra Viborg gennem Alheden over Karup til Hammerum herred, idet egnen middelalderen igennem til reformationen besøgte i stort tal af pilgrimme og syge, der søgte til valfartskirken med en helbredende og undergående helligkilde med et lille kapel sydøst for Karup kirke. Broen, der dannede skel mellem de tre len Hald, Silkeborg og Lundenæs, nævnes i 1642 i enslydende breve til de tre lensmænd, hvori de fra Kancelliet får besked på, at broen, der »nu er aldeles ødelagt, hvorfor den rejsende mand, når der er stort vandløb, geråder i stor fare og undertiden ikke kan komme over den, skal de med flid undersøge og indsende erklæring om, hvorledes der igen kan lægges

bro derover og den bekvemmeligst kan holdes ved magt.⁽²⁷⁾

STEDNAVNE MED ENDELSEN -BRO

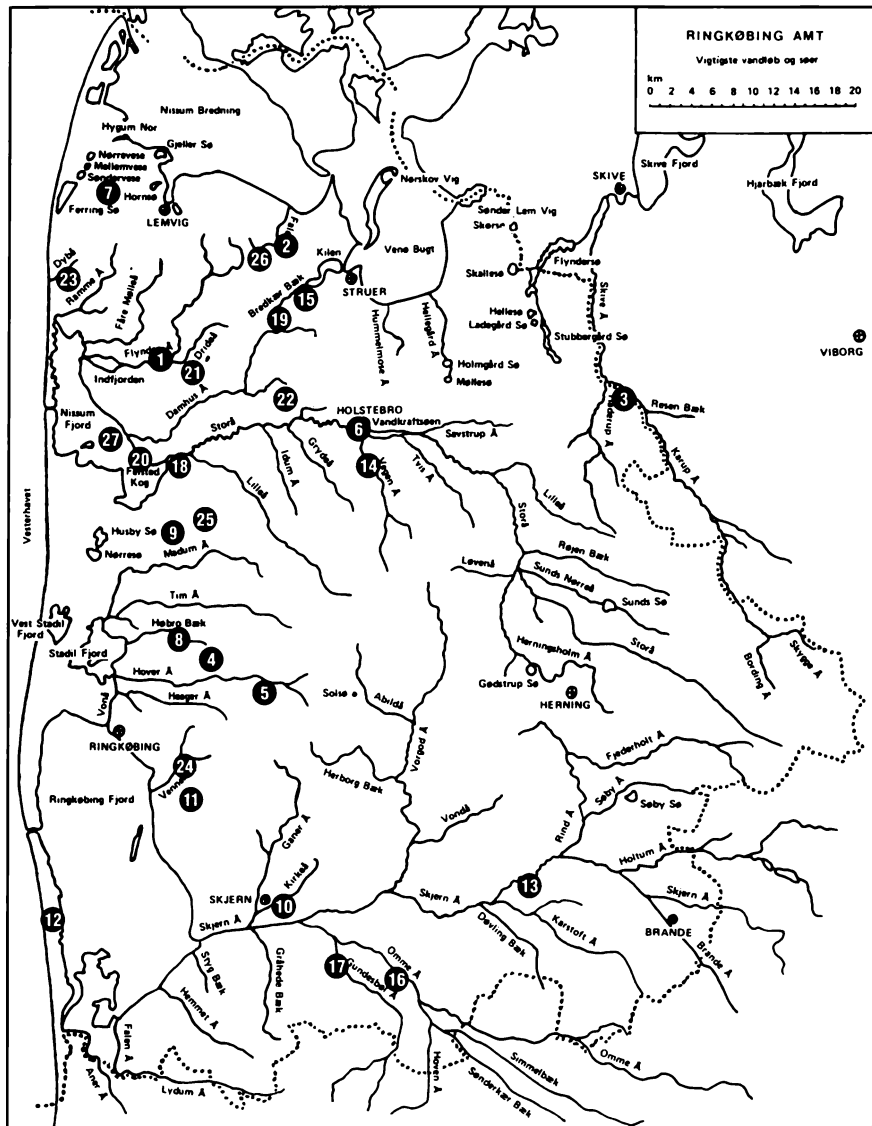
1. Bækmarksbro, Flynder. 1683 Bechmarchsbroe. Har navn efter broen over Flynder å syd for herregården Bækmark.
2. Gudumbro, Gudum. Af Gud + h(j)em.
3. Hagebro, Haderup. 1549 Hagebro, 1638 Hagebrouff. Hage = fremskudt terrænformation.
4. Hastebro, Hind herred. 1475 Hastebrou. Sandsynligvis det samme som Heestebro.
5. Hebro, Hee. 1485 Heebrou. Over Høver å, som tidligere også kaldtes Hee å. Hee = den lyse, den blanke.
6. Holstebro, 1274 Holstatbroe. Holt = skov.
7. Hvalsbro, Engbjerg. 1595 Huallsbroe, 1688 Huallsbroe. Kan henvise til hval, hvælv = hvælvet bro.
8. Hørbro, Hind herred. 1872 Hørbro bæk. Åen eller bækken har navn efter broen. Bækken hedder nu Ejstrup bæk. Forleddet er navneordet hø. På stedet er bevaret en to fags stenbro.
9. Kastbro, tidligere skelbro mellem Husby og Staby. Kast = jysk dialekt = lille, lavt, opkastet skeldige.
10. Kirkebro, Skjern. 1688 Kierckebroe. Bro over Kirkeå.
11. Klapbro, Velling. 1425 Klappe Møllæ, 1636 Klappmølle, 1442 Klaptorp (Nu Klaptoft). Desuden 1683 Klap Mølle Bæk og Aa (Venner å). Der er stor usikkerhed m.h.t. tolkning af navnet. Fra norsk kendes »klopp« i betydningen »lille stokbro«, en spang, over en bæk. Der kunne nok også sigtes til den umiddelbare brug af navnet på en bro med

- klap(per), der kan åbnes for den sej-
lende trafik.
12. Krylbro, Havrvig, Holmsland. »Kryle«
af gl.da.: »krylle« = skjulested, lille hus,
snæver passage.
  13. Lillebro, Skarrild. 1612 Lild Broe, 1648
Lille Brous ødegård. Gården er nu for-
svundet og kan ikke lokaliseres nøjag-
tigt, men formenes at have haft sin be-
liggerhed ved Skjern å.
  14. Munkbro, over Vegen å, var præstevej
mellem Tvis klosterkirke og Nr. Felding
kirke. 1683 Munckbroe Bol.
  15. Hverrestenbro over bredkærbæk mel-
lem Hjerm og Skodborg herreder. Jysk
»hverre« = dreje, vende eks. hø. Hverre-
sten = slibesten, der kan drejes med en
vinde.
  16. Okslund bro, Hoven sogn.
  17. Præstbro, Aadum, gårde og huse. 1579
Prestbroe, 1616 Præstbrou. Over Gun-
desbøl å.
  18. Skærum-bro, over Storåen mellem Vemb
og Ulfborg. 1163 Skierm, 1477 Skærom.
Måske skal navnet forstås i forbindelse
med det oldnordiske ord for skærm, der
kan henvise til skjold, brugt billedligt om
det bakkede landskab på stedet.
  19. Slibestensbro, Fousing, 1791. Sikkert
henvisende til store, plane sandsten ved
broen, der var egnede til skærpnig af
plovjernet og andre redskaber. Furer ef-
ter denne brug af sten ses undertiden
på tilsvarende kirkekvadre.
  20. Slyk eller Sløk bro, Gørding. 1791. Mu-
ligvis afledning af gl.da. slok = kværn-
rende, og jysk sloge = »lille lavning, dal,
kløft«.
  21. Stenbro, Møborg. Gården ligger ved et
lille vandløb.
  22. Stenbrohus, Naur. Hus mellem kirken
og stationsbyen ved et lille vandløb.
  23. Stenbro, Dybe. Krobevilling tilhørende
præstegården givet 1773 til et hus ved
Stockbroe.
  24. Stokbro, Velling, 1781.
  25. Støvlbro, Ulfborg, 1683 Støvfleng. Støvl
= kær, eng, opstemmet vand.
  26. Tovborg, Nr. Nissum. 1432 Taabord,
1595 Northoubroe. Har derefter endel-
sen bro flere gange, i 1721 Tobroe, men
også Tuborghuse. 1844 Tauberg, 1882
Tovborg. Forleddet er mandnavnet
Tovi. Andre forskere nævner mulighe-
den af at forstå navnet som tovbros =
vindebro i forbindelse med et forsvars-
anlæg, af hvilket findes rester i området.
  27. Træbro, Nees. Forsvunden gård. 1482
Threbroe. 1923 navn på en mark, hvor
der tidligere har ligget et hus med nav-
net Træbrohus. Navnet derfra skal have
henvist til broen over den bæk, der gav
Bækmark navn.

STEDNAVNE MED ENDELSEN -VEJLE

1. Okslund Vejle, Hoven. 1590 Ouslund
vejle. Forleddet er dyrenavnet okse. Som
nævnt er vejle i Vestjylland = vad, vade-
sted i modsætning til de tilsvarende
navne i Nordjylland, hvor ordet beteg-
ner store grunde vandområder som
Tømmerby og Bygholm vejler.
2. Præstekær vejle, Sdr. Borris ved vandlø-
bet Kærbæk.
3. Rabeck vejle, Ådum. 1418 Rabek. Måske
af dyrenavnet rå.
4. Vejle gårde og huse, Skjern. 1660 Wraa
weil, 1791 Wraa veiles plankebro skal re-
pareres. Wraa = hjørne, krog.
5. Starkær vejle, Hammerum herred. Af
plantenavnet star.
6. Ørvejle i Fabjerg, Fousing og Gudum
sogne. 1683 Ørwellehuus i Fabjerg. Ør =
grus, stenet strandbred.

● Stednavne med endelsen -bro.
Navne, der kun er lokaliseret ved herredsnavne, er ikke påført kortet.

EN DYNAMISK REFORMVEN FRA KØBENHAVN I AMTMANDSSTOLEN Bortset fra de privatejede broer over de store åløb fandt der næppe megen brobyggeri sted på de alfare veje i Vestjylland før i slutningen af 1700-tallet. Den udvikling inden for mange områder, som førte landsdelen ud i ubemærkethed, var vokset i takt med centraliseringen af regeringsmagten i Østdanmark. Dette gælder ikke mindst med hensyn til samfærdselsforholdene, hvis udbygning er en udmærket målestok for en regions økonomiske og tekniske udvikling.

Omkring 1690, da det sjællandske vejnet var færdigudbygget til at blive forsynet med dets dengang fornemste prydelse, Ole Rømer - milepælene, havde hovedparten af de vestjyske veje endnu ikke undergået ethvert vejanlægs elementære krav: indgrøftning, så regnvandet havde mulighed for at løbe af kørebanen.

Når det stod så slet til med vejene, har det stået endnu ringere til med vejenes permanente achilleshæl, broerne. Man brugte simpelthen den urgamle praksis ved passagen af vandløb: at køre gennem det ad et vadested.

Som allerede nævnt findes der en mangfoldighed af beretninger om de besværligheder og ulykker, dette afstedkom. Bedst dækkende forholdene er dog vist historikeren, biskop i Ålborg, Jens Bircherods dagbøger om sine visitatsrejser i Vendsyssel - som inden for mange områder dengang sammenlignedes med Vestjylland.

I sommeren 1707 rejste han fra Tornby til Skallerup. Rejsen foregik med »stor umagssomhed... Thi som vandet udi en stor å (Liver å), hvilken vi skulle over, var vokset så højt, at det kunne næsten gå til ryggen på hestene, lod jeg mig, samt mit tøj og følgeskab, på en liden fiskerbåd oversætte; men de tomme vogne lod jeg køre gennem åen,

ihvorvel dette var såre voveligt. Ja, den bageste vogn, som var lettest, kom omkuld i vandet, og køresvenden var nær om en hals, men blev dog, Gud være priset, reddet. Efter denne færd kom jeg til merbemeldte Skallerup præstegård om aftenen sildig i en vældig regn.«⁽²⁸⁾

Omkring 1770 var forholdene endnu grelere i vestjydernes disfavør. Nu kunne københavnernes køre på franske chausseer, medens folk i det fra København så fjerne Vestjylland måtte tage til takke med naturveje, broer og vadesteder, som ikke havde ændret sig stort siden Christian den Fjerdes dage.

Årsagerne til al den elendighed lå nu ikke alene i København, men lige så meget i den vestjyske embedsstands ringe forståelse for og dermed ringe indsats for forbedring af trafiknettet. Om enkelte amtmænd hed det, at de helt opgav tilsyn med igangsættelse af vejarbejde. Heller ikke herredsfogederne, der var den øvrighedsperson, som havde den direkte kontakt med befolkningen, levede op til deres forpligtelser. Vejene var jo rimeligt gode til ridning, og hestene havde som regel intet imod at forcere et vadested eller for den sags skyld direkte gennem et vandløb.

Af bønderne, som fra ældgammel tid var pålagt det fysisk tunge arbejde med anlæg og vedligeholdelse af veje og broer, betragtedes dette vejhøveri som det mest forhadte af alle de byrder, der i tidens løb blev pålagt dem alene. Selv kom de kun sjældent ud på længere rejser, og deres produktion af salgsvare havde de indrettet efter, at den skulle være selvtransporterende. Stude og heste var deres bedste aktiver. Til dem var de bestående veje udmærkede.

Hvor om alt er: Der var mangt og meget, som trængte til at blive rettet op i Vestjylland.

Til at gå i gang med dette krævende arbejde valgte reformvennerne omkring de store landbolove i slutningen af 1700-tallet den 36-årige embedsmand i centraladministrationen, Christian Frederik Hansen. Efter at han havde gjort lynkarriere og beklædt betydningsfulde stillinger blev han i 1773 - trods borgerlig af fødsel - udnævnt til amtmand.

Den unge amtmand tog med uhyre stor flid og nidkærhed fat på alle de forskellige områder inden for samfundslivet, der hørte under embedet.

Da det endnu 3 måneder efter hans tiltrædelse af embedet ikke var lykkedes ham at få embedets akter udleveret af forgængeren, den svagelige og efterladende Peter Albertin til Slumstrup ved Rækker mølle, besluttede han at tage sagen i egen hånd. En dag sidst i april lod han sig derfor køre derhen. Turen blev langt fra en succes, for dels kunne den forhenværende amtmand ikke finde de ønskede papirer, og dels nægtede han at udlevere det tilstedeværende materiale. For at fuldkommengøre fiaskoen væltede hans vogn på hjemvejen i et af vejens mange vandhuller, og amtmanden brækkede en arm. Med til karakteristikken af den unge amtmand hører, at han besad et heftigt temperament, der ofte løb af med ham, så der skal ikke megen fantasi til at forestille sig hans sindstilstand, da han på sin første embedsrejse kom hjem uden embedets lovligt tilhørende akter, men med en brækket arm, en havareret vogn - samt nogle bitre og lærerige erfaringer rigere.

Blot to dage efter den uheldige ekspedition udsendte han et skarpt brev til samtlige herredsfogeder, hvori han beskrev de »impassable veje og brøstfærdige broer« i landsdelen, men forsikrede, at det var hans hensigt at bringe gammel slendrian til op-

hør og sørge for, at de trafikale forhold kom til at opfylde lovens krav. Sluttelig blev samtlige herredsfogeder tilsagt at møde ved Snejbjerg kirke d. 25. maj 1773 ledsaget af deres sognefogeder samt to kyndige mænd fra hvert sogn for at modtage yderligere instrukser.

På mødet måtte hver enkelt herredsfoged stå frem og aflægge rapport om trafikforholdene i sit herred. Det blev et bedrøveligt og trøstesløst billede af trafikforholdene i Vestjylland, der her oprulledes, veje og broer, der stod i den grelleste modsætning til kongevejene og den franske ingeniør Jean Marmillods grus- og stenbelagte chausseer med brosten i Københavnsområdet, som C. F. Hansen kom fra.

At hans overordnede mål var at forbedre landbrugets kår, havde de arbejdspligtige bønder vanskeligt ved at fatte, for nu blev de udskrevet til det forhadte vejhøveri med indgrøftning af veje, opførelse af vejdamninger eller vaser over engene og moserne, kørsel af sten og lyng til vejbelægning, afhentning af tømmer i Silkeborgskovene eller i en af amtets havnebyer til brobygning, hvorefter fulgte håndlangerarbejdet, som dog oftest blev pålagt husmænd og dageljere uden heste som gangdage.

Det skete jævnligt, at de nedlagde arbejdet. Oftest ordnedes sagen dog i mindelighed, men havde myndighederne formodning om, at der var tale om en »politisk sammenrotning«, truedes bønderne med lovens strengeste straf for opsætsighed mod den enevældige monarks bud, og årelange retssager fulgte, hvor de vestjyske bønder udfoldede hele deres register af forstillelse og underfundigheder, der kunne bringe dommeren til fortvivlelsens rand, hvorfor han klogeligt ved den gunstigste lejlighed søgte sagen afsluttet i et harmløst forlig.

Trods al modstand skred arbejdet frem. Ved en sej og vedholdende indsats lykkedes det den ildfulde amtmand at få skabt et vejnet, der absolut ikke stod tilbage for naboamternes. Fra 1791 foreligger en opgørelse over broer opført af amtet i årene siden 1780. På de 85 $\frac{1}{4}$ mile amtsveje var der i denne periode anlagt ikke mindre end 430 broer, spændende fra 4-fagsbroer til de primitive hestebroer. Hertil kom et ligeledes stort antal på sognevejene samt de privatejede broer, hvis tilstand også blev kontrolleret af myndighederne.

Som kronen på værket fik vestjyderne endelig landevejenes dengang eneste prydelser og såre praktiske foranstaltning: milesten, ialt 217 samt 12 vejvisere. De var af den type, som Ole Rømer designede i 1690-erne, da de rejstes i Østdanmark. Til gengæld for de 100 års forsinkelse kan vestjyderne nu, måske på grund deraf, glæde sig over at have flest af disse højt skattede kulturmindere bevarede.

Efter anlæggelsen eller istandsættelsen fik veje og broer ikke lov til at forfalde. Hvert år måtte herredsfogederne med et par synsmænd syne vejene, og indgive rapport derom på et dertil forfattet skema, hvoraf skulle fremgå vejenes beskaffenhed m.h.t. kørebane, indgrøftning, broer og vaser samt varierede spørgsmål angående eksempelvis milepæle og vejvisere eller plantning af træer langs vejene.⁽²⁹⁾

BROTYPEN

Medens der langt tilbage i 1500-tallet foreligger beskrivelser af de kongelige og privatejede broer, er det først under amtmand C. F. Hansens store vej- og brobyggeri i slutningen af 1700-tallet, at der dukker nærmere oplysninger op om de gængse brotyper i Vestjylland. Dette hænger sikkert sam-

men med, at han var den første i landsdelen, der fik et organiseret bro- og vejvæsen etableret, medens det tidligere trods myndighedernes mangfoldighed af påbud bar et yderst tilfældigt præg.

Dog eksisterer der så godt som ingen konstruktionstegninger fra denne tid af den gode grund, at brobyggerne, som i reglen var tømrere eller snedkere, ikke havde nogen som helst teoretisk uddannelse, men havde i deres læretid erhvervet de praktiske færdigheder i faget. Først i sidste halvdel af forrige århundrede blev teoretisk undervisning på tekniske skoler almindelig.

Derimod er bevaret en masse meget nøjagtige materialebeskrivelser, hvori der især ved større arbejder gøres nøje rede for de enkelte bestanddeles størrelse, antal og anvendelse i broen. Ud derfra er det muligt at udarbejde konstruktionstegninger, så der kan dannes et nøjagtigt billede af fortidens brobyggeri.⁽³⁰⁾

HESTEBROER

De enkleste og talrigeste var de såkaldte hestebroer. Hidtil har de kun været omtalt i den selvfølgelig betydningsfulde som et bygningsværk over et vandløb, hvorover vognkørsel kan finde sted.

Af de mange bevarede materialefortegnelser fremgår, at der absolut ikke har været tale om noget imponerende bygningsværk:

- 1 18 alling, d.v.s. en utildannet træstamme 18 alen lang
- 2 dobbelte 12 allinger utildannet træstamme
- 12 stk. fjæl
- Søm og spig
- Arbejdsløn 1 rdl og 2 mk
- Ialt for hele broen 6 rdl og 3 mk

Konstruktionen og anvendelsen af dem findes omtalt i den tidligere nævnte fortegnelse over broer for årene 1780-91, hvor der i indledningen er en kort definition af de forskellige brotyper. Om hestebroer hedder det: »... er et ord, hvorved forstås en bro, som er så bred som vejen, gjort i figur Δ , slige er sat på de steder, hvor situationen udfordrer, at vandet må ledes over vejen fra den ene grøft i den anden«.⁽³⁰⁾

Det lille rids eller tegning tydeliggøres i en licitationsforretning 1784 fra Birkkjær mellem Skærum bro og Lemvig, hvori det hedder om en hestebro bestående af en 18 alling: »I toppen skrå pæle fra begge sider: af bygning som sparer (spær) på et hus«.

Hestebro kan altså have haft følgende udformning:

Disse småbroer har haft en nogen anden funktion end de gængse brotyper, som førte trafikken over vandløb. Hestebroerne anlagdes derimod, hvor stillestående eller meget langsomt rindende vand via en grøft - eller måske en lille bæk, eftersom man

ofte ikke skelnede mellem de to betegnelser - skulle ledes over vejen. Det vil i praksis sige fra næsten enhver lavning eller lilledal, som dengang må formodes at have stået under vand størstedelen af året og var så fugtige, at vognkørsel selv i sommertiden var risikabel.

Hestebroens fire skrånede stolper, normalt nedgravet en alen i bunden, havde til opgave at stabilisere broen, især ved opkørslen på den, og således fordele det opståede tryk. Hvor jordbunden var fast, gik dette nogenlunde efter planen. I ustabil terræn derimod, som i enge og moser, hvor stolperne ikke lod sig fast forankre, skubbede især de tunge fragtvogne broen ud af dens position, og undertiden kæntrede den ligefrem.

Af de mangfoldige vej- og brosynsrapporter begyndende ved amtmand C. F. Hansens ankomst til Vestjylland 1773 fremgår da også, at disse brotyper anvendtes i langt større antal på de »tørskoede« veje end på de »våde«, hvor der var flest plankebroer.

Eksempelvis fandtes i 1787 på den typiske »tørre« hedevej Holstebro-Skjern på strækningen Holstebro-Nr. Omme 12 hestebroer mod 5 plankebroer; på Horsensvejen, den udprægede »højvej« over Trehøjebakke plateauet fra Nr. Omme til herredsgænsen i Trøstrup 13 hestebroer og 1 plankebro (ved Møltrup). Fra Skjern ad Koldingvej til Borris var der hestebroer over Flaskemose (Flaske = vig med lavt vand), dernæst i en lille dal, 2 ved Borris kirke og plankebroer ved Albæk og Borris Krog.

I den vestlige del af landsdelen tegnede billedet sig helt anderledes, især på strækningen af Den vestjyske Hærvej fra Skærum og sydpå, hvor vejen klyngede sig til foden af Skovbjerg bakkeø. Bakkeøen afgrænses mod nord og syd af henholdsvis Storåen og Skjernå. Ad disse to åer afvandede to af landets største vådområder, men fra den midterste del af bakkemassivet strømmer tillige en lang række forholdsvis betydelige vandløb mod vest, som den gamle langdistancevej måtte krydse.

Her slog de ydmyge hestebroer oftest ikke til. Over hedesletterne fra Rom kirke til Skærum ved Storåen var der dog 4 af hver slags, men derfra og til Ringkøbing var kun 14 af ialt 42 broer hestebroer.

For at forbedre sikkerheden på disse primitive broer udstedtes i midten af 1780-erne en bestemmelse om, at de skulle forsynes med rækværk for at sikre de vejfarende mod udskridning fra det ofte våde og glatte brodække; desuden med vinger, d.v.s. lodret stillede fjæl ved hver side af bredderne under broen, der i strømretningen stillede skråt ud for at lede vandet ind under broen.

Da amtmand C. F. Hansen i sommeren 1791 meddelte herredsfoged Jørgen Tranberg, at han på en nærmere bestemt dato selv ville foretage det årlige syn med efter-

følgende licitationsforretninger, fandt Tranberg det betimeligt at bese broerne i sit distrikt, Hjerm-Ginding herreder, før den temperamentfulde amtmands ankomst. Tvunget af omstændighederne så han ingen anden udvej end at bede amtmanden om en kort udsættelse, da hestebroerne var så nedkørte, at de lå nedkørte i tilflydt mudder og jord, så deres skavanker umuligt lod sig vurdere. Han ville straks beordre de ansvarlige til at fjerne muddret og jorden og lade en tømmersmand gøre dem passable.

Fra omkring 1820 synes ikke flere hestebroer at være anlagt. De afløstes af planke- eller stolpebroer på fugtig bund og stenkister på fast grund.

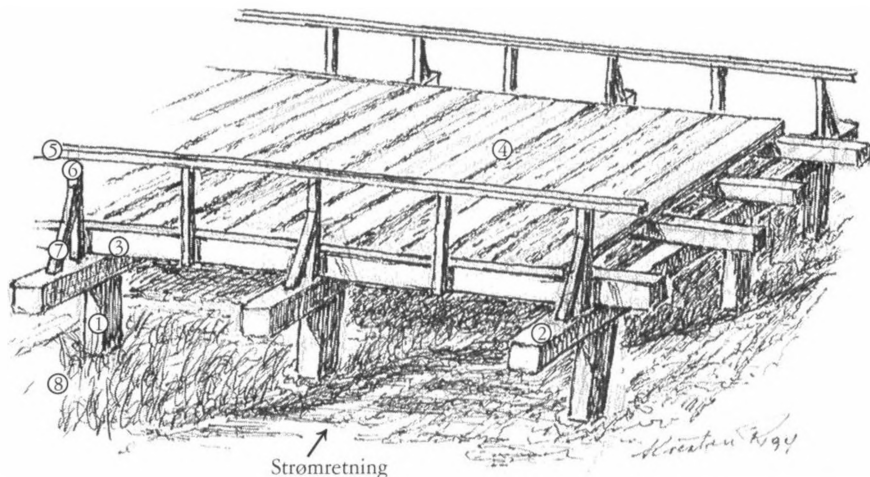
PLANKEBROER

En anden simpel, men langt bedre forankret brotype, var plankebroen. Den defineredes som »en dækket vandrende, slagen over alle bestandig rindende og vejen overskærende vande; den slags er så brede som vejen, ungefær 12 alen«.

Dens formål var altså at føre trafikken over konstant rindende vandløb som bække og grøfter. Til dens fortrin hørte foruden dens prisbillighed dens simple konstruktion, der ikke krævede større kendskab til brobyggeri, end at de fleste lidt håndsnilde mænd kunne forfærdige den.

I modsætning til hestebroen forredes den hævet så højt over vandfladen, at gennemstrømningen hindredes mindst muligt, samtidig med at dens forankring, når den ellers var i orden, umuliggjorde risikoen for, at den som hestebroerne blev kørt ned i muddret.

I dens simpleste form, som den endnu op i 1770-erne forekom på de amtslige veje, var den en stolpebro, bygget op af middelsvære fyrrestammer og brodækket af rafter

Konstruktion af plankebro.

1. Stolper.
2. Hamre - tværgående bjælker.
3. Remme, længdebjælker eller gangledere.
4. Brodække.
5. Række eller rakke = rækværk.

6. Opstandere.
7. Stridbånd eller skråstivere.
8. Vinger eller fløje = udbygninger af træ eller sten, der fra broenderne ragede ud i strømretningen for at lede vandet ind under broen.

belagt med lyng eller hedetøv. C. F. Hansen krævede imidlertid denne brotype udført af kraftigt, tilhugget veltørret fyrretræ, dog kunne stolperne nøjes med afbarkning. De 4 eller 6 stolper skulle hamres så langt ned i bunden som muligt. På enderne af dem blev hamrene tappet ind og yderligere fastgjort med egenagler. Øvrige sammenføjer med spigre eller søm.

Plankebroernes højde over terrænet krævede, at de, ligesom alle andre større broer i ustabile områder, anlagdes i forbindelse med en vase.

Af bøndernes pligtarbejde på landevejene var anlæggelsen og vedligeholdelsen af vaserne det mest byrdefulde og afskyede. At skabe en solid vejbane gennem de sumpede engdrag fyldt med »bundløse« vandhuller var et utroligt slidsomt arbejde, og

måske værst af alt: arbejdet var ofte omsonst. En enkelt oversvømmelse efterfulgt af stormvejr kunne i løbet af få timer skylle hele den uarmerede jorrdæmning bort og efterlade broen i »nøgen tilstand«. I 1791 foreslog herredsfogeden amtmanden, at sognefogederne i Bølling herred blev beordret til at »sende sine sognefolk til at istandsætte sådanne mangler, ligeledes med milepælene, når jorden er falden fra dem. Selv har jeg tilsagt sognefogden i Borris, i hvis sogn de fleste nøgne broer findes, til strax at lade dem dække med jord.«⁽³¹⁾

FAGBROER

»Fagbroer er cirka 5 alen lange, forsynet med rækværk; hvert fag af de 2-, 3- eller 4-fagsbroer er cirka 5 alen«.

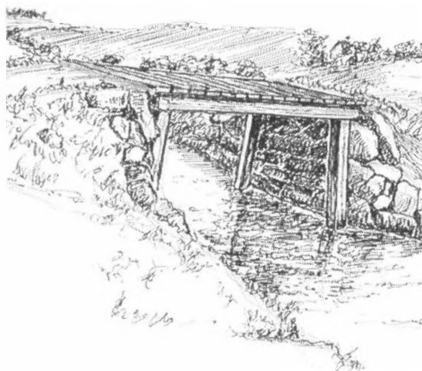
Af de forskellige brotyper indtog fag-

broen den mest fremtrædende plads. Den blev den klassiske bro, der – enten den nu som de allerfleste vestjyske var anlagt i vandret plan, eller den som de få højbroer hævede sig op over terrænet – var et af de vejfarendes faste pejlemærker. Med sit rød-malede rækværk med hvide »knopender« indgik den som et markant karaktertræk i landskabet.

Af størrelse var de vidt forskellige. Fra ca. 5 alen (3,15 m) over 8 fagsbroer flere steder til 27 fag (85 m) som den største af Skjernådeltæts 5 broer.

De små 1-fagsbroer kunne nøjes med en fundamentering bestående af nedrammede stolper eller tilhugne planker. Derimod måtte de 2-4 fagsbroer have langt kraftigere stolper, der hver blev støttet af to solide skråstivere i strømretningen, dels for at forbedre broens forankring og dels for at øge dens stabilitet. Skråstiverne monteredes almindeligvis ca. 1 m over vandspejlet og skråt ned i bunden ved en ny bro. Når en ny bro havde »sat sig«, eller slitage havde afsløret dens værste skavanker, blev den ofte stivet af med skråbjælker fra dens længdebjælker og ned i bunden. Iøvrigt kom mange broer i tidens løb til at bære præg af at være nødtøftigt repareret af foreliggende materialer. Helt elendig var Brogård bro i Hodsager i 1788, da herredsfoged Jørgen Tranberg konstaterede, at »den kun består af nogle gamle stumper råddent træ samt ris, lyng og jord, som kun gjorde ondt værre«. Endnu i 1890 hed det om Nybro i Ørre, at den store bro efterhånden var så lappet med tilfældige træstykker, at den lignede »det skrummel af bro, der havde stået over åen i Holstebro«.

Helt anderledes krav stillede til fundamenteringen ved de største åer. Det gælder først og fremmest de nævnte broer over

Skjernådeltæet samt 2-3 i Tarm kær: desuden over Storåen: Skærum bro med 8 fag, 4 fag i Holstebro, Nybro og Vrå; over Karup å i Hagebro 8 fag; desuden 4 fag over nu forholdsvis ubetydelige vandløb som Haderis å, Helle å med Hjelm møllebro samt Lundbro i amtsgrænsen mod Salling.

Det var således ikke vandløbets bredde alene, der bestemte broens størrelse. Karakteren af det vådområde, vase og bro skulle opføres i, samt beliggenhed i forhold til et større temperamentsfuldt vandløb eller vejleområde, var i lige så høj grad afgørende. Over Lund bæk i skellet til Salling stod indtil 1789 en 4-fagsbro i plan med vasen eller vej-dæmningen. Om vinteren nævnte år pressesedes imidlertid mægtige vandmasser op fra den nærliggende Karup å og dannede oven for broen en kilometerlang sø, der under et strengt frostvejr hurtigt blev isbelagt. Da vejret i februar pludselig slog om til tørt og piskende regn, banede vandmasserne og isen sig først vej gennem den slet befæstede bund under broen, ødelagde og bortskyllede dernæst denne og tog samtidig ca. 80 alen af vej-dæmningen med sig.

Den nye bro blev på 6 fag, hævet 2 $\frac{1}{2}$ alen over vejniveauet, d.v.s. en højbro. De 6 fag

gav broen en spændvidde på ca. 24 alen eller 15 m, der formodedes at kunne sikre bro over vase mod lignende kedelige hændelser.

Bygning af de større og ikke mindst de helt store broer i sumpområder som ved Skjern og Skærum har krævet fagkundskab med stor erfaring. Her var det ikke tilstrækkeligt at fundere broen på nedhamrede pæle i dyndet. Dem ville isskruninger og stormoppiskede oversvømmelser nedbryde som ingenting. Her krævedes bjælker, helst af eg, i en tykkelse af normale 1½ kvarter, (ca. 23 cm) og ved Skjernbro endog 1/2 alen, (31 cm), som blev gravet og nedhamret i dyndet, til de var solidt forankret i fast grund.

En sådan arbejdsproces har ikke været muligt uden brug af tekniske hjælpemidler som rambukke, hejseværk (»treben«). pontonbroer og specielle fragtbåde. Der foreligger ikke konkrete oplysninger om brugen af disse hjælpemidler. De er kendt fra oldtiden, og i Danmark blev de i hvert fald flittigt brugt fra middelalderen ved borg- og slotsbyggeri. Når Hans og Niels Holm fra Ringkøbing synes at have bygget alle de store broer i amtet i amtmand C. F. Hansens embedstid, kan dette meget vel skyldes, at de har været entreprenører med de nødvendige hjælpemidler inden for faget.

Var åbunden meget dyndet, og man ikke har haft den allerstørste tiltro til broens fundamentering, synes det, at man har sænket en trækasse uden bund ned om hver bjælke, hvorefter kassen er blevet fyldt op med store sten, som altså kom til at tjene som ballast. Stod kassen bestandig i dynd eller vand, undgik træet luftens skadelige iltning og kunne derved i lang tid tjene sit formål. Der omtales også stenkar og stenkister, der har haft samme funktion som sænkekasserne.

På tværs af de bærende pæle blev over hvert fag hamrene eller tværbjælkerne anbragt. De havde samme tykkelse som pælene, som de blev sammenføjet med ved en solid tapningskonstruktion med egenagler eller dyvler. For at give plads til »opstanterne« til at bære rækværket og »stridbåndene« (skråstivere) som støtte for »opstanterne« ragede hamrene altid 1 alen ud fra selve broen.

På hamrene blev i køreretningen placeret 4 kraftige længdebjælker, også kaldet gang-ledere, og endelig på tværs af dem strøerne, der i almindelighed udgjorde brodækket. På Skjern bro skulle de være 3 kvarter brede (ca. 46 cm) og 1 kvarter tykke (15,6 cm). Ved mindre broer kunne man nøjes med strøer med ca. 1 alens mellemrum, hvorover brodækket, i Vestjylland undertiden kaldet broens loft, bestående af kraftige brædder blev lagt. Overalt ved de større sammenføjninger anvendtes egenagler, ved mindre spigre og søm.

Hvis broen havde en højde og spændvidde, så åbningen under den var af en størrelsesorden, som kunne tillade vandmassernes passage under ekstreme forhold, forstærkedes åbredderne under broen ikke i større grad. Indgik den derimod i en vej-dæmning, befæstedes broenderne med en solid træmur, en spunsvæg. Denne fortsatte i strømretningen foran broen i de to vinger eller fløje, der bredte sig skråt langs åbredderne og ledte vandet ind under broen og forhindrede, at det fik mulighed til at erodere i dæmningen ved broen.

Endelig blev alle broer over større vandløb forsynet med »isbrækkere« eller »isbrydere«, hvis opgave bestod i at fordele isflagerne, så de ikke hobede sig op foran eller under broen. Den simpleste form var en række skråstivere, hvor der på siden i

strømretningen var anbragt et stykke trekantet egetræ med jernbeslag. Flere andre konstruktioner kendes, men fælles for dem alle var, at ingen af dem fungerede perfekt efter hensigten. Derfor indskærpedes jævnligt vejmandene på de amtslige veje at vise årvågenhed i streng frost og afise vandløbet omkring broerne. På sognevejene hørte denne opgave under sognefogeden, som så »bojede« et par vejpligtige beboere til at udføre arbejdet.

I de udstrakte sump- og engområder i Bølling og Nr. Horne herreder med landets rigeste græsarealer næst efter Vadehavets mark voksede det bedste græs ofte på de i høslættens tid mest utilgængelige engstykker, hvortil der ikke kunne køres med hestekøretøj. Det blev derfor nødvendigt som i marsken, at fragte græsset eller høet i fladbundede præmme ad vandløb eller dertil gravede grøfter så nær hjemmet som muligt eller til en oplagsplads på fast grund, hvorfra det kørtes til bestemmelsesstedet. Under disse forhold krævedes specielle broer, der let kunne åbnes for sejladsen. I 1789 nævnes to »krøjbroer«, d.v.s. »drejebroer«, der kunne dreje om en lodret akse i Tarm kær. Et par år senere nævnes to tilsvarende i henholdsvis Sdr. Bork og Horne. En anden form for bevægelige broer var »klapbroer«, hvor brodækket hævedes eller sænkedes om en vandret liggende akse. Ved lidt større broer af denne type kunne hver halvdel, »klapperne«, bevæges til hver sin side. De omtales flere steder, bl. a. i 1816-18 på vejen fra Hanning over heden og forbi Lem kirke.

I de samme vådområder samt i Harboøre forekom desuden den primitiveste af alle primitive broer: »Sojbroer«, d.v.s. broer af sodder, jysk »soj« eller »søj«, der er benævnelser for lange græstørv med tæt rodnet. De blev bygget op i forbandt, voksede sam-

men og dannede derved nogenlunde faste broender. Iøvrigt anvendtes samme metode til bygning af vejdæmninger – og til bygning af brønde. Brodækket i disse træfattige egne dannedes i reglen af trærafter.

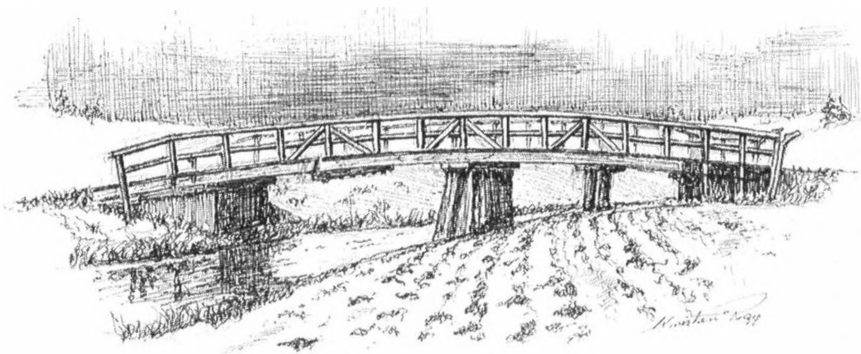
BROSLAGERNE

Under C. F. Hansens udbygning af det vestjyske trafiknet dukkede de første håndværkere op med et så betydeligt fagkundskab, at de med rette benævnte sig som broslagere. De mest initiativrige anskaffede sig de nødvendige tekniske hjælpemidler og hyrede håndværkssvende, så de blev så konkurrencedygtige, at deres håndværk udviklede sig til entreprenørvirksomheder. Oppasserarbejdet, benævnt pladsarbejdet påhvilede de vejpligtige beboere.

En af de mest fremtrædende i denne tid var Niels Holm, samtidig og lidt senere tilføjede Hans Holm, begge snedkere fra Ringkøbing. Som fagmand nød Niels Holm stor anseelse hos såvel amtmanden som hos herredsfogederne, der ofte rådførte sig med ham om problemer angående brobyggeriet, og havde amtmanden mistanke om et byggeprojekts kvalitetsmæssige udførelse, tog han Niels Snedker, som han hed i daglig tale, med ud som uofficiel synsmand.

Landsdelen over stod han som bygmeister af sneisevis af træbroer; mest krævende har været de store og i konstruktion kraftige egetræsbroer i Hagebro, Skærum og ved Brogård i Hodsager samt Rødebro ved Vegen mølle i Nr. Felding, men også at forsyne »Den store Bro ved Schierne« og ligeledes »den anden Bro næst Sonden for« med nye fløje eller vinger har stillet krav om fagkundskab.

I 1789, da Landevejen fra Ringkøbing skulle omlægges gennem Stauning sogn, blev Niels Holm, sammen med Christen

Christensen, udpeget som fagmænd til at rådgive fuldmægtig Søren Bork om brobyggeriet på strækningen. De begyndte ved Bækmande bro, hvor der skulle opføres en 4 fags bro over 16 alens »vandgang«; dernæst to mindre på Østerby gods; en to-fags bro over Østerby bæk med 10 alens »vandgang«, derpå et par småbroer og endelig en fagbro over 4 alens »vandgang« i Rahbæk vejle. – Ved »vandgang« skal ikke forstås vandløb med de opgivne bredder, men sumpede, ufarbare og til tider oversvømmede arealer ned mod overgangsstedet.

Omkring 1790 var amtmand Hansens intentioner om udbygningen af det vestjyske vejnet stort set indfriet for amtsvejenes vedkommende. Derpå kom turen til sognevejene. Beboerne beordredes på vejarbejde under sognefogedens ledelse og opsyn af herredsfogeden. Også her afløstes mangfoldige vadesteder af hestebroer eller træbroer, eftersom naturforholdene tillod det. Niels og Hans Holm stod naturligvis for den væsentligste del af brobyggeriet. Da der eksempelvis i 1791 udliciteredes opførelse af 11 broer i Bølling herred, fik de dem

alle tilslæet, bl.a. en 5 alen lang bro vest for Bundsbæk mølle, ligeledes en bro over »Bunds bæk maalstrøm« (bag vandmøllen) og endelig en 2-fagsbro over bækken øst for møllen.

Tømmeret, især alt egetræ, forlangte Niels Holm altid fremskaffet fra Ringkøbing, selv om der derved undertiden påløb ekstra fragtomkostninger, for, hævdede han, »intet godt og billigt kan fås i Struer«. Han sigtede nok mest til sine gode handelsforbindelser med tømmerhandlerne i Ringkøbing end til billigt strandingstømmer, eftersom dette i almindelighed kun har nogen virkelig genbrugsværdi, hvis træet stammer fra en strandet skibsladning træ.

En helt anden type entreprenører var købmændene i byerne, som ved licitationen indbød brobyggeri samt udførelse af vejarbejder i købstæder, hvor borgerne ikke var vejpligtige. De mest kendte af disse entreprenører i den nordlige del af amtet var købmændene Niels Jacobsen og Jens Kjørby i Holstebro, i den sydlige del købmand Christen Strandbygaard i Ringkøbing, som stod for bygningen af adskillige

broer på enen, bl. a. en 16 alen lang bro over Venner bro.

Ud fra den almindelige opfattelse af en købmand som en forretningsdrivende med et bestemt varesortiment kan det forekomme ejendommeligt, at købmændene også gav sig af med entrepriser som bro- eller vejbyggeri. Benævnelsen købmand var imidlertid om muligt mere omspændende dengang end nu. Den kunne strække sig fra småhandlende, ofte benævnt kræmmere, til storkøbmænd, der foruden at drive detail- og en gros handel i stor stil var særdeles aktive inden for liberale erhverv som pengeudlånere, kreatur- og hestehandlere, ejendoms køb og -salg samt som nævnt entreprenører, der påtog sig mangesidede opgaver som byggeri af enhver art, og altså også vej- og brobyggeri. Nogle akkorderede straks arbejdet ud til håndværkere eller vognmænd, andre havde selv folk og arbejdsredskaber til at udføre det.

RABULISTER, FUSKERE OG RÆNKESMEDE

Set ud fra en nutidig betragtning var bøndernes vejhoveri en uhyrlighed, men så længe naturaløkonomien var dominerende, ansås hoveri som en ganske naturlig måde at erlægge en afgift på. Ulykken var blot, at det var ganske ubestemt; godsejeren og andre myndigheder kunne indkalde til hoveri til den tid og i det omfang, som skønnedes nødvendigt.

Denne urimelighed fik C. F. Hansen afskaffet allerede få måneder efter sin ankomst til Vestjylland i 1773, idet han fik oprettet en såkaldt hoveriforening: D.v.s. en overenskomst mellem godsejerne og fæstebønderne, hvori bøndernes pligter og rettigheder blev nøje fastlagt.

Tilsvarende fik hvert herred, sogn og ejendom omfanget af deres vejpligtarbejde nøje udregnet efter hartkornsvurderingen. Anlæg og vedligeholdelse af vaserne betragtedes som så byrdefuldt, at det blev fordelt for sig. Pligtarbejdet blev næppe mindre efter denne overenskomst, men bønderne vidste nu, hvad de havde at rette sig efter. Og måske allervigtigst: For en gangs skyld blev der tilkendt dem en form for rettighe-der.

Sammen med lignende bestemmelser, hvis hovedsigte var at lette de åg, der hvilede på bøndernes skuldre, medførte hoveriforeningen, at bønderne følte sig mere politisk og socialt bevidste, og ikke fandt sig i hvad som helst. Konflikter mellem myndighederne og de hoveripligtige ved vejræsenet har altid eksisteret. Nu i opbrudstiderne omkring landboreformerne tog de et voldsomt opsving. Da regeringen i 1768 udbad sig forslag fra alle og enhver om bl. a. forbedringer af udskiftning, hoveri og vejræsenet, indløb der fra hele landet et overordentligt stort antal forslag. Flest kom fra Vestjylland, hvor herremandsvælde aldrig blev så udtalt som østpå i landet, hvorfor befolkningen her aldrig blev så underkuede. »Her fattes aldrig rabulister til at gyde olie på ilden«, hed det i 1787 fra Tim.

Sådanne rabulister (i tidens sprogbrug : »fanatiske politiske agitatoriske skrålhalse«), der oftest havde en eller anden boglig uddannelse, eller dele af en sådan, formåede mange steder at sætte protestdemonstrationer i kraft, der manifesterede sig ved arbejdsvægringer såvel på hovmarkerne som ved vejarbejdet. Meget typisk er det, at bønderne altid fandt sig i at udføre arbejdet på deres sædvanlige vejstykker uanset dets omfang, men krævedes de til at udføre no-

get nyt, noget de ikke plejede, sagde de fra og nedlagde arbejdet.

Således i Borbjerg i sommeren 1788, da en del af Borbjergboerne, efter at have udført et omfattende arbejde på Viborgvejen året før, blev tilsagt at møde ved Volstrup på Lemvig/Skive-landevejen for at udføre vasearbejde. Da de udeblev og ikke lod sig overtale af herredsfogeden J. Tranberg, gik sagen til amtmanden, som efter at have sat sig grundigt ind i sagen, fandt den så alvorlig, at den blev indbragt for retten med krav om idømmelse af lovens strenge straf, tab af ære, liv og gods, for opsætsighed mod den enevældige monarks love. Rabulisten i dette tilfælde skulle være en skoleholder, men han var som sunken i jorden, og myndighederne fandt ham aldrig. Alt imens sneglede retssagen sig af sted, og efter et års tid var det klart, at bønderne med deres fortæelser og humor havde fået overtaget. Mindst én gang fik de dommeren udskiftet som værende inhabil, og så var der dit og så var der dat i vejen, og efter en fire års tid afsluttedes sagen med en symbolsk straf.⁽³²⁾

Tilsvarende skærmysler opstod flere andre steder i regionen, og det synes, som om myndighederne indså, at det var rådeligst at gå varsomt frem. Samtidig med Borbjergsagens behandling ved retten skulle en større vase af nogle hundreder alens længde istandsættes, da der skulle bygges en ny bro over Vegen å ved Vegen mølle, som ligger på en knap 1-km-lang »blindtarm« af Nr. Felding sogn inde i Holstebro. Åen danner skel mellem sognene Tvis og Nr. Felding.

Eftersom vejpligtarbejdet allerede var gået to gange rundt i Tvis sogn, og Nr. Feldingboerne havde også gjort deres pligt, formentlig på Skivevejen, vovede herredsfoged Tranberg ikke at tirre dem yderligere, og selv om den ene af vejene ned til møllen,

Vegen Møllevej, var skel mod Holsterbro, lå selve møllen i Nr. Felding sogn. Herredsfogeden overvejede dog at få byens indvånere til at udføre arbejdet, men valgte at sætte sin lid til Nr. Feldingboerne - og fik et syndigt vrøvl.

Et andet felt inden for brobyggeriet, der undertiden gav anledning til trakasserier, var den kvalitetsmæssige side af arbejdet.

De mange aktiviteter amtet over fristede naturligvis folk uden for håndværkernes kreds til at forsøge sig som brobyggere for at skaffe sig en kærkommen ekstraindtægt. Således Lauritz eller Laus Nørgaard i Ølstrup. Ved en licitation i 1785 påtog han sig opførelsen af en 2-fags bro over Årup bæk og reparation af en hestebro sønden for Finde-rup i Hanning sogn.

Efter arbejdets færdiggørelse anmeldte Laus broen klar til syn, som reglerne påbød. Rådmand og herredsfoged Montagne med 4 synsmænd foretog synsforretningen og erklærede broen i orden, hvorefter amtskassen kunne udbetale Laus pengene.

Sørgeligt belært af erfaringen for vestjydernes manglende respekt for gældende bestemmelser samt deres solidaritetsfølelse over for venner og kolleger gav imidlertid amtmanden en anelse om, at der var noget fordækt ved dette brobyggeri. Nu som ved andre lejligheder tog han sagen i egen hånd og kørte med sin kusk Niels Flincker ud til åstedet, hvor han blev bestyrket i sine værste anelser. Den nyslagne bro var et elendigt makværk, udført af en fuser. Værst talte nok, at den overhovedet ikke var forsynet med nogen underbro, hvilket betød, at alt det dyre træ, som indgik i materialefortegnelsen, ikke var brugt - og hvad var der så blevet af det?

Da så den intetanende Laus Nørgård få dage derefter dukkede op hos amtmanden

med godkendelsesattest og regningen på broen, 44 rigsdaler og 8 mark samt 8 mark han havde lagt ud til transport, fik han i stedet for de kære penge en tordentale af voldsomste styrke og indeholdende bl. a. hån for fuskeri og forsikring om, at han ikke skulle få så meget som en skilling for sit arbejde.

Ifølge lovene og licitationsbetingelserne kunne der nu afholdes en ny licitation, hvorefter arbejdet udførtes på fuskerens regning.

Sagen stillede sig således yderst alvorlig for Laus, der betegnede sig selv som en fattig og stakkels mand. Tilmed havde han taget træet på kredit, og købmanden pressede på for at få sine penge. Efter råd fra sine venner skyndte han sig at få manglerne udbedret og gav hele byggeriet et ekstra eftersyn.

For Montagne og de fire synsmænd var sagen prekær, og da især for herredsfogeden, som i det videre forløb førte en meget lav profil for til sidst at blive sat fra sagen. Det konkrete var, at han overhovedet ikke selv havde synet broen. Efter Laus' istandsættelse og færdiggørelse af broen ilede han til Hanning Hedegård, hvor han fik fat i to mænd, som han udmeldte til synsmænd, hvorpå han sammen med dem foretog synsforretningen og kunne nu indberette til amtmanden, at »ved nøye eftersyn befandt vi broen i god og fuldkommen stand med gode fløje«.

Dette formildede dog ikke amtmanden. Fusk var fusk, og lusk var lusk og skulle behandles derefter. Pengekassen forblev lukket.

For at komme til bunds i sagen beordrede han fuldmægtig Søren Bork til sammen med Niels Flincker og snedker Niels Holm fra Ringkøbing til at møde i Hanning Hedegård den 13. november 1786 for at foretage en ny synsforretning sammen med

de fire synsmænd, der havde underskrevet den første godkendelsesattest: Anders Simonsen fra Hanning, Hans Andersen, Skjern samt Christen Nielsen og Christen Madsen, begge fra Sædding.

På dette møde oprulledes et dystert, men nok såre realistisk billede af, hvorledes kgl. majestæts love og befalinger eksekveredes i det yderste – og vigtigste – led. Montagne blev ikke tilsagt af den gode grund, at hans embedsførelse mildt sagt hidtil havde været uheldig, hvorfor han for egen regning måtte betale Søren Bork for at beklæde stillingen som fuldmægtig. Løvrigt medførte brosagen, som en i en lang række af misligheder hans afsked kort tid efter.

Af de fire tilsagte synsmænd mødte Christian Nielsen og Hans Andersen ikke op, »da de ikke kunne møde i dag, fordi de var i vejarbejde«.

Anders Simonsen var mødt og erklærede, at han og Hans Andersen den nævnte dag var i Hanning Hedegård i andet ærinde, men havde ikke beset broen. Dog havde de underskrevet, da Montagne havde bedt dem om det og havde erklæret broen i kørbær stand.

Endelig vedgik Christen Madsen som den sidste af synsmændene, at han havde været med til at syne broen over Årup bæk, men da han ingen forstand havde på brobyggeri og ikke vidste, hvilke materialer der skulle medgå, troede han broen var i orden. Dog svor han nu på, at der manglede nogle fjæl i broens fløje, samt at en fjæl i brodækket var løs, og at hele brobeklædningen var lavet af små stykker, der var »skarrede sammen i midten til en fjæl langs med broen«.

Fra Hanning Hedegård tog de tre sagskyndige Bork, Flincker og Holm ud til den famøse bro, hvor de hurtigt måtte give amtmanden ret: broen var gennemført fuskeri!

Den ukyndige Laus havde åbenbart ødelagt en stor del af træet til dets brug ved at skære det i helt forkerte stykker. Som de sidst monterede dele af broen blev der kun sammenskærede småstykker til kørebanen, som ellers fordrede solide, hele brædder, og til underbroen strakte træet kun til i den ene side.

Ved opmålingen konstateredes tillige, at det anvendte træ langt fra var i overensstemmelse med materialefortegnelsen i licitationsbetingelserne, et forhold, som myndighederne altid undersøgte på det nøjeste. Eventuelt overskydende skulle sammen med evt. rester af en tidligere bro helst forefindes ved broen ved synsforretningen, hvorefter der blev afholdt auktion over det.

Situationen stillede sig således yderst kritisk for den arme Laus Nørgård. Efter mange genvordigheder så han i sin nød ikke anden udvej end at gå den direkte vej til kongen, som bønderne betragtede som »den gode og almægtige landsfader, der ville sine tro og kære undersætter det bedste,« men »de store«, i dette tilfælde amtmanden, forstod til enhver tid at forstyrre dette forhold og fordærve tilværelsen for dem.

I skrivelsen, dateret 8. juni 1787, forklares i hans »vemodige klage«, hvorledes amtmanden, som den, der først af alle skulle skaffe ham ret, foruretter og forfølger ham med »drillerier, mig arme og fattige mand til mange genvordigheder. Efter at jeg havde opført broen, og herredsfogeden Montagne med 4 synsmænd erklærede den udført efter licitationen, foretog amtmand Hansen et ganske ulovligt syn af den ved hjælp af sin egen kusk og tjenestekarl Niels og en snedker ved navn Niels, som også var i amtmandens tjeneste. Af ren misundelse berettede de om mange usandheder ved broen

og kasserede den. Selv om den står på sit sted endnu et år efter og er meget kørbær, nægter amtmanden stadig mig min lovlige betaling, at min armod og fattigdom er så stor, at jeg ikke kan anlægge nogen sag, men alene stole på min konges bønnehørelse«.

Brevet blev dog næppe afsendt, for ti dage efter fik Laus Nørgård besked på at møde ude ved broen for at få afgjort, hvad han kunne tilkomme.

Dermed blev sagen ordnet i mindelighed, men den hører med som en af facetterne i den kontroversielle amtmands store udbygning af det vestjyske vejnet.⁽³³⁾

SOGNE-, HERREDS- ELLER AMTSBROER?

I hverdagen var møllevejen og kirkevejen de vigtigste for beboerne. De var sogneveje, og dem måtte de selv sørge for. Anderledes stillede det sig med markedsveje og købstadsveje. De brugtes jo af mange og måtte følgelig være herredsveje. Lovens bestemmelser derom var klare, men med forbedringer af vejene og opførelsen af de mange nye broer var det fristende for mange vejfarende at skyde genvej ved at vælge den korteste og bedste vej uanset, hvilken kategori den hørte til. Problemet førte til talrige tvistigheder. For sognemændene gjaldt det da om at skaffe så mange beviser som muligt for, at udensogns rejsende brugte deres veje, så disse kunne ophøjes til herredsveje.

Således i 1788, da der første gang skulle slås bro vest for Strellev kirke. Via sine sognefogeder foretog herredsfogeden da deciderede trafikanalyser. Resultatet af dem fastslog, at vadet benyttedes af alle sogne øst for Strellev, nemlig Ølgod og Hoven, når man derfra skulle til den »store landevej enten i kongægtter med magasinkorn eller andre rejser. Tillige af sognene vest for,

nemlig Hemmet, Vium, begge Borker, Lydum, Nebel og Lyhne, når de vil østpå til skove eller købstæder«.

Om broen ved Horne kirke hedder det, at »den vil passeres af Felding, Hoven og Ølgod sogne samt af den nordøstlige del af Horne sogn nordøstfra. Går siden til sønden gennem Stundsigt og Sækbæk, altså købstadslandevej«.

Tilsvarende problemer opstod samtidig ved Præstevadet mellem Torstrup og Horne sogne ligeledes ved Hornelund bro, »hvorfra vaserne var bortskyllet, så broen stod helt nøgen«. Herredsfoged Fogtmann indstillede til amtet, at renoveringen af dem overgik til herredet.

Under byggeriet af de mange små stenbroer i sognene først i 1800-tallet indfandt sig allerede under anlægsarbejderne tilsvarende kontroverser, fordi de forskellige herredsfogeder tolkede den gamle lovs bestemmelser forskelligt efter de nyopståede forhold. I 1806 klagede beboerne i Gørding til herredsfoged Jørgen Tranberg over, at de af amtet fik pålagt opførelsen af 7-8 sten-

broer til trods for, at mange udensogns benyttede deres broer.

Tranberg lod deres besværelser gå videre til amtmænd Rosenørn og gav dem medhold i klagemålet, »da farten til Sdr. Nissum (gennem Felsted kog) og mange andre sogne går derover. Det ville blive alt for kostbart for det lille sogn alene og tillige ubillig, da Husby, Nissum og Nees fik broer på amtets regning«. - Husby havde i årene 1803-04 fået 16 nye stenbroer på amtets regning.

Samtidig bad herredsfogeden om en bevilling på 10 rigsdaler »til at få vejen gennem fjorden opfyldt på begge sider og forsynet med pæle, at ikke fremmede skulle fare vild. Thi ikke alene er der bløder, hvor man kan sætte fast vogne og heste, men også bundløse huller«.

Anmodningerne blev imødekommet, og efterhånden gik alt brobyggeri, bortset fra de privatejede broer, over i amtlig regi.⁽³⁴⁾

Fortsettes i næste Årbog.

Skæbner fra en gård i Vedersø Kirkeby

Af Svend Aage Nielsen

Vedersø Kirkeby bestod i begyndelsen af 1700-tallet kun af 3 gårde og 1 boel. Af de 2 største gårde blev den ene delt i løbet af århundredet; men uændret i hartkorn var gården øst for Vedersø kirke, nu Møllebakken 5.

Her levede i 1730-erne og 40-erne ægteparret Villads Jørgensen og Anne Jensdatter. De var ikke som så mange andre af datidens familier blevet velsignet med en stor børneflokk; havde de haft børn, var de i hvert fald døde, inden Villads døde i 1749.⁽¹⁾

Anne var nok på den tid stadig en kone i sin bedste alder, så et nyt ægteskab var en god mulighed for at blive ved gården. Valget faldt på den 23-årige Jørgen Andersen fra Staby, der havde været tjenestekarl hos dem i 4 år. (Han sagde, at han *blev og befriede enken*⁽²⁾). Om det var et godt valg, kan diskuteres; vel var han ung og sikkert en god arbejdskraft, men i længden lod han sig ikke nøje med Anne, og resultaterne kunne desværre ikke holdes skjult.

På en og samme dag måtte han åbenlyst bekende i Vedersø kirke, at han havde besvangret 2 ugifte kvinder, Maren Andersdatter i Vedersø og Anne Jepsdatter i Staby. Ud over det åbenbare skrifte i kirken blev han for denne forseelse idømt 8 dages fængsel på vand og brød i Ringkøbing arresthus.

Nu var hans rygte som pigejæger efter-

hånden slået fast, så da Maren Andersdatter igen kom galt af sted, blev han straks mistænkt for at være faderen. De benægtede dog begge, og Maren udlagde som barnefader en omrejsende kræmmer med kun et øje; ham var der mærkeligt nok ingen andre på egnen, der kendte.

Forud for disse begivenheder var også Maren søster Kirsten Andersdatter blevet besvangret, og her mente folk ligeledes, at Jørgen var ansvarlig; men Kirsten hævdede, hun var blevet voldtaget ved et torvemarked.

At tilværelsen ikke har været nem for Anne Jensdatter, er forståelig, men den store skandale blev hun dog forskånet for; hun døde i september 1763⁽¹⁾ efter 13 års ulykkeligt ægteskab – må vi da formode.

Kort efter hendes død flyttede Jørgens søster, Anne Kirstine, hjem til ham, og her blev hun til hen i december, da han blev trolovet med Else Poulsdatter fra Nr. Omme, der så flyttede ind på gården, mens Anne Kirstine tog over til sin anden bror, Anders Andersen i Lillegård.

Året efter kom katastrofen.

Anne Kirstine var i foråret 1764 kommet i tjeneste hos Christen Svensholm i Staby, som desværre allerede i august kunne konstatere, at hun havde lagt sig temmelig meget ud. Han måtte naturligvis have fat i præ-

sten, men henvendte sig mærkeligt nok til hr. Borch i Vedersø, og denne var mere end villig til at tage sig af sagen. Uden betænkning overskred han den 11. august sognegrænsen og gav sig til at forhøre Anne Kirstine, først i enerum og siden i Christen Svensholms og et andet vidnes overværelse. Medens pigen græd, formanede han hende igen og igen til at sige sandheden om, hvem der var barnefader. Først ville hun intet sige, men indrømmede så, at han hed Jørgen Andersen. Da præsten forhørte videre om, hvilken Jørgen Andersen det var, og om det var hendes broder, svarede hun til sidst grædende ja.

Det var nu klart, at hun ikke kunne blive hos Christen Svensholm, så hun måtte ty til familien. Først henvendte hun sig hos fættteren Jørgen Jepsen i Vedersø Kjær, derefter hos broderen Anders Lillegaard i Tarp, hvor hun fik lov at blive i 3 uger; men da tidspunktet for fødslen nærmede sig, flyttede hun ind hos søsteren og dennes mand, Lars Poulsen i Skrårstrup i Nr. Omme. Her fødte hun først i september 1764 sit barn, der i øvrigt kort efter døde; men nu bekendte Anne Kirstine i sin barnsnød, at det var en omrejsende galanterikræmmer ved navn Hans, der var far til barnet.

Hr. Borch havde dog allerede ladet den første version gå videre til øvrigheden, og amtmanden anså det for rigtigst at gribe ind. Jørgen Andersen og Anne Kirstine blev sat under arrest, og den 13. september blev Nicolaj Bejer fra Kongensholm beordret i aktion af amtmanden. Hr. Bejer tog hen til Lars Poulsen i Nr. Omme, hvor Anne Kirstine opholdt sig under sin arrest, for at forhøre hende. Hun nægtede pure, at Jørgen Andersen skulle være far til barnet, og da hr. Bejer sagde, at *»dersom hun ikke kendte hendes sandbed, skulde hun blive pint»*, så

svarede hun, *»Gud nåde mig, jeg har ingen forsvar, derfor kan de gøre ved mig, hvad de vil; derpå Sr. Bejer svarede hende, at hun skulle få forsvar»*.⁽³⁾

Som forsvarer blev anordnet rådmand Montagne, og det var på hans foranledning, at ovennævnte optrin blev trukket frem, da sagen kom for retten den 10. oktober 1764. Under retsmødet benægtede både Jørgen og Anne Kirstine, og dommeren bestemte derfor, at de fortsat skulle holdes under arrest til næste retsmøde.

Ved mødet den 21. november spurgte dommeren så Anne Kirstine, hvad der bevægede hende til under præstens forhør at sige, at broderen var hendes barnefader. Hun har måske været lidt bange for at kritisere præsten, så hun svarede, at hendes husbond *»holdt så streng vagt over hende, at hun derved gik fra hendes samling»*. I øvrigt fastholdt hun sin forklaring om galanterikræmmeren og erklærede, at derpå *»ville hun leve og dø»*.⁽²⁾

Selv om blodskam var en forbrydelse, der kunne medføre dødsstraf, blev der ikke ved retsmødet udmeldt domsmænd, og mod al sædvane hørte man ikke andet om selve dommen, end at anklager og forsvarer den 9. januar 1765 havde hørt en kendelse, de begge var så utilfredse med, at de straks appellerede til Landsretten.

Sagsbehandlingen var således under al kritik, og den 17. april 1765 kunde de tre landsdommere med en vis ret være rørende enige om, at sagen var *»saa aldeles loustridig og uforsvarlig behandlet i eet og alt af samtlige vedkommende, saavel aktor som defensor som dommeren selv, at det ingenlunde er at undre over; at sagens sande oplysning og beskaffenhed er bleven fordunklet. Sagen blev derfor hjemvist til ny og lovlig behandling, og medens aktor og defensor blev kasserede og sendt hjem – fik berredsfogden pålæg om fremtidig at vise den retmæssige assistance, som hans embeds medfører en pligtig tiljustitiens befordring»*.⁽³⁾

Der blev nu valgt ny anklager og forsvarer, henholdsvis byfoged Jørgen Sørensen fra Lemvig og birkedommer Christian Jensen fra Timgaards birk; og den 19.6. 1765 startede sagen så forfra med afhøring af de mange vidner.

Jørgen Andersens tidligere tjenestepige Zidse Christensdatter kunne oplyse, at Anne Kirstine havde opholdt sig hos broderen de sidste måneder af 1763 og nu og da sovet i samme seng som han, men kun i en kort tid, da det ene af husets to brugbare sengesteder var optaget af to tjenestepiger. Anne Kirstine benægtede det ikke, men hævdede på det bestemteste, at hun ved den lejlighed ikke havde været helt afklædt.

Andre vidner kunne berette, at Jørgen Andersen om foråret efter Graversmarked i Ringkøbing i 1764 havde forladt sin fæstegård og var rømt sydpå, vist til Holsten, hvor han havde taget tjeneste for sommeren. Hans trolovede var blevet i huset et stykke tid; men da hun også rejste (hvad man vel ikke kunne fortænke hende i) satte major Kaas til Aabjerg en anden beboer på gården. Jørgen Andersen vendte for øvrigt tilbage i september 1764, og major Kaas lod ham da straks arrestere.

Kunne det mon være hans sorte samvittighed og angsten for følgerne, der havde drevet ham på flugt?

I et forsøg på at finde en anden forklaring på den pludselige rømning, spurgte forsvareren om, *»hvad tilstand og omstændigheder Jørgen Andersen sad udi, da han undvigte fra sit i fæste havende sted«*. Anders Lillegaard svarede, at *»Jørgen Andersen var i gæld til husbond og andre godtfolk, stedets bygning behøvede nogen reparation på fæhuset. Besætning var 2 gamle, dog stærke arbejdsbæster, 1 ko og 3 faar, foruden vogn, plov og harve«*. Forsvareren spurgte videre, *»om saadan gæld og omstændigheder var aarsag til hans undvigelse? Vidnet gjorde sig de*

tanker og vidste ikke dertil kunne være anden aarsag«.⁽²⁾

Da afhøringerne havde stået på i 4 dage, erklærede dommeren den 22. juni, at både anklager og forsvarer på det nøjeste havde iagttaget forordningen om nøje at undersøge de anklagedes forhold ved spørgsmålene. Der blev dog foretaget endnu en vidneafhøring, inden dommen faldt den 14. august 1765.

Både Jørgen Andersen og Anne Kirstine Andersdatter dømtes til halshugning med sværd i henhold til Danske Lov §6-13-14. Dommen skulle nu stadfæstes af Landsretten, som den 13. november ændrede den til tvangsarbejde af forskellig art og længde.

Sagen gik imidlertid videre til Højesteret, og her blev det den 17.4. 1766 fastslået, *»at begge de tiltalte burde frifindes, idet den udstaaede arrest var tilstrækkelig straf for den mistanke, som Anne Kirstine havde givet anledning til. Assessor Brandt erklærede for eksempel, at der »in criminabilis fordres bevis, men mangler her«, og da de fleste var rørende enige om at fordømme præsten, var dommen ikke mindst en slags oprejsning for Montagne; medens Cortsens betegnede præstens afhøring som »mere voldsom end lovlig«, mente Cortsen, at »Hr. Borchs utidige nidkærhed at rejse hen i et fremmed sogn og forhøre delinkventinden, ja afpresse hende en bekendelse, er alene aarsag til aktionen«, og for Vedel var det endog »ønskeligt at finde middel til at indskrænke præsters utidige nidkærhed med lige stue for bør«*.⁽³⁾

Frifindelsen må vel have været en lettelse for dramaets to hovedpersoner; men hvilken tilværelse ventede dem? Samfundet stod ikke parat med tilbud om resocialisering eller erstatning for uberettiget fængsling i 2 år.

Jørgen var 40 år og Anne Kirstine 30, hvem havde brug for dem? Hvilke chancer havde de? Spørgsmålene er mange, men

svarene få. Hvad der videre hændte de to søskende er uvist. Kun en ting synes sikkert, de vendte ikke tilbage til fæstegården i Vedersø Kirkeby.

Og dog blev den i familien, idet den nye fæster, Niels Christensen fra Staby, var en fætter til Jørgen og Anne Kirstine – deres far og Niels' mor var søskende. Men om den blev til lykke for ham, er ikke godt at vide. For netop denne gård syntes udset af skæbnen til at være et sted, hvor der ikke skulle fødes levedygtige børn. I de ca. 30 år, da Anne Jensdatter og hendes 2 mænd boede der, var det tilfældet, og med Niels Christensen indledtes en kædeægteskabsperiode på ca. 90 år, hvor der heller ikke fødtes børn på gården. Niels Christensen var endda gift 2 gange, og kone nr. 2, Johanne Stephansdatter, var kun 23 år, da de blev gift i 1773 i Råsted, han var 43.

I 1795 var hun 45 og han 65, så det var klart, at der ingen »arvinger« ville blive, Niels Christensen afstod da godvilligt fæstegården til Eskild Thomsen fra Stadil, og de gik på aftægt hos ham. Men han døde ugift i 1801, og kort tid efter døde Niels Christensen.

Johanne Stephansdatter, der kun var godt 50, førte fæstet videre og giftede sig i 1803 med den 29-årige Clemmen Villadsen fra Staby, der samme år købte gården til selveje.⁽⁴⁾ Johanne blev 84 år, så da hun

døde, var Clemmen blevet en halvgammel fyr på 60, og selv om han i 1835 giftede sig med en »ung« kone, Johanne Kirstine Pedersdatter, på 44 år, kom der alligevel ingen børn ud af det ægteskab (hun havde dog i forvejen en datter på 14 år). Det blev forøvrigt kortvarigt, for Clemmen døde i 1837, og året efter giftede Johanne Kirstine sig med den 33-årige Mogens Nielsen. Men alligevel overlevede hun ham, og dermed var det lange kædeægteskab slut; og da havde et nyt ægtepar allerede overtaget gården.

Og skæbnen bestemte, at der igen skulle fødes børn på gården i Kirkeby. Ganske vist startede det meget sørgeligt med 2 dødfødte børn i 1856, men så kom der 8 mere, hvoraf de 6 var levedygtige, og deres efterkommere lever den dag i dag.

KILDER:

- 1) Aabjerg Skifteprotokol (G446-1), side 114, 233 og 397.
- 2) Ulfborg Hind Herreds Justitsprotokol (B80A-5), s. 386 ff og 421-454.
- 3) Erik Westerby: Skarnskvinden Anna Maria og andre vestjyske retssager fra Holbergs tid. Nyt Nordisk Forlag, 1937. Side 213-219.
- 4) Ulfborg Hind Herreds Skøde- og Panteprotokol (B80A-SP13), side 320.

Desuden kirkebøger og folketællinger fra Vedersø sogn.

I øvrigt henvises til Svend Aage Nielsen: »Folk og beboelser i Vedersø«, Vedersø Borgerforening 1993. Nr. 301.

Svend Aage Nielsen
Født 1942 i Hammerum
Lærer
Hvedemarken 32
9670 Løgstør

Alfred Kaae som arkæolog

Af Palle Eriksen

I efteråret 1993 kunne man på Skærum Mølle se en mindeudstilling for Alfred Kaae i anledning af hundredåret for hans fødsel. Meget betegnende blev denne store lokalhistoriker på udstillingens plakat omtalt som læreren, forfatteren, arkæologen og kunstneren. Hvad angår det kunstneriske, så er tegningerne i denne artikel hentet fra Alfred Kaaes bøger og artikler. Han har selv gjort dem. Det kunne han nemlig også ved siden af så meget andet. Alfred Kaaes evner og energi rakte langt i mange retninger. Man kan overbevise sig herom ved at læse de mindeord, der er trykt om ham i denne årbog i 1972 og 1973. Men her vil vi koncentrere os om arkæologen Alfred Kaae.

»Tænker vi os, at vi har et ur, hvorpå de tolv timer ikke mere forestiller timer, men *årtusinder*, og at klokken er ved at være 12, så rådhusuret er lige ved at falde i slag - i vor radio; så er tiden fra klokken 11 til nu lig med det årtusinde, der er gået, siden Gorm og Thyra sad på højsæde i deres kongehal i Jelling. De elleve foregående timer - årtusinder - er den periode, som vi kalder oldtiden, den forhistoriske tid i Danmark, den tid, hvorfra vi ikke har nogen rigtig på dokumenter og skriftlige optegnelser baseret historie«.

Så enkelt har Kaae anskueliggjort det

store tidsspand, som oldtiden udgør i forhold til historisk tid. Disse elleve timer - oldtiden - før den tolvte time - historisk tid og vor tid - interesserede Kaae sig som bredt favnende kulturhistoriker intenst for. Ved at knytte oldtidens spor sammen med nutiden i de vestjyske sogne, han arbejdede med, blev hans skildringer af oldtiden nærværende og aktuel. Betydningen af »Hver spån du finder i Danmarks jord, er spor af dem der bygget riget« forstod Kaae til fulde. Han fandt mange flintspåner og mange spor. Så mange, at han i Torsted-bogen udbryder »Vi ser nu, hvor overtrampet Torsted har været allerede i... stenalderen«.

Alfred Kaae var knap 30 år gammel, da han i 1921 blev ansat som lærer ved Kronhede skole i Torsted sogn. Fra de første par årtier i sognet har vi ikke nogen vidnesbyrd om særlig arkæologisk aktivitet. Dog viser hans gravninger, opmålinger, beskrivelser og tolkninger af jordlagene af indsandene i Klausie og Torsted sander, at han som arkæolog måtte kunne drive det vidt. Undersøgelserne af indsandene blev publiceret i denne årbog i 1932.

I 1945 kom hans første sognebog, Torsted-bogen. Her fremlægges en mængde nyfundne stenalderbopladser, som bønderne og skolebørnene har fundet frem til,

Lancetbladet vejblad er den vigtigste ledeplante for overdrev. Den kom til landet med det første agerbrug og skød op overalt, hvor de første bønder anlagde deres marker. Når Alfred Kaae brugte denne tegning som titelbillede til det første bind om Ulfborg sogn (1952), må det ses i lyset af, at dette ukrudt markerer et vigtigt kulturhistorisk trin: agerbruget.

og som han derefter har besøgt. Kaae fortæller fornøjeligt herom: »Ved Nymark har Niels Kr. Simonsen fundet en lignende økse, som dog er knækket ved skafthullet. Den er af sandsten og en eller anden stor dreng har engang for nogle tusind år siden forsøgt at skaffe sig en rigtig økse ved at bore et nyt skafthul, men har opgivet det. Sammesteds fandt den unge mand halvdel af et køllehoved af sten. Begge stumperne ligger nu i Kronhede skoles oldsamling, ikke til stads, men til brug i undervisningen. For der i skolen bor en tosset degn, som er glad for selv de mest slidte og beskadigede stensager, ja måske endog hælder til

den opfattelse, at en gammel forslidt og opskærpet økse fortæller ham og børnene mere om sognets øksesvingere end den fine kommodeøkse. Denne tossede nøjsomhed har imidlertid medført, at alt det flintragelse drengen finder på markerne i varme sommerdage bliver samlet op og omhyggeligt gemt på bunden af deres altid rummelige bukselommer i selskab med mange slags moderne kram, og ved første lejlighed disker de op med det for læreren, der efter at have forhørt sig om sted og nærmere omstændigheder fordeler de fundne sager i sine lige så rummelige gamle cigarkasser, hvorpå findernes og stedets navn er nærmere angivet. Når man interesserer sig lidt for sagen, opdager man snart i forening med stensamlerne, at der er pletter, som vrirler med flintesager. Det er gerne i nærheden af vand eller sumpet jord, med væld og moser. Alt det stenmateriale disse pletter giver, må man holde strengt for sig selv. Der er slet ikke så få af dem. – Det må være stenalderfolkernes opholdssteder, deres bopladser, vi har fundet!«

I Torsted-bogen omtales 17 af disse bopladser, som Kaae nøjere daterer og redegør for. Teksten ledsages af en mængde af hans egne instruktive tegninger af oldsagerne. I årenes løb kom flere bopladser og oldsagsfund til, også fra andre perioder. I 1968 lavede han en fortegnelse til Nationalmuseet over oldtidsfund i Torsted sogn. Listen omfatter 116 stedfæstede fund, hvoraf ca. 80 er i Kaaes varetægt. Hvert fund eller fundsted har et nummer, som også er afmærket på kort (målebordsblade). Endvidere har han tegnet en mængde af oldsagerne. Et af fundene – Filsøpilen – udmærker sig ved sin ælde og sjældenhed. Den er fra tiden lige efter sidste istid, fra den såkaldte Ahrensburgkultur for 10-11.000 år si-

•Der er ikke mange steder så smuk en indgang til lyngens rige som ved Lystbæk, hvor vejen snor sig op mellem kæmpebjene Wollebyw• skrev Alfred Kaae i bogen om Torsted sogn (1945). Tegningen stammer også herfra. Siden er vejen blevet asfalteret og bedene formindsket.

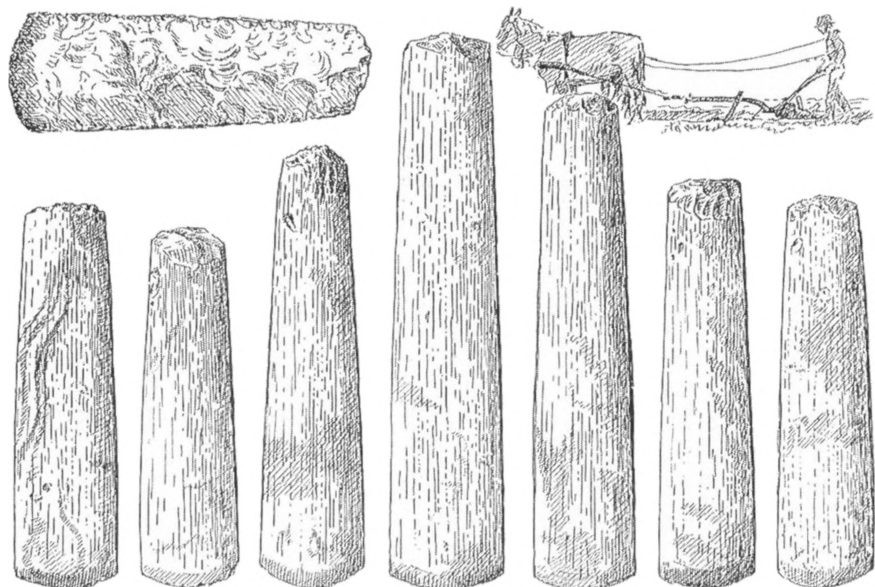
den. Pilespidsen er lavet af en flække, hvor der ved tilhugning er lavet en spids og en skafttunge til isætning af spidsen i et pile-skaft. Den har været tiltænkt et rensdyr.

Med Torsted-bogen viser Kaae sig som den omhyggelige og systematiske oldsags-samler, der er fortrolig med den arkæologi-ske faglitteratur. Efterhånden fik han anlagt et helt lille bibliotek. Den pædagogiske side af sagen er lige så vigtig, både i skole-stuen og i bogens fremlæggelse af oldtids-levnene. Endnu er Kaae ikke begyndt på de arkæologiske udgravninger, men de skulle snart komme!

I 1942 fandtes ved Bondesgårde det første jernalderhus i Torsted sogn. Det blev undersøgt af professor Gudmund Hatt fra Nationalmuseet. Andre mindre undersøgelser i sognet blev foretaget af Jens Dalgaard-Knudsen, lederen af Ringkjøbing Museum. Den altid interesserede Kaae har

sikkert fulgt disse undersøgelser nøje, og måske også deltaget. I alle fald har Kaae ret hurtigt lært sig den arkæologiske udgravningsteknik og dokumentation, så han på egen hånd kunne lave udgravninger. Det skulle der snart blive rig lejlighed til, da Jens Dalgaard-Knudsen ikke havde den fornødne tid. Når man både var borgmester og havde en stor sagførerpraksis, kneb det somme tider med tiden. Der trådte Kaae til. Efter aftale med Ringkjøbing Museum og Nationalmuseet gennemførte Kaae over en femten års periode, fra 1949 til 1964, en lang række undersøgelser. En trofast hjælper ved mange af disse udgravninger var sønnen Svend Kaae.

Der er to forhold, som har betydning for Kaaes arkæologiske aktivitet. For det første får han mere tid, da han i 1957 tager sin afsked som skolelærer. For det andet var professor C. J. Beckers besøg i 1954 ved Kon-

•Og så kommer vi til det sjældneste og mest bemærkelsesværdige oldfund, der er gjort i Staby og i sin art måske i hele landet. Store ord? men slet ikke for store. Hvem ville ikke gerne have været med, da manden på Bjerg eller hans karl i 1879 gik og pløjede i et kær vistnok ned mod Madum Bæk. For pludselig ligefrem væltede det op for ploven med store, fint slebne flintøkser. Man skulle tro, at det var en løgnehistorie; men der var 8, otte store tyndnakkede økser fra dyssetid, og den største var så lang, at den kunne nå ham til knæet. Den var 17 3/4 tommers lang eller c. 45 cm... Godt fortalt af Alfred Kaae i bogen om Staby sogn (1972), hvor man kan læse den spændende beretning om øksernes videre skæbne, indtil de havnede på Nationalmuseet, hvor de ligger i vægmontrens nederste rum.. Og de vurderes stadig højt, et fotografi af dem på to stykker papir kan dog fås for 96 kr. 60 øre.

genschøj-gravningen en stor opmuntring for Kaae. Den lærde mand, som Kaae selv udtrykker det i den utrykte Kongenshøj-bog, gik nøje Kaaes oldsagsamling igennem og diskuterede den med ham. På den tid var Becker ved at indsamle stof om yngre stenalder, så han havde – ligesom Kaae – meget nytte af besøget i det vestjyske.

En af de første af Kaaes undersøgelser, Kongenshøj i 1951-54, er også en af de vigtigste og mest omfattende. Her fandt Kaae i Klausie plantage, ca. 1 km nord for Torsted kirke, den ødelagte og glemte Kongenshøj.

Tilbage lå nu en sandet klit med syv mere eller mindre sønderskudte sten. Kun enkelte havde undgået nyere tids stenklovare. Ved at grave et par grøfter og fire større felter fandt Kaae ud af, at der oprindeligt havde ligget en 22 × 6 m stor langdysse med et dyssekammer. Lige øst for langdysen fandt han sporene af en jættestue. Mellem fundene bør fremhæves et fint ornamenteret lerkar fra jættestuetid. Som ekstra gevinst fandtes også i Kongenshøj en grav fra dolktiden, stenalderens sidste tidsafsnit. Den stenbyggede kiste lå helt ude i østen-

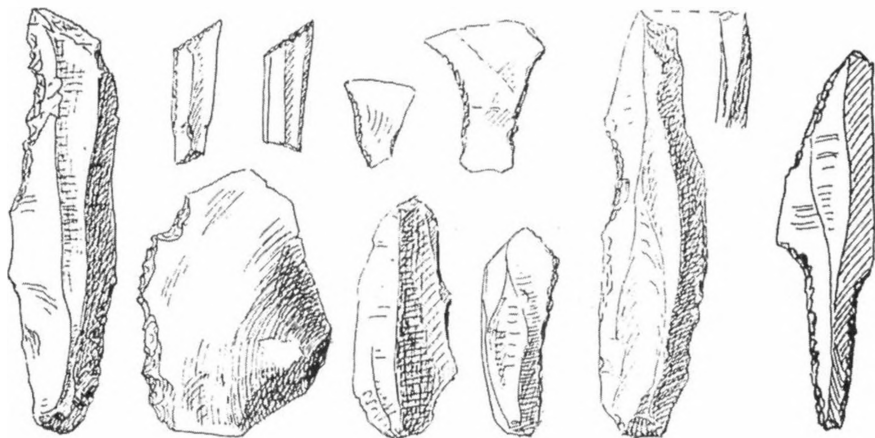
En af Alfred Kaaes mange dejlige illustrationer fra Torsted-bogen (1945). Hans kommentar: -Landskab fra Aarbjerg bede. I baggrunden en lille gravhøj, der kronede en grusbakke, og som nu ved uagtsomhed er bortgravet sammen med bakken. Billedet har således historisk værdi.

den af Kongenshøj, hvis tværmål Ø-V er 50 m. I graven lå fire pilespidser og en over 30 cm lang flintdolk, der dog var gået i fire stykker.

Som vidnesbyrd om hærværket, da denne pragtfulde høj blev ødelagt, fandt Kaae nogle små rustne stykker jernblik, som han antog for at have tjent som mellemstykker mellem kiler og de hugne stenhuller, da de store sten blev kløvet. På Kongenshøj lå der tidligere en meget stor sten, som sikkert har været dæksten over dyssekammeret. Men et par år inden Kaaes undersøgelse og til hans store fortrydelse var den blevet flyttet til Rejkær plantage i Tim

sogn og rejst som mindsten for jægeren og friluftsmennesket Kaj Munk. Om den stente Kaae, at den ikke burde have været flyttet. Måske kommer den en dag tilbage, hvor den hører hjemme. Liggende på sin plads på Kongenshøj ville stenen fortsat være et meget smukt minde for både jægerpræst og høj.

Foruden Kongenshøj har Kaae undersøgt tre andre ødelagte store stengrave i Torsted sogn, nemlig Kratenghøj (1957, jættestue) og Nymark Brandhøj (1959, jættestue med bikammer) samt Lille Østersten (1959, langdysse med 3 kamre). Om disse undersøgelser lavede Kaae nogle fine hånd-

Oldsager af flint fra en boplads ved Filso på Lystbækgårdens mark. Den ligger ved den gamle søbrink. Her fandt Marius Jespersen først en grov slåkniv af flint med håndgreb, der falder svært godt i hånden; siden fandt Jens og Svend Lystbæk nogle småknive, og en del har jeg samlet. Det er også en rigboldig plads, hver gang giver den noget... (A. Kaae: Torsted, 1945 s. 41). På tegningen ses yderst til højre Filso-pilen fra rensdyrjægertiden. Den er fundet tæt ved bopladsen med de andre afbildede oldsager.

Tingbøj på Nørre Vosborg bøde er sandsynligvis det ældste tingsted i Ulfborg herred. Ganske nær ligger Galgebøj! Da Kaae tegnede bøjen i 1948, havde den været ødelagt i mange år. Lærer Nielsen i Lystlund giver forklaring over landskabet. Fra bogen om Ulfborg sogn (1952).

skrevne beretninger med farvelagte tegninger af oldsager og anlæg. Beretningerne lod han indbinde som bøger. Nu findes de på Ringkjøbing Museum sammen med fundene fra de undersøgte dysser og jættestuer.

I Kratenghøj fandt han på undersiden af et stykke af det rødbrændte lergulv stenaldersmandens fingeraftryk i form af tre fingeraftryk i leret. Nymark Brandhøjs ejendommelige navn har Kaae givet den, fordi den ukendte høj blev opdaget ved sandtagning i forbindelse med slukning af en hedebrand i 1959. Ved undersøgelsen af højen blev gjort et meget fint fund, der ved sin fremdragelse også er vidnesbyrd om Kaaes forsigtighed. I hans gravebog står der d. 24/7: »- Og så kom det store ravfund... 33 økseperler liggende pænt i to lag og flere rækker omtrent som når man med et lille slyng med hånden lægger en perlekæde i en æske eller på et bord. Perlegruppen fyldte 12 × 8 cm. Muligvis har det ligget i en æske af bark eller træ, men den var der ingen spor af. Perlerne lå pænt i rækker med en lille naturlig afstand i rækkefølgen. De har været på snor sammen, da de blev lagt ned.« På grund af perlernes indbyrdes afstand foreslår Kaae, at der må have været knuder imellem perlerne for at holde dem fra hinanden.

Kaae fandt mange andre oldsager i form af ravperler, stenkøller, flintøkser, rester af lerkar m. m. ved hans udgravninger i de ret ødelagte dysser og jættestuer. Disse undersøgelser er meget vigtige, idet der kendes mindre end 100 dysser og jættestuer i Ringkøbing amt. Hovedparten er ødelagt, og kun få er som i Torsted sogn nærmere undersøgt.

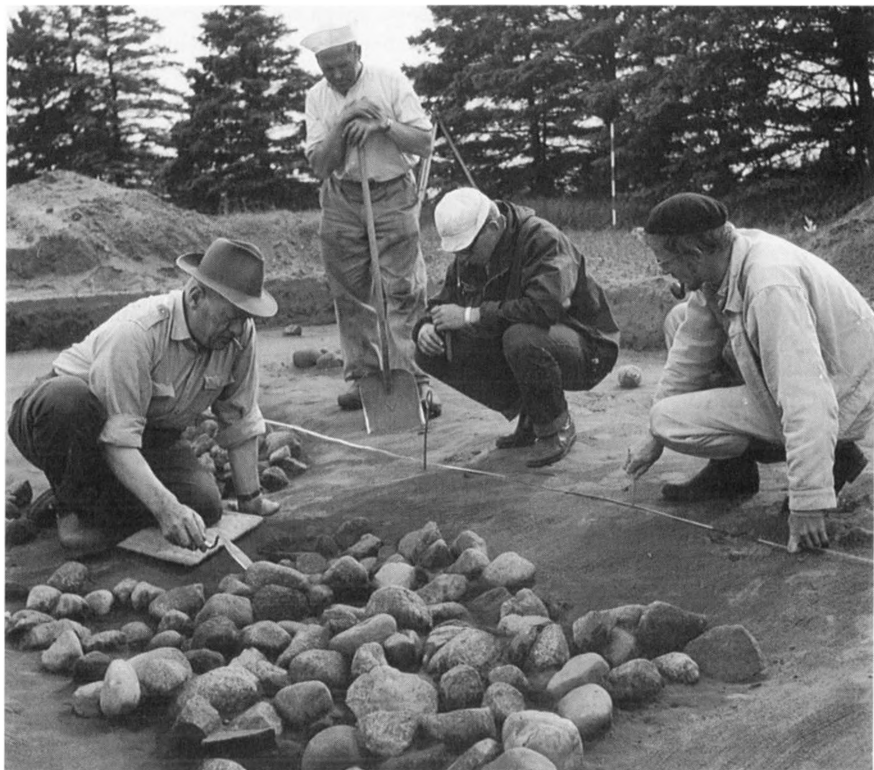
Mange andre slags anlæg blev undersøgt i disse virksomme år samtidigt med, at Kaae havde en omfattende indsamling og skrivi-eri i forbindelse med sognebøgerne. Af under-

søgte anlæg kan bl.a. nævnes yngre stenaldersboplads ved Trinesminde (1949), stendyngegrave ved Ristoft (1964), tomten af en bronzealderhøj ved Hover (1964), grave fra romersk jernalder ved Bondesgårde (1952, 1960-61) og sammesteds jernalderhus (1957), jernalderhus og boplads ved Lystbækgård (1959), kulmileanlæg fra ældre romersk jernalder ved Borkgården (1957), boplads og grave fra yngre romersk jernalder ved Vemb (1964) samt to jordhuse fra nyere tid (1700-tallet?) i Ulfborg plantage nær Stjernebjerg (1956).

Undersøgelserne udførte Kaae uden nogen form for betaling. En enkel gang slog Kaae sig dog i tøjet. Siden han tog sin afsked i 1957 havde han boet i Ulfborg. Så da Jens Dalgaard-Knudsen, Ringkjøbing Museum, i 1964 bad ham undersøge resterne af en høj ved Mads Sig i Hover, skrev han tilbage: »...Jeg havde jo nok lyst til at undersøge højresten; men jeg har jo allerede svedet lidt rigeligt benzin af på turene til Vemb, så jeg er bange for at »finansudvalget« ikke uden videre vil godkende en ekstrabevilling. Kan De skaffe tanken fuld 2 gange á 30 kr så vil jeg gøre det arbejde med højresten, ellers må jeg desværre resignere, og det tager jeg heller ikke nogen skade af.« - Kaae fik sine to tankfulde!

Den benzin, der var svedet af på turene til Vemb, var forøvrigt godt brændt af. Kaae fandt nemlig her en fornem og enestående oldsag: en lang, slank og fint ornamenteret lervase, der efterligner et drikkebæger af glas fra de romerske provinser.

Det fine bæger fra Vemb gik til museet i Ringkøbing, hvor også fundene fra Kongenshøj, Nymark Brandhøj og Kratenghøj opbevares og delvis er udstillet. Kaaes store samling af oldsager findes nu i Egnshistorisk Studiecenter, Staby skole.

Alfred Kaae på arkæologisk udgravning i 1962 ved Bondesgårde, Torsted. Det gælder en stendyngegrav fra sen jættestuetid. Stående ses Kristian Knudsen, Bondesgårde. De to andre er arkæologistuderende fra København. Foto C. J. Becker.

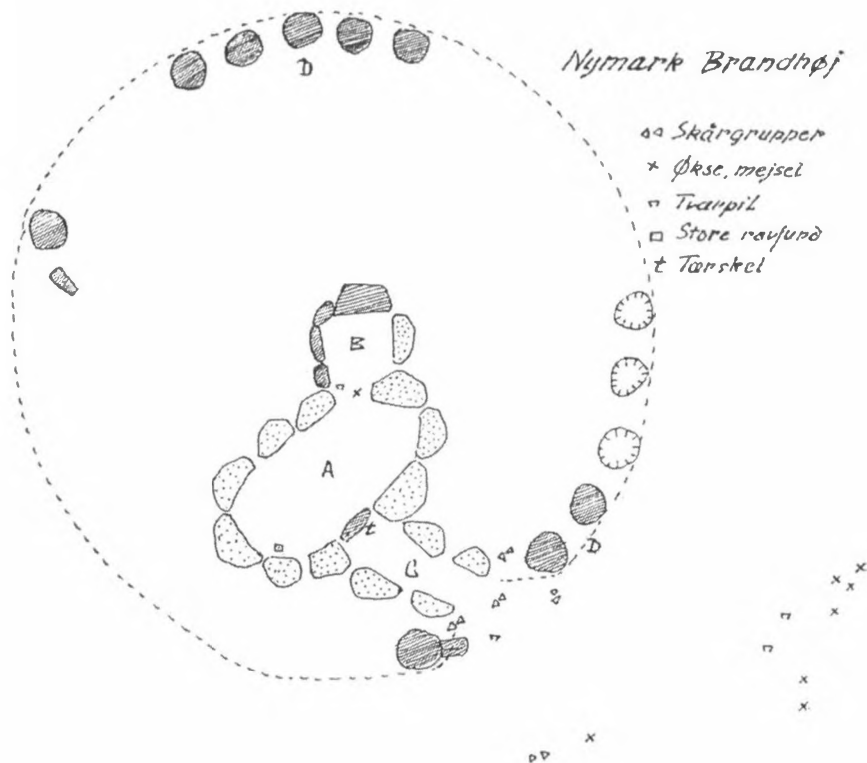
I dag er vi taknemmelige for Alfred Kaaes arkæologiske indsats. Takket være ham blev mange oldsager og oplysninger om dem reddet. Hans udgravninger er – forholdene taget i betragtning – godt dokumenterede gennem rapporter, tegninger og fotos. Dertil kommer oplysninger af vidt forskellig art, som den omhyggelige mand straks skrev ned, når de blev ham fortalt. Som eksempel herpå kan nævnes Tinghøj i Ulfborg sogn, tæt ved Råsted. Her lå sand-

synligvis det første tingsted i Ulfborg herred. I modsætning til den nærliggende Galgehøj var Tinghøj i en sørgelig stand. Ifølge Kaaes meddeler, Jens Ebbensgaard, havde en mand nemlig omkring 1850 taget sten fra den. Senere sagde manden: »Der wa'r en hel'vedes stouer øwwelegger!«. Så det er meget sandsynligt, at der har været et dyssekammer, hvis overligger har været usædvanlig stor. Forøvrigt forsøgte Kaae at få Tinghøj fredet. Men Nationalmuseet syn-

tes, at den var i for dårlig stand. Inden undersøgelsen af Kongenshøj forsøgte Kaae også at få denne fredet, men den fandtes heller ikke egnet. Efter undersøgelsen af Nymark Brandhøj istandsatte Kaae den med henblik på bevaring. Her ser vi en anden side af Kaaes kulturhistoriske interesser, nemlig arbejdet for bevarelse og fredning.

I det foregående er der flere gange citeret

fra Kaaes omfattende produktion af bøger og artikler. For den der selv vil vide mere om Kaaes berøring med den vestjyske oldtid, kan man med stor fornøjelse og udbytte læse videre i bøgerne om sognene Torsted, Ulfborg, Lem, Hover og Staby. I Hardsyssels Årbog 1956, 1957 og 1960 har Kaae skrevet om de store stengrave, som han fandt og undersøgte i Torsted sogn.

Grundplan over Nymark Brandhøj med et forsøg på en rekonstruktion af jættestuen. Alfred Kaae undersøgte højen i 1959. Jættestuen har ligget i en rundhøj med et tværmål på 12 m. Gangen (C) ind til kammeret har været ganske kort, blot sat af to par sten. Ved den ene ende af kammeret (A) har der været et lille bikammer (B). Omkring den runde høj har der stået randsten (D). Alle store sten, som fandtes på deres oprindelige plads, er skraverede. Tegning af Alfred Kaae fra Hardsyssels Årbog, 1960.

Palle Eriksen
Arkæolog
Ringkjøbing Museum
Kongevejen 1
6950 Ringkøbing

Flyvergravene på Idom kirkegård - et 50års minde

Af Johannes Sønderby

Ret vest for tårnet på Idom kirke finder man en lille allieret krigsgravplads. Syv ens marmorhvide mindeplader, magen til dem man ser på de store krigskirkegårde i Holland, Frankrig og Tyskland, står smukt placeret i en halvcirkel midt i et velholdt anlæg, og fortæller med få ord hver sin lille historie om hvem, der hviler i jorden nedenunder.

De begravede var under 2. verdenskrig alle soldater i Royal Canadian Air Forces 424. squadron og udgjorde tilsammen besætningen på bombemaskinen, HALIFAX MARK III, "N" MZ901. Det var en erfaren gruppe, der havde fløjet mange vellykkede togter både over Tyskland og Frankrig. Den stod netop over for en velfortjent orlov, da den meldte sig frivilligt til en special operation, der gik ud på at lægge miner ud i farvandet øst for Læsø for at stoppe en tysk ubådseskadre, der var på vej mod Nordatlanten.

Om aftenen den 15. oktober 1944 afgik maskinen, der var lastet med fire 1500 pounds ubådsminer og ammunition til selvforsvar, i formation sammen med adskillige andre bombere, der havde mål mod de nordtyske industribyer. Planen var så, at når den nåede godt ind over Jylland, skulle den fortsætte alene mod målet i Kattegat. Des-

være nåede den ikke så langt. I luftrummet over Vind hede blev den tungtlastede maskine angrebet af en enlig tysk natjager. Efter en kort kamp, hvor der kun blev affyret få korte salver, blev Halifaxen ramt, og med en hale af røg og ild efter sig fløj den nu førerløse maskine tæt hen over og mellem nogle af gårdene i sognets østlige del. Lige før den ville havde ramt jorden, eksploderede den, og vragester spredtes over et flere tdl. stort område. Kroppen, der faldt ned få meter fra gården, »Engholm«, Engholmvej 4, Idom, brændte op i et kollo-salt bål af flybrændstof og detonerende ammunition. Til alt held blev de fire armerede miner slynget ud og landede blødt uden at eksplodere i en nærliggende mose.

I og omkring det udrændte vrug lå de forkullede rester af seks af besætningsmedlemmerne. Den syvende kunne man ikke finde, og en overgang troede tyskerne, at han var sprunget ud med faldskærm og flygtet.

BEGRAVELSE I ET HEGN

Dagen efter, da tyskerne begyndte oprydningarbejdet blev de seks lig, hvoraf det kun lykkedes at identificere de fire, smidt hen på et aluminiumsvragest og slæbt op til et nærliggende hvidgranhegn, der stod i

Bombeophænget, der stod ude i engen indtil begyndelsen af halvferdserne. Det blev i 1984 gravet frem af dyndet, lavet om til et kors og anbragt bag gravene på kirkegården. (Foto: Forfatteren)

skellet til »Nagstruplille«, Engholm 4, hvor de, til stor forargelse for lokalbeboerne, uden nogen som helst ceremoni blev gravet ned. Daværende sognepræst i Idom, Hans H. Frank, opsøgte den tyske øverstbefalende i Holstebro for at få tilladelse til at lade de dræbte begrave på Idom kirkegård. Det blev meget kategorisk afvist. Det var der i og for sig ikke noget fordækt i, set fra tyskernes side. Siden den 29. august 1944, da samarbejdsaftalen med de danske myndigheder var opsagt, blev dræbte allierede soldater begravet på nærmeste bekvemme sted.

Før foregik begravelserne på fælleskirkegårde i enten Frederikshavn, Lemvig eller Esbjerg og altid under fuld militær honnør og med medvirken af enten en dansk eller tysk præst.

Mysteriet med det syvende besætningsmedlem blev opklaret nogle dage efter. Han blev fundet dræbt i en nærliggende roemark.

Vragresterne blev kørt til banegården i Holstebro for senere at blive sendt til genbrug i Tyskland. Værre var det med mi-

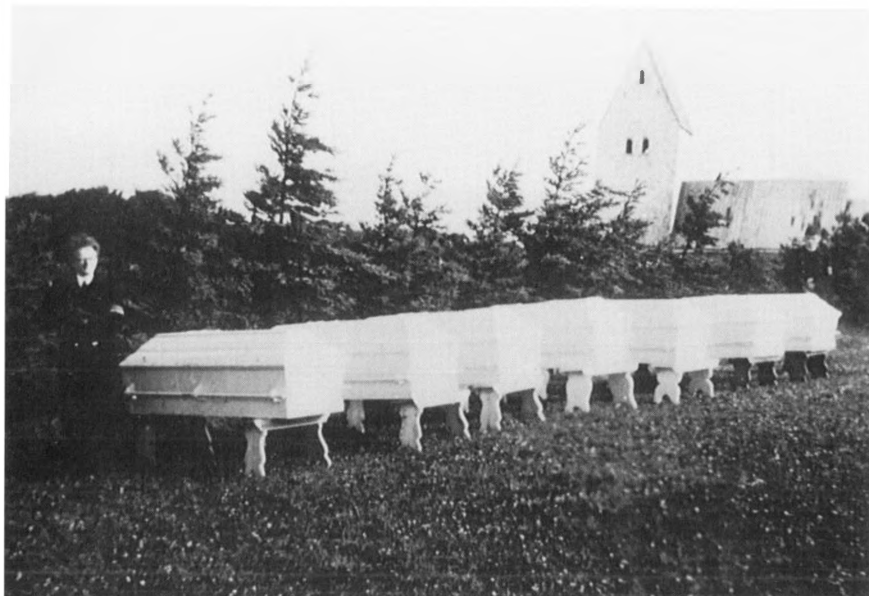
nerne. De lå dybt begravet i mudder. Det var derfor ikke muligt for de tyske minører, at demontere dem, og man besluttede at sprænge dem på stedet. En eftermiddag røg de med et kæmpebrag i luften med knuste ruder og væltede gavle i massevis til følge.

Krateret eller bombebehullet, som det blev kaldt, blev ret hurtigt fyldt med vand fra den nærliggende Høgsbjerg bæk. Det var så stort, at man i årene efter kunne fange både ål, gedder og aborrer i det. Bombeophængt, en ca. 6 meter lang jernbjælkeliggen genstand, blev ved eksplosionen slyngt langt op i luften og landede med den ene ende boret langt ned i engbunden. Der stod den som et forvredent, næsten naturalistisk mindesmærke indtil det i begyndelsen af 70'erne i forbindelse med en afvanding af engen, blev gravet op og smidt ned på bunden af bækken, hvor det ret hurtigt sandede til. I 1984 blev det, efter en omtale i Holstebro Dagblad i anledningen af 40. års dagen for nedstyrtningen, genfundet, og står i dag, ganske vist skåret i stykker og sammensvejet til et kors, og danner baggrund for mindestenene.

TIL IDOM KIRKEGÅRD

Kort efter befrielsen blev der på foranledning af frihedsrådet i Holstebro foretaget en indsamling, så de dræbte flyvere kunne blive flyttet op til Idom kirkegård og der få en kristen begravelse. Den 15. juni, på Valdemars dag, blev gravene under hvidgranhegnet åbnet og ligene anbragt i syv hvide kister, der blev ført til en åben plads uden for kirkegården. Her blev der afholdt en mindehøjtidelighed under overværelse af en stor del af sognets beboere, repræsentanter for modstandsbevægelsen og et detachment canadiske soldater, der kom fra deres forlægning i Flensborg.

Amatørbillede fra begravelsen den 15. juni 1945. (Foto: Ukendt)

Efter salmen »Nærmere Gud til dig« talte sognepræst Hans H. Frank, Idom, og den canadiske feltpræst, Perkins. Kisterne blev herefter ført til fællesgraven, hvor de to præster foretog jordpåkastelse. På militærvis blev der affyret æressalut og tilsidst blæstes »The Last Post«. Mindehøjtidligheden afsluttedes med salmen: »Altid frejdig...«.

EFTER KRIGEN

Gennem flere år blev befielsen markeret med pyntning af gravene og officielt kranse- nedlægning. En smuk tradition var den, at skolebørnene på Idom skole plukkede vårbøjler, og senere da den blev fredet, hvide anemoner, der i små buketter blev anbragt foran gravstenene. Nogle gange har pårørende fra Canada besøgt gravene. Helen og John Jory, svigerinde og broder til

William Edward Jory, har været her to gange. Første gang i 1962 og anden gang i 1969. I den forbindelse var der d. 11.10. 1969 en avisartikel i Holstebro Dagblad, hvori det fejlagtigt oplyses, at maskinen var faldet ned på gdr. Holger Christensen »Ny Nagstrup's« marker. Endvidere fortælles der i samme artikel, at Holger Christensen som lokal repræsentant for modstandsbevægelsen skulle have bjærget det forulykkede flys radio intakt. Ingen af disse oplysninger er det lykkedes mig at få bekræftet, hverken hos modstandsbevægelsen eller hos RCAF.

I august 1992 var Elizabeth Grace, Montreal her for at se sin broder John Peter Graces grav. I 1989 udgav J.A. Foster bogen »For Love and Glory« om RCAF historie. I den er der to reportager om krigsbegravelser i Eu-

Genbegravelsen den 15. juni 1945. (Foto: Royal Canadian Airforce, Directorate of History)

Flyvergravene med korset fremstillet af en vragest fra den nedskudte maskine. (Foto: Forfatteren)

ropa. Den ene er fra Frankrig og den anden fra Idom.

I 1951 blev gravenes ret simple jernkors afløst af de nuværende hvide mindesten, der øverst bærer Royal Canadian Airforces logo, en ørn omkranset af de latinske ord: »PER ARDUA ASTRA«, der oversat betyder: Ad stejle veje til stjernerne«. Fra venstre mod højre fortæller stenene at herunder hviler:

- 1) F/O John Peter Grace, *21/4-1924 i Renfrew, Ontario, Canada.
- 2) F/Lt. Robert Douglas Guild, *3/9-1920 i Saint John, New Brunswick, Canada.
- 3) F/O William Edward Jory, *2/10-1920 i Haileybury, Ontario, Canada.
- 4) F/Lt. Jack Griffin Lee, *19/-1914 i Ingersoll, Canada.
- 5) F/O Hugh Joseph Loughran (fødselsdata ikke oplyst), 13 Old Lodge Road, Belfast Nordirland.
- 6) F/O Virgil Lee Riley *1011, fra Castlegar, Britisk Columbia, Canada.
- 7) P/O Norman Alfred Smith, *22/5-1920 i Vancouver, Britisk Columbia, Canada.

FORFATTERENS BAGGRUND

Mit personlige kendskab til flyverulykken er den at, jeg, som den yngste af en børneflokk på 8, er født i Pederstof, Idom, en af gårdene i nabolaget til Engholm, hvor flyveren faldt ned. Et par af mine ældre brødre og min far, Marinus Sønderby, var kronvidner til nedskydningen, og derfor også blandt de første, der var på ulykkesstedet, længe inden tyskerne nåede frem og gennede dem hjem. Det er naturligvis ikke meget, jeg selv husker om hændelsen. Det meste jeg ved, har jeg fået fortalt, men jeg husker dog, at min mor kom ind i soveværelset og beroligede min halvandet år ældre broder og med bemærkningen: »At vi skulle

ikke være bange. Det var kun en flyver, der var faldet ned«. Vi havde nemlig også hørt meget voksensnak om en evt. forestående invasion med mulige bombeangreb m.m. Næste formiddag tog hun os ved hånden og gik med os ned for at se på oprydningen. Den efterfølgende sprængning af minerne står også helt klar i min erindring. En eftermiddag kom en tysk soldat og meddelte, at kl. 4 ville minerne blive sprængt væk. Vi blev så gennet ned i hønsehuset, som min far åbenbart mente, var det mest sikre sted at opholde sig. Det føltes som om jorden løftede sig over en meter, da detonationen skete. Roehakker, møggrebe og andet håndværktøj fløj som tændstikker rundt blandt kaglende høns.

Man kan stadigvæk finde vragrester i området. For få år siden fandt jeg på en fisketur, det på billedet viste halve endestykke af en af minerne. Det sad og stak ud af bækens brink.

KILDER:

- Holstebro Dagblad d. 16/10-1944, 14/6-1945, 16/6-1945 og 11/10-1969.
Idom sogns kirkeblad, feb. 1970,-april 1984,-oktober 1984 og juli 1985.
Faldne allierede flyvere 1939-1945, Odense Universitetsforlag.
J.A. Foster - For Love and Glory - McClelland & Stewart Inc.
Directorate of History, Canadian Airforces Headquarters.

Johannes E. Sønderby
Lærer
Ydertoften 42
Lind
7400 Herning

Historisk Samfund for Ringkøbing Amt

Foreningsmeddelelser 1994

Årsmødet den 20. marts 1994 blev afholdt i Haderup Sognegård, Aulum-Haderup kommune, hvor omkring 110 deltagere var mødt frem for at overvære foredraget og den efterfølgende generalforsamling.

Protokollsekretær i Folketinget, dr. phil. Kristian Hvidt, Charlottenlund, havde kaldt sit foredrag »På vej i Danmarks-historien. Det danske vejvæsen og det moderne samfund«. De første planlagte veje var dem, som kongerne anlagde fra det ene slot til det andet. Alle andre veje blev dannet på naturlig måde. Hærvejen er et eksempel på denne naturlige dannelse, idet den netop løber, hvor landskabet og naturen giver mulighed for det.

Den danske kultur er fortrinsvis opstået ved kysterne, og bindemidlet mellem landets forskellige egne var *søtransport*. Transporten ad landevej var en lokal foreteelse bortset fra den, der foregik ad kongernes landeveje, som bl.a. fungerede ved skatteopkrævning og transport af rigets skatkiste og arkivalier.

Frederik II standardiserede sit vejbyggeri og kræve bl.a. en bestemt vejbredde. Broer var en vigtig del af vejnettet, da det danske landskab var stærkt præget af vådområder, og da afvandingen først kom sent igang. Landsbyerne lå som regel afsondrede med store almindinger imellem og var afhængige af vejene som bindemiddel til omverdenen.

C. D. F. Reventlow, der stod bag de store landboreformer, var også ophavsmand til vejforordningen af 1793, hvori planlagdes et antal hovedlandeveje, som skulle være en del af det statslige system.

Ved kommunalreformen i 1841 blev hovedlandevejene lagt under amterne og blev de nye sogneforstanderskaber.

Efter 1864 blev mange ingeniørofficerer ansat som vejinspektører. På trods af konkurrencen fra de nye jernbaner anses hovedvejene stadig for så vigtige, at de ved århundredskiftet andrager mellem 1/6 og 1/7 af amternes udgifter.

I 1949 oprettes Vejdirektoratet, men først i 1963 afløses den gamle vejforordning af en ny lov om hovedlandeveje.

Efter foredraget var der mange spørgsmål til Kristian Hvidt, bl.a. om Hærvejen, Dalgas, privilegerede kroer og macadamisering.

På den efterfølgende generalforsamling aflagde formanden, statsamtmand Thomas Opstrup, beretning om det forløbne års aktiviteter.

Årsmødet i Ikast samlede omkring 200 deltagere, som hørte universitetslektor Axel Bolvig, Sorø, fortælle om »Granit efter jysk lune - hvorfor er det kun jyder, der bygger kvaderstenskirker?»

Sommermødet i Hvide Sande, der samlede omkring 100 deltagere, bød først på foredrag af naturvejleder Per Mikkelsen, som havde kaldt sit foredrag »Nabo til havet - kystsikring langs Vestkysten«. Efter foredraget havde interesserede lejlighed til at følge Per Mikkelsen på en udflugt til særligt udsatte steder langs kysten ved Husby Klit.

Busturen til Randers havde ca. 70 deltagere, der besøgte herregården Brusgaard, det gamle elværk, der fungerer som teater-

og musikhus, Sct. Mortens Kirke, Kulturhuset og Randers lokalhistoriske arkiv.

»Hardsyssels Årbog 1993« bragte som sine forgængere mange nye bidrag til Ringkøbing Amts historie, men medlemmerne opfordres stadig til at henvende sig til årbogsredaktionen, hvis man savner stof fra nogle områder i amtet. Alle er desuden velkomne til selv at skrive og indsende resultater til redaktionen.

PRISOPGAVEN

Sammen med »Hardsyssels Årbog 1993« udsendtes også en folder om Historisk Samfunds prisopgave 1994. Prisopgavens emne er: »Foreningsliv - oplevelser det har givet mig«, og *alle* opfordres hermed til at deltage! Skriv en artikel - kort eller lang - om Deres oplevelser i fritids- og foreningslivet - det må gerne være håndskrevet - og deltag i konkurrencen! De tre bedste besvarelser præmieres med henholdsvis 3.000, 2.000 og 1.000 kr.! Desuden vil de præmierede besvarelser blive optaget i »Hardsyssels Årbog«.

Ved sidste medlemsoptælling (1. 1. 1994) havde vi 1.396 medlemmer, så vi må altså konstatere en mindre tilbagegang fra de 1.459 medlemmer, som vi havde året før. Vi håber, at medlemstallet nu har stabiliseret sig. Vi har gennem årene forsøgt mange forskellige former for medlemshvervning, og den seneste gælder stadig: - skaf os et nyt medlem og som belønning får De efter eget valg en ældre årbog eller håndbog fra vort lager gratis tilsendt, så snart det nye medlem er indmeldt!

I 1993 fik vi 19 nye medlemmer, så vi håber, fremtiden ser mere lys ud, og vil gerne her benytte lejligheden til at byde vore nye medlemmer velkommen!

Om de økonomiske forhold oplyste be-

retningen, at Historisk Samfunds eksistensgrundlag er medlemmernes årskontingent samt de tilskud, som vi hvert år modtager fra amtet, kommunerne og de lokale pengeinstitutter. Desuden får vi et årligt tilskud fra tips- og lottomidlerne.

I 1993 har vi desuden modtaget et ekstra tilskud fra Ringkøbing Amtskommune til præmiering af vinderbesvarelserne i prisopgaven.

Beretningen sluttede med at takke alle, der har ydet tilskud til Historisk Samfunds virke i 1993.

Regnskabet, som findes aftrykt på side 145, blev aflagt af kassereren, regnskabschef Børge Nielsen. Både beretning og regnskab blev godkendt af generalforsamlingen.

Under det efterfølgende valg til styrelsen skete der en enkelt ændring, idet Historisk Samfund siden sidste generalforsamling har haft den store sorg at miste sin dygtige turleder og mangeårige styrelsesmedlem, konsulent Kristian Ravn, Skjern. Statsamtmand Thomas Opstrup bad forsamlingen mindes Kristian Ravn med et »Æret være hans minde«.

I stedet for Kristian Ravn valgtes journalist Asta Thomsen Jensen, Borris.

Sommermødet på Thyholm blev afholdt søndag den 12. juni 1994 på Sønderbjerg Ungdomsskole, hvor 155 deltagere var mødt frem for at høre museumsinspektør Thomas Bloch Ravn, Struer, fortælle om: »Gennembrud i den vestlige Limfjord. Byer og handelspladser i fremdrift 1800-1950«.

Lemvig, Struer, Thyholm og Vinderup kommuner er Ringkøbing Amts fjordkommuner. Siden vikingetiden havde fjorden været lukket mod vest, og dette betød stilstand. Havets gennembrud i 1825 var derfor starten på en vækstperiode af hidtil uset omfang.

Efter tilsandingen i vikingetiden var magten blevet centreret i København, som fik handelsrettigheder, adelen flyttede østpå, og i 1739 nedlægges latinskolerne i Lemvig og Holstebro, således at de nærmeste var beliggende i Aalborg, Viborg og Ribe!

Handelen centrerer i Aalborg, som i 1700-tallet har ca. 4.000 indbyggere, hvilket er mere end Limfjordens købstæder og ladepladser tilsammen!

Struer havde på samme tid ca. 100 indbyggere, men handelsområdet strakte sig fra Norge over Aalborg til Holland.

Mellem 3. og 4. februar 1825 bryder havet igennem Aggertangen, og fjorden bliver brakvandet. I første omgang er det katastrofalt, at ferskvandsfiskene forsvinder og saltvandsfiskene kommer til, men efterhånden får man udviklet nye fangstmetoder, så de nye fangstmuligheder kan udnyttes.

Byernes og ladepladsernes købmænd får nu deres egne handelsskibe, og i stedet for naturhavnene bygges der nu regulære havneanlæg. Man forsøger endda at etablere en fast fragtforbinding til England, men det blev ingen succes.

Købmandshandelen i Doverodde bliver i forrige århundrede til et millionforetagende med forbindelse til Arendal, Kristiansand, Altona og England.

Konsulent Hans Peter Rygaard fra Holstebro bliver fødselshjælper for købstaden Struer. Han havde 12 skibe i søen med forbindelse til København, Norge og Slesvig-Holsten. Midt i 1800-tallet var Struer den trediestørste havn i Limfjorden kun overgået af Thisted og Aalborg.

1881 etablerer DFDS dampskibsforbindelsen mellem Lemvig og København, men allerede ved århundredskiftet kommer jernbanen ind som konkurrent til skibsfar-

ten, og senere igen bliver landevejene konkurrent til jernbanerne. Men udviklingen er vendt og latinskolerne vender tilbage: I 1938 får Struer sit statsgymnasium, og senere får Holstebro, Lemvig etc. gymnasier, således at antallet idag stort set svarer til antallet før 1739!!

Efter foredraget var der både detaljerede og brede spørgsmål til Thomas Bloch Ravn.

Efter det fælles kaffebord præsenterede forstander Benno Møller Hansen kort Søndbjerg Ungdomsskole, og museumsformand Poul Møller orienterede om Thyholms Egnsmuseum »Apotekergården«, som var sidste punkt på dagens program. 90 deltagere løste billet til »Apotekergården«.

Næste årsmøde afholdes søndag den 19. marts 1995 i Lemvig, hvor det er planen at kunne byde på et foredrag af rigsarkivar Bent Noack.

»Hardsyssels Årbog 1994« - det 88. bind i årbogsrækken - foreligger hermed som 2. række, bind 28. Årbogens redaktion er stadig på jagt efter stof om lokaliteter og tildragelser i Ringkøbing amt - gerne aktuelt fra vort århundrede. Redaktionen adresse er: Museumsinspektør Esben Graugaard, Mølleparken 25, 7500 Holstebro. Forfattere, som får deres artikler optaget i årbogen, belønnes med 25 særtryk.

LOKALLITTERATUR TIL SALG

Historisk Samfund for Ringkøbing Amt har udgivet en del lokalhistoriske bøger, som alle vore medlemmer kan købe til favørpris + forsendelsesomkostninger.

J. C. Hald: »Ringkøbing amt«, 1833. Genoptrykt 1985). Medlemspris: 75,00 kr. (ikke medlemmer: 100,00 kr.).

»Hardsyssels Årbog«. Af de ældre årgange kan følgende erhverves, så længe lager haves:

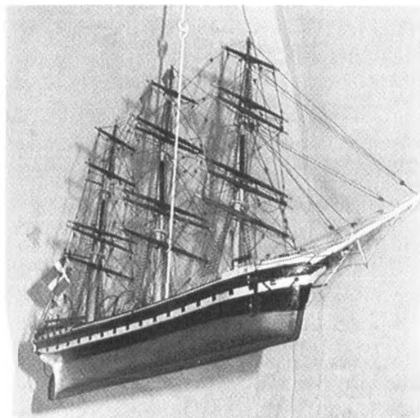
Årgang:	Medlemspris	Ikke-medlemmer:
1929-1930	15 kr.	25 kr.
1972-1973	60 kr.	125 kr.
1975	60 kr.	125 kr.
1977-1990	60 kr.	125 kr.
1991-1992	90 kr.	140 kr.
1993	135 kr.	160 kr.

Alfred Kaae: »Fæster og busbonde i Hammerum herred», 1971. Medlemspris: 12,00 kr. (ikke-medlemmer: 25,00 kr.).

Arne Vagn Nielsen: »Ringkøbing amt – geologi og landskab», 1982. (Hardsyssel-håndbog, 1). Medlemspris: 50,00 kr. (ikke-medlemmer: 80,00 kr.).

Ejner G. Pedersen: »Hærvej og bedevej i Hardsyssel», 1986. (Hardsyssel-håndbog, 2). Medlemspris: 87,00 kr. (ikke-medlemmer: 125,00 kr.).

Gunnar Rønn og Jens Krogh: »Kirkeskibe i Ringkøbing Amt», 1992. 103 sider, ill. (Hardsyssel-håndbog, 3). 76 af de kirker, der fandtes i Ringkøbing amt, som det så ud før 1970, ejer et kirkeskib. Bogen er en grundig, illustreret gennemgang af samtlige disse kirkeskibe. Medlemspris: 98,00 kr. (ikke-medlemmer: 148,00 kr.).

Knud Prange: »Herredssegel og kommunale våbener i Ringkøbing amt», 1979. Medlemspris: 12,00 kr. (ikke-medlemmer: 25,00 kr.).

»Register til Hardsyssels årbog 1907-1966», 1977. Medlemspris: 48,00 kr. (ikke-medlemmer: 80,00 kr.).

Register til Hardsyssels årbog 1967-1986», 1988. Medlemspris: 50,00 kr. (ikke-medlemmer: 80,00 kr.).

Peter Skantrup: »Hardsyssels stednavne», 1979. Medlemspris: 12,00 kr. (ikke-medlemmer: 25,00 kr.).

Lokalhistorisk Byttecentral for Ringkøbing Amt har af praktiske grunde indledt et samarbejde med Vestjysk Antikvariat, Agerfeldvej 7, 7550 Sørvad. Så det er her, man skal henvende sig, hvis man vil købe, sælge eller bytte ældre udsolgte »Hardsyssels årbøger«.

HISTORISK SAMFUND FOR RINGKØBING AMT

Alle interesserede kan blive medlem. Det årlige kontingent er 125 kr., som opkræves sammen med »Hardsyssels Årbog« ved udgivelsen i oktober måned.

Indmeldelse kan ske til alle styrelsesmedlemmer eller ved henvendelse til sekretæren, bibliotekar Erik Nørgaard, Udsigtens 6, 7620 Lemvig, tlf. 97 82 22 55.

Alle nye medlemmer kan få den sidst udkomne »Hardsyssels Årbog« tilsendt til normal medlemspris, hvis det ønskes.

Udmeldelse sker ved skriftlig henvendelse til sekretæren.

Historisk Samfunds møder arrangeres i samarbejde med Folkeuniversitetet.

BUSTURE. MEDDELELSER FRA TURLEDEREN

Busturen til Randers havde ca. 70 deltagere, der blev modtaget på herregården Brusgaard af arkivar Peter Bondesen, der fortalte

om Randers købstads historie og Brusgaards nuværende funktion som produktionsskole.

Ved voldstedet i parken fortalte arkæolog Rie Hyldgaard om gårdens ældre historie, bygninger og ejere.

I selve Randers besøgte teater- og musikkomplekset »Værket«, Sct. Mortens kirke samt Kulturhuset med Randers Museum og Randers lokalhistoriske Arkiv.

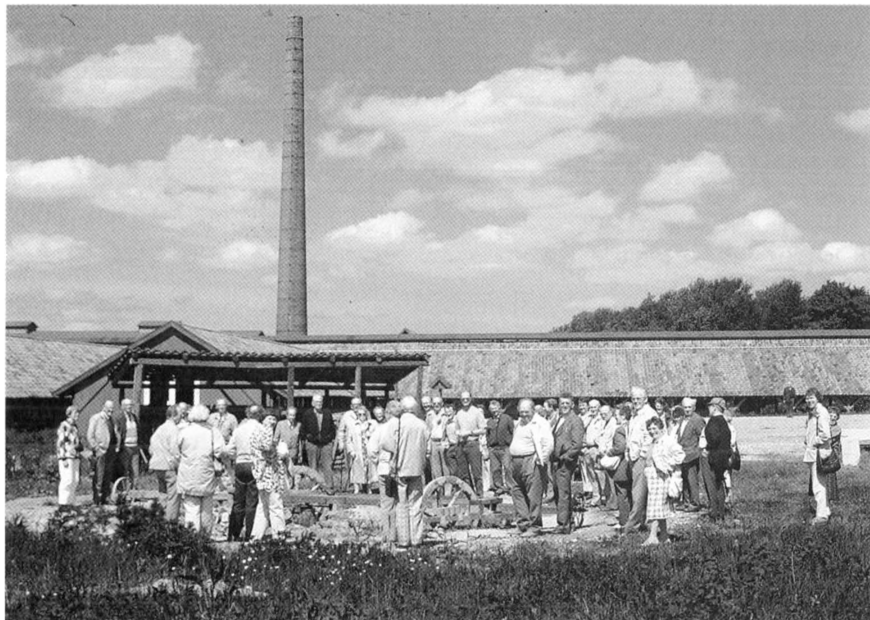
Historisk Samfunds bustur 28. maj 1994 havde 49 deltagere, trods mange afbud var der ikke plads til enkelte af de sidst tilmeldte. Den smukke sønderjyske natur kom til sin fulde ret i det gode vejr – en enkelt byge kom passende under køreturen.

Efter kaffe og rundstykker oplevedes på Historiecenter Dybbøl Banke en formidling ved hjælp af moderne teknik af de

voldsomme begivenheder i 1864, så man fik et godt overblik over de store slag, man har hørt og læst meget om.

For at det ikke skulle være krig og dyster historie altsammen, gik turen til Cathrinesminde Teglværk ved Flensborg Fjord. En omvisning gav et godt indtryk af den store teglværksindustri her, hvor der engang var 40 teglværker. Man hørte om geologien bag, om produktionen samt om menneskene, der sled her, bl.a. er indrettet tre arbejderboliger, som de så ud i tre tidsperioder.

På vej til Sønderborg blev der gjort holdt i Broager ved mindesmærket for de ikke færre end 190 unge fra sognet, der faldt i Verdenskrigen 1914-18, og til slut var der mulighed for at se Sønderborg Slot og fordybe sig i museets store samlinger.

Deltagerne i Historisk Samfunds bustur til Sønderjylland besøger teglværksmuseet Cathrinesminde ved Flensborg fjord.

HISTORISK SAMFUND FOR
RINGKØBING AMTS STYRELSE

Redaktør Mogens Bendixen,
Spinkelbjerg 8, Gjellerup,
7400 Herning.
Tlf. 97 11 84 80.
Indvalgt 1992, tilknyttet redaktionen fra
1992.

Museumsinspektør Gudrun Gormsen,
Tjørnevej 46, Mejdal, 7500 Holstebro
Tlf. 97 40 18 87.
Indvalgt 1993.

Museumsinspektør Esben Graugaard,
Mølleparken 25, 7500 Holstebro
Tlf. 97 42 63 96.
Indvalgt 1989, årbogsredaktør fra 1989.

Journalist Asta Thomsen Jensen
Arnborgvej 43, Borris, 6900 Skjern
Tlf. 97 36 60 17.
Indvalgt 1994.

Advokat Rudolf Knudsen,
Bredgade 2, 6920 Videbæk.
Tlf. 97 17 14 66.
Indvalgt 1987, næstformand fra 1992.

Regnskabschef Børge Nielsen,
Struervej 11 B, 7500 Holstebro.
Tlf. 97 42 22 06.
Indvalgt 1982, kasserer fra 1982.

Bibliotekar Erik Nørgaard,
Udsigten 6, 7620 Lemvig.
Tlf. 97 82 22 55.
Indvalgt 1992, sekretær fra 1993.

Statsamtmand Thomas Opstrup,
»Rindumgård«, Holstebrovej 31, 6950
Ringkøbing.
Tlf. 97 32 00 59.

Indvalgt 1983, formand fra 1983.

Lærer Holger Ejby Villadsen,
Apollovej 115, 6960 Hvide Sande.
Tlf. 97 31 14 38.

Indvalgt 1993, medlem af årbogs-
redaktionen fra 1993.

Redaktør Jørgen Østergaard,
Rugvænget 41, 7400 Herning.
Tlf. 97 12 33 28.
Indvalgt 1975, medlem af årbogs-
redaktionen fra 1975.

Kassererkontor:
Pile Allé 102, 7500 Holstebro.
Tlf. 97 42 23 20. Giro 6 43 92 33.

Lokalhistorisk Byttecentral for Ringkøbing Amt:
Vestjysk Antikvariat,
Agerfeldsvej 7, 7550 Sørvad.
Tlf. 97 43 83 20.

Sekretariat:
Bibliotekar Erik Nørgaard,
Holstebro Bibliotek,
Kirkestræde 11, 7500 Holstebro.
Tlf. 97 42 33 99.
Fax 97 42 62 39.

Regnskab for 1993

Indtægter

Medlemskontingent	178.365,00
Salg af årbøger m m	9.790,00
Salg af »Kirkeskibe«	5.590,60
Salg af »Hærvej og Hedevej i Hardsyssel«	461,60
Tilskud til »Kirkeskibe i Ringkjøbing Amt«	5.000,00
Tilskud fra Lotto og tipsmidler	7.070,00
Tilskud fra kommuner og amtskommune (spec.)	18.600,00
Tilskud fra pengeinstitutter (spec.)	8.000,00
Renteindtægter	1.757,07
	<u>234.634,27</u>

Udgifter

Årbogens trykning	80.071,25
Ekspedition og porto vedr. årbogen	26.407,50
Honorarer vedr. årbogen	6.550,00
Diverse særtryk og brochurer	7.823,75
Indbinding af årbøger	1.125,00
Kontorudgifter m. v.	18.662,90
Porto og telefon	13.923,00
Annoncer, møder og foredrag	11.235,40
Kontingent DLF	3.000,00
Prisopgave 1993	4.812,50
Gaver og opmærksomheder	600,00
	<u>174.211,30</u>

Resultatopgørelse

Indtægter	234.634,27
Udgifter	<u>174.211,30</u>
Overskud	<u>60.422,97</u>

Status pr. 1. januar 1994

<i>Aktiver:</i>	
Beholdning Vestjysk Bank	83.229,19
Beholdning Unibank	1.528,77
Beholdning GiroBank	403,23
Kassebeholdning	60,25
	<u>85.221,44</u>

<i>Passiver:</i>	
Henlagt til prisopgave 1995 (tilskud modtaget fra Ringkjøbing Amtskommune)	6.000,00
Skyldig moms	371,80
Egenkapital pr. 1.1. 1993	kr. 18.426,67
+ årets overskud	kr. 60.422,97
	<u>78.849,64</u>
	<u>85.221,44</u>

Holstebro, den 22. februar 1994
Børge Nielsen

Kassebogen kontrolleret med bilagene.
Beholdningen (bank og giro) ved årets slutning afstemt.
Intet fundet at bemærke.

Holstebro, den 3. marts 1994
Else Madsen N. P. Læggaard

*Specifikationer**Tilskud fra kommuner og amtskommune:*

Aaskov	1.000,00
Brande	500,00
Herning	2.000,00
Holmsland	300,00
Holstebro	1.000,00
Ikast	500,00
Lemvig	300,00
Ringkøbing	1.500,00
Skjern	200,00
Struer	1.000,00
Thyborøn-Harboøre	200,00
Thyholm	200,00
Trehøje	400,00
Ulfborg-Vemb	1.000,00
Videbæk	500,00
Amtskommunen	8.000,00
	<u>18.600,00</u>

Tilskud fra pengeinstitutter:

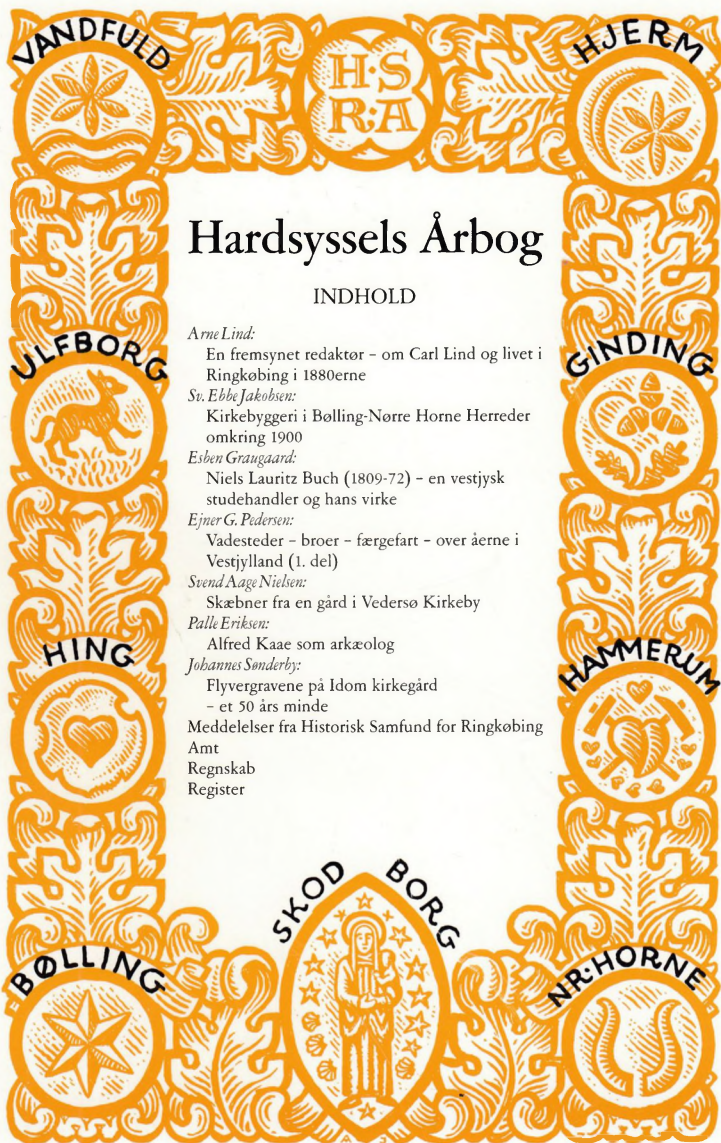
Nordvestbank, Lemvig	500,00
Ringkøbing Bank	2.000,00
Ringkøbing Landbobank	1.000,00
Skjern Bank	500,00
Ulfborg Sparekasse	500,00
Unibank	1.000,00
Vestjysk Bank, Holstebro	1.000,00
Nykredit	1.500,00
	<u>8.000,00</u>

Register

omfattende personer (personer, der bare er nævnt, men ikke videre omtalt, er udeladt),
stednavne og emner. B angiver billede.

- Ahlmann, Hans Vilhelm, arkitekt 38, 47, 50, 52, 63
 Andersdatter, Anne Kirstine 119-121
 Andersen, Jørgen 119-121
 Arbjerg, Knæ 80
- badeliv 13-14, 16
 Blinkenberg, A. P. F. Sognepræst 48
 Blåhøj kirke 33
 Boeck, O. V. provst 55, 56, 57
 Borch, sognepræst 120-121
 Borriskrog 85
 Breinholt, Jørgen Christian 75, B 76
 Breinholt, Niels Buch 66
 broer 99-102, 106-112
 -bro-navne 101-102
 broslagere 112-114
 Buch, Birgitte 75
 Buch, Jens Stokholm 68, 75, B 74
 Buch, Laura Nielsine Marie 75
 Buch, Maren 75, B 76
 Buch, Niels 68, 75
 Buch, Niels Jensen 65-66
 Buch, Niels Lauritz B 67, B 70
 Buch, Poul Stokholm 68
 Busch, E., distriktslæge 53, 55, 56
- Ceder, Peter, redaktionssekretær 27
 Christensdatter, Kirsten B 69
 Christensen, I. C., konseilspræsident 46, 50
 Christensen, Niels, fæster 122
 Clausager, tømrermester 50
 Cøln, Caroline Henriette Vorndran 6, B 7
- dampbådsfart 13, 15
- Eller, P., sognepræst 60
 Erik, B., muremester 40
- fabroer 109-111
 Farstrup, J. J. Jensen, redaktør 27
 Filskov kirke 33
 Finderup kirke 48-51, B 51
 Fjelsestervang kirke 34-43, B 35
 Fredslund, muremester 50
 Frellesvig, Ejnar, armtsvejsinspektør 84
 færgefart 82-86
- Fæster, H., tømrermester 60
 Fønns-Jørgensen, G. J., sognepræst 51
- Grace, John Peter, flyver 135, 137
 Green, Hans Jensen 69, B 69
 Guild, Robert Douglas, flyver 137
 Gøtzsche, biskop 44
- Hans, konge 100-101
 Hansen, Christian Frederik, amtmænd 105-106
 Hansen, Peder, strandrider 84
 Herborg kirke 34-43, B 33
 hestebroer 106-108
 Historisk Samfund for Ringkøbing Amt 139
 Historisk Samfund for Ringkøbing Amt. Regnskab 145
 Holm, Hans, snedker 112
 Holm, Niels, snedker 112
 Holmberg, Ludvig F., professor 84
 Holstebro. Oversvømmelse 81
 Holstebro Folkeblad 22, 25, 26
 Holstebro-Ringkøbing jernbane 12
- Ilderhede kirke 44, 46-48, B 43
 Indre Mission 50, 51
- Jensdatter, Anne 119
 Jensen, Niels 65-66
 Jeppesen, J. M., sognepræst 62
 Jessen, Mads, muremester 54
 Jory, William Edward, flyver 135, 137
 Jørgensen, Jørgen, redaktør 5, B 6
 Jørgensen, Niels H. 76
 Jørgensen, Oluf H., politiker 6
 Jørgensen, Valdemar, redaktør 6, 28
- Karupbro 101
 Kelstrup, J. F. V. M., sognepræst 48
 Kongenshøj, Torsted sogn 125-127
 Krarup, Janus Balthazar, sagfører (Ringkøbing) 28,
 29, B 28
- Lee, Jack Griffin, flyver 137
 Lethager, M., muremester 60
 Lind, Carl, redaktør (Ringkøbing) B 7, B 9
 Lind, Christian Øllegaard, købmand (Lemvig) 8
 Lind, Dines Peter, præst 8

- Lind, Sofie Amalie, f. Lund 9
 Lougran, Hugh Joseph, flyver 137
 Luthersk Missionsforening 49, 51
 Løvel bro (Himmerland) 99
 -Løverdagsklubben-, (Ringkøbing) 5
- Madsen-Mygdal, N. P., folketingsmand 53, 54
 Montage, herredsfoged 115-117
 Mortensen, tømremester (Herning) 47
 Mylius-Erichsen, L. 24
- Nielsen, Martinus, tømremester, (Tarm) 54
 Nielsen, Thomas, redaktør, (Holstebro) 22-24, B 22
 Nissum, Peder Pedersen 23-24, B 23
 Nyret 92
 Nymark Brandhøj. Torsted sogn 129
 Nørgaard, Laus 115-117
- Oldtidsvejen 90
 Ormstrup, tømremester, (Tarm) 40
 Ottesen, murermester, (Herning) 47
 Ovesen, J. P., folketingsmand 39, 60
- Pedersen, J. Vilh., kgl. bygningsinspektør 60
 plankebroer 108-109
 Poulsen, Carl Vilhelm, sognepræst, (Fjølstervang) 42
- Rahr, Mathias, livjægerkorpskaptajn, (Tim) 8
 Rasmussen, Henrik Andreas, bogtrykker, (Ringkøbing) B 21
 Ravningbro 99
 Ravvejen 90
 Riley, Virgil Lee, flyver 137
 Ringkøbing Amts-Avis 10, 21, 25
 Ringkøbing Amts Dagblad 22, 24
 Ringkøbing Amts Folkeblad 21
 Ringkøbing Amts-Tidende 5
 Ringkøbing Avis 20, 21
 Ringkøbing Badehotel B 14
 Ringkøbing Cycle-Klub 17
 Ringkøbing-Varde jernbane 12
 Royal Canadian Air Forces 424, squadron 133-138
 Rønnow, murermester, (Herning) 47
- sandhøne 16
 Skrumsager, Jørgen N. H., politiker 75-76
 Smith, Norman Alfred, flyver 137
 Stenvad 91
 Stephansdatter, Johanne (Vedersø) 122
 steppehøne 16
 Stokholm, Maren 66, B 70
 Svensholm, Christen (Staby) 119
 Sønder Holmgaard (Sønder Lem) 68-69, B 71
 Sønderby, Johannes E., lærer (Idom. Lind) 137-138
- Tarm kirke 31, 51-58, B 54
 Tim vandmølle 8
 Tinghøj. Ulfborg sogn 130
 Torsted sogn 124
 Tranberg, Jørgen, herredsfoged, (Hjerm-Ginding hereder) 108
 Troldhede kirke 43, 47-48, B 45
- vad-navne 93-99
 vadesteder 89-99
 -vejle-navne 102
 Videbæk kirke 58-62, B 59
 Villadsen, Clemmen, (Staby. Vedersø) 122
 Vilstrup, H. S., provst, (Borris) 36, 38, 40, 41, 47, 49
 Vorgod-Nørre Vium pastorat 34, 36
 Voss, Henrik, stationsinspektør, (Ringkøbing) 12, 15
- Walther, toldinspektør, (Ringkøbing) 5
 Weiersøe, Severin, huslærer, (Råsted) 87
- Ørre sogn 91
- Årup bro 116-117

Hardsyssels Årbog

INDHOLD

Arne Lind:

En fremsynet redaktør - om Carl Lind og livet i Ringkøbing i 1880erne

Sv. Ebbe Jakobsen:

Kirkebyggeri i Bølling-Nørre Horne Herreder omkring 1900

Esben Graugaard:

Niels Lauritz Buch (1809-72) - en vestjysk studehandler og hans virke

Ejner G. Pedersen:

Vadesteder - broer - færgefart - over åerne i Vestjylland (1. del)

Svend Aage Nielsen:

Skæbner fra en gård i Vedersø Kirkeby

Palle Eriksen:

Alfred Kaae som arkæolog

Johannes Sønderby:

Flyvergravene på Idom kirkegård
- et 50 års minde

Meddelelser fra Historisk Samfund for Ringkøbing Amt

Regnskab

Register